

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

AYDIN VE ÇEVRESİNDE TASAVVUFÎ HAYAT

Yüksek Lisans Tezi

NİHAL ERDEM

İZMİR-2019

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

AYDIN VE ÇEVRESİNDE TASAVVUFÎ HAYAT

Yüksek Lisans Tezi

NIHAL ERDEM

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HAMİDE ULUPINAR

İZMİR-2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Aydın ve Çevresinde Tasavvufi Hayat” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/09/2019

Nihal ERDEM

TS EN ISO
9001:2015

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

TEZ SINAVI TUTANAK FORMU

Dok. No: FR/604/21

İlk Yayın Tar.: 03.10.2017

Rev. No/Tar.: 00/..

Sayfa 1 / 1

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / Doktora Programı öğrencisi Nihal Erden ile ilgili Tez Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih: 20.09.2019
Sayı :

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Şeffet Köse Y.
İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez Sınav Jürimiz tarafından incelenen Ayhan ve Serenide Teymurhan

..... Ayhan başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 20.09.2019 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi tez sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii) Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii) Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisans'ta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Hanide Dıopiner	[İmza]
Üye	Doç. Dr. Selman Göbbulot	[İmza]
Üye	Doç. Öğr. Üyesi Rasit Savuşçulu	[İmza]
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

AYDIN VE ÇEVRESİNDE TASAVVUFÎ HAYAT

Nihal Erdem

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Aydın ili 830/1308’de Aydınoğulları’nın bu toprakları fethetmesiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Orta Asya’dan yöreye gelerek yerleştirilen Türkmenler ve Yesevî dervişlerinin yaşantısıyla bölgede Türk İslâm kültürü oluşmuştur. Anadolu’da faaliyet gösteren tasavvufî ekollerin tesiri Batı Anadolu’da kurulan Aydın ilinde de etkisini göstermiştir. Oluşan bu kültür Aydınoğulları’nın ilme ve dine verdikleri önem sayesinde hızla gelişip yerleşmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında kurumsallaşan tasavvufî ekoller, Aydın ilinde tarikatlar olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Halvetiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye başta olmak üzere tarikat tekke merkezli ilmî eğilimler, her alanda kendini göstermiştir. Siyâsî, askerî, iktisâdî, içtimâî olarak toplumun her kesimi tasavvufun kuşatıcılık ve eğiticilik özelliğinden etkilenmiştir.

Yeseviyye erenlerinin attığı tohumla oluşan dinî hayat; Mevlevîlik ve Halvetîlik tarikatlarıyla canlılık kazanmıştır. Özellikle Halvetîlik tarikatının Uşşâkîlik kolu Aydın ilinde neşv-ü nemâ bulmuştur. Nakşibendîlik tarikatına mensup mutasavvıfların çalışmalarından etkilenen dinî tasavvufî hayat, Bektaşîlik, Bayramîlik ve Zeynîlik tarikatı müntesipleriyle çeşitlenmiş, Aydın ili zengin bir tasavvuf kültürüne sahip olmuştur.

Tasavvuf ilminin insan fitratına uygun mistik özelliği her asırda halkların ilgisini çekmiş, isteyen her birey kendi fitratına uygun bir tarikata intisap ederek “*Anlatılmaz yaşanır*” diye tarif edilen tasavvufî neşveden faydalanmıştır.

XIV. yzyıldan XX. yzyıla kadar geçen uzun bir zaman dilimini kapsayan bu çalışmada Aydın ili ve çevresinde, tasavvufun hayata yansımaları, tarikatlar ve bu tarikatlara bağlı mutasavvıflar üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Güzelhisar, Tasavvuf, Tarikat, Aydınoğulları.

ABSTRACT

Master Thesis

SUFISM LIFE AROUND AYDIN

Nihal ERDEM

İzmir Kâtip Çelebi University

Social Sciences Institute

Department of Basic Islamic Sciences

The province of Aydın has emerged on the stage of history with the conquest of these lands by Aydınoğulları in 1308. With the life of Turkmens and Yesevî dervishes who came to the region from Central Asia, Turkish Islamic culture was formed in the region. The influence of the Sufi schools operating in Anatolia was also effective in the province of Aydın, which was established in Western Anatolia. This culture developed and settled rapidly thanks to the importance given to science and religion by Aydınoğulları.

Sufi schools that became institutionalized during the Ottoman Empire started to function as sects in Aydın. Halvetiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye, especially the religious education centred scientific education, has shown itself in all areas. Political, military, economic, and social aspects of society are all influenced by the besieging and educating features of Sufism.

The religious mystic life formed by the seed of Yeseviyye Eren; It became alive with the Mevlevî and Halvetî sects. Especially the Uşşâkîlik branch of the Halvetîlik sect was found in the province of Aydın. Religious Sufism, which was influenced by the works of the Sufis of the Naqshbandi order, was diversified with the Bektashiism, Bayramîlik and Zeynîlik sects, and Aydın had a rich Sufi culture.

The mystical feature of Sufi science in accordance with the human nature attracted the attention of the peoples in every century, and each individual who wished to benefit from the mysticism described as “Inexplicable to live” by entering a sect in accordance with his own nature.

In this study, from XIV. to XX. century, which covers a long period of time until the 19th century, the reflections of Sufism on life in the vicinity of Aydın were tried to be determined by the sects and the sufis associated with these sects.

Keywords: Aydın, Güzelhisar, Sufism, Order, Aydınoğulları.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ÖNSÖZ	13
I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ, SINIRLILIKLARI VE KAYNAKLARI	1
1- Araştırmanın Konusu	1
2- Araştırmanın Amacı	2
3- Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları.....	2
4- Araştırmanın Kaynakları	3
II- AYDIN VE ÇEVRESİNİN GENEL DURUMU	4
1- Siyasi Durum.....	4
2- Dinî ve Tasavvufî Durum.....	13
I. BÖLÜM: YESEVİLİK	19
1- Alihan Baba.....	21
2- İsmail Baba.....	21
3- Ahî Bayram	22
4- Ahî Sinaneddîn Yusuf	23
5- Karaca Ahmed Sultan.....	24
6- Sinan Dede	25
7- Baltalı Dede.....	25
8- Dedebağ Dede	25
9- Yâren Dede.....	26
10- İmân Baba Sultan	26
11- Madran Baba	27

12- Bayraklı Dede.....	27
13- İlyas Dede.....	27
14- Sarı Sultan	28
15- Çiçek Dede	28
16- Okçu Baba	29
17- Horosanlı Mehmet Efendi	29
18- Diğer Sûfiler	30
Değerlendirme	31
1- Dede Ömer Rûşenî	36
2- Şeyh Alâaddin Rûşenî	40
3- Kuşadalı İbrâhim Halvetî	41
4- Hamza b. Turgut Aydınî (Küçük Nurettin).....	45
5- Bâli Efendi.....	47
6- Bezmî Efendi.....	48
7- Şeyh İsmâil Aydınî.....	48
8- Adalı Şeyh Mustafa	49
9- Karaçelebizâde Mehmed Efendi	50
10- İshak Hocası Ahmed Efendi.....	50
11- Şeyh Muhammed Zühdî Efendi	53
12- Ali Galip Vasfi Efendi.....	55
13- Süleyman Rüşdî.....	57
14- Şeyh Muhammed Tevfik Efendi	60
15- Şeyh Ömer Hulûsi Efendi.....	61
16- Şeyh Fahreddin Himmetî	63
17- Hüseyin Hakkı Kasabavî.....	65
18- Ahmed Tâlib-i İrşâdî	65

19- Mehmed Emin Tevfikî Efendi.....	67
20- Şeyh Ali Rıza Efendi.....	68
Değerlendirme	68
III. BÖLÜM: NAKŞİBENDİLİK.....	71
1- Ahmed Efendi.....	73
2- Ömer Bâkî Efendi.....	74
3- Mustafa b. Mehmed Güzelhisârî	74
4- Muhammed Hakkı Efendi (Nazillili)	75
5- Hafız Ahmed Necip Efendi	77
6- Mehmed Emin Efendi	77
7- Şeyh Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi.....	78
8- Hacı Ali Paşa	83
9- İbrahim Ethem Senirkendî.....	84
10- Hacı Mustafa Efendi.....	85
11- Bağaralı Ahmet Bahri Efendi	85
12- Ömer Lütfü Efendi	87
13- Karacasu'lu Hacı Kâmil Karasu.....	88
Değerlendirme	89
IV. BÖLÜM: DİĞER SÛFÎLER.....	91
1- Kasım Bey b. Mehmed Bey	92
2- İbn Melek	92
3- La'li Dede.....	93
4- Lütfi Lütfullah Efendi	94
5- Aysî (İsa)	94
6- Şeyh İsâ	95
7- İmam Birgivî	97

8- Abdullah Kestelî.....	98
9- Kayıkçı Kul Mustafa	99
10- Ahmet Behçet Efendi	101
11- Bedri Noyan	101
12- Şihâbüddin Ahmed b. Mahmud Sivâsî.....	103
Değerlendirme	104
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	110
EKLER	117

KISALTMALAR

b.	: bin
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
d.	: doğumu
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ens.	: Enstitü
Fak.	: Fakülte
Hız.	: Hazreti
haz.	: hazırlayan, hazırlayanlar
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ünv.	: Üniversite
v.	: vefatı
Yay.	: yayınları

ÖNSÖZ

İnsanı, içinde yetiştiği çevrenin kültürü şekillendirir. Kültür, geçmişinden kopmayan, evrensel değerler rehberliğinde geleceğe doğru emin adımlarla ilerleyen bireyler sayesinde gelişme gösterir. İnsan kendi çevresinin kültürünü öğrendiği oranda dünyadaki farklı kültürleri tanır. Kendi çağından önceki kişilerin yaşantıları, deneyimleri ve bilgi birikimlerinden faydalanarak, bu çağın gereklerine uygun; dinî, millî ve öz geçmişinden kopmamış bireyler evrensel kültür değerlerinin oluşmasına ve zenginleşmesine katkıda bulunabilir.

Kültürlerin oluşmasında oldukça etkili olan tasavvuf; gerek beylikler dönemi ve gerekse Osmanlılarzamanında, sadece dinî alanla alâkalı bir olgu olmamış, felsefe, mimarî, şiir ve musikî başta olmak üzere bütün güzel sanatlarla, hatta siyasî, iktisadî, askerî hayatla ilgili yönlendirme yapan bir düşünce ve hayat tarzı olmuştur.

“Aydın ve Çevresinde Tasavvufî Hayat” adlı bu çalışmada, Aydın ilinin dinî ve kültürel oluşumuna katkı sağlamış olan tarikatler ve bu tarikatlere mensup mutasavvıfların hayatları anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Aydın ilinin siyasî tarihî, dinî ve tasavvufî durumu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde sırasıyla Yeseviyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye veditar tarikatlere mensup sûfiler tanıtılmıştır.

Çalışmam boyunca bilgi ve deneyimlerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Hamide Ulupınar’a tez dönemim boyunca gösterdiği sabır ve desteklerinden dolayı şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca süreç boyunca yanımda duran ve gayret veren aileme de çok teşekkür ediyorum.

Nihal ERDEM

İZMİR-2019

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, YÖNTEMİ, SINIRLILIKLARI VE KAYNAKLARI

1- Araştırmanın Konusu

Tasavvuf her şeyden önce mânevî bir eğitim işidir. Tarikatlerin amacı, insanı eğitmek, ahlâkî olgunluğa yükseltmektir. Tasavvuf ve tarikatlar ortaya koydukları disiplinler sayesinde insanların manevîyatlarını arttırmayı hedeflemişlerdir. Dinî daha içten ve derinden yaşama diyebileceğimiz tasavvuf anlayışı, Türklerin İslâmı kabulünde en büyük etkenlerden biridir. Tasavvuf tarihi açısından Aydın ve çevresinde; Horosan Nişabur mektebinin melâmet ve fütüvvet esaslı tasavvuf anlayışının etkili olduğu görülmektedir. Yeseviyye müridlerinin Aydın'nın yurt edinilmesindeki gayret ve hizmetleri konumuzun bir bölümünü oluşturmaktadır.

Anadolu'nun Türk akınlarına uğradığı dönemlerde Türkmen göçleri ile birlikte devrin önemli tarikatları Aydınoğullarını da etkilemiş ve beyliğin hâkimiyeti altındaki coğrafyaya yayılmıştır. Tarikatlar ortaya koydukları disiplinleri sayesinde öncelikle bireyleri ve sonrasında toplumu iyileştirmeyi hedeflemişlerdir. Tasavvufun nazarî tarafını kitaplardan okuyup öğrenmek mümkündür ancak amelî kısmında bir mürşide intisap ederek seyr ü sülûk denilen mânevî yolda ilerlemek ancak bir şeyh vâsıtası ile olmaktadır. Dolayısıyla mânevî bir ihtiyaçtan doğan tarikatlerin varlığı Aydın ili içinde kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasıyla Halvetilik ve özellikle de Uşşâkîlik kolu Aydın ilinde oldukça etkili olmuştur. Uşşâkîliği takiben Nakşibendî, Mevlevî ve diğer tarikatların müntesibi olan tasavvufî şahsiyetler ve bu şahsiyetlerin tasavvuf tarihine katkıları/tesirleri bu çalışmanın diğer kısmını oluşturmaktadır. Kısaca ifâde edecek olursak; Aydın ili çevresinde tasavvufî hayat bütüncül bir bakış açısıyla tesbit edilecek ve değerlendirilecektir.

2- Araştırmanın Amacı

Aydın ili tarihini tasavvufî faaliyetler açısından değerlendirerek, Aydın ili topraklarının elde edilmesinde mutasavvıfların rolünü tespit etmek.

Hâkim olunan topraklarda oluşan kültürün tasavvuftan nasıl etkilendiğini, mutasavvıfların biyografilerini inceleyerek ortaya koymak.

Bu bağlamda; Aydın ilinin tasavvufî yapısını inceleyip, düşünsel ve hayat tarzını etkileyen unsurları saptayıp topluma ulaştırmak, çalışma amacımızı oluşturmaktadır.

3- Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmamız bir giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Her bölümün sonunda değerlendirme yapılmıştır. Giriş bölümünde Aydın ilinin siyasî tarihi, dinî ve tasavvufî durumu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde sırasıyla Yeseviyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye ve diğer tarikatlere mensup mutasavvıflar tanıtılmıştır. Usûl olarak öncelikle tarikat hakkında bilgi verilmiş, sonra o tarikata mensup mutasavvıflar kronolojik sıraya göre değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada zaman olarak XIV. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen zaman dilimi esas alınmıştır. Coğrafi sınır olarak iki kademeli bir çalışma takip edilmiş; ilk olarak, Aydınogulları'nın hüküm sürdüğü zamanlarda Aydın eli olarak bilinen Büyük Menderes ile Küçük Menderes havzalarını da içine alan bölge, daha sonra günümüz Aydın il sınırları içinde kalan bölge çalışmamızın sınırını teşkil etmektedir.

Çalışmamızı yaparken öncelikle kaynak eserler ve tabakat kitaplarından faydalanılmıştır. Daha sonra Aydın'ın tarihini anlatan kitaplar taranmış, konumuzu ilgilendiren dökümanlardan yararlanılmıştır. Aydın ilinin tarihini iyi bilen şahıslarla birebir görüşülmüş, fikirlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca yerinde incelemelerle yatırların ve türbelerin son durumları tesbit edilmeye çalışılmıştır.

4- Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada Aydın ilinin tarihi hakkında; Enverî'nin *Düsturnâme'si*, Âşık-Paşazade'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*, Yazıcızade'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn*, Evliyâ Çelebi ve İbn Battuta'nın *Seyahatnâme'si* istifade edilen kaynak eserlerdendir. *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, Aydın il yıllığı, muhasebe kayıtları, tapu kadastro dökümanlarından da faydalanılmıştır.

Mutasavvıfların hayatları hakkında; Hüseyin Vassaf'ın *Sefine-i Evliyâ'sı*, Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*, Mehmed Süreyya'nın *Sicilli Osmânî'si*, Ebü'l-Ûlâ Mardin'in *Huzur Dersleri*, Hulvî'nin *Lemâzât'ı*, Taşköprülüzâde'nin *Şakâyik-i Nu'maniyye'si* gibi kaynak eserlerden araştırmalar yapılmıştır. Bu eserlerin dışında ansiklopediler, çeşitli kitaplar, tezler, dergiler ve konumuzu içine alan ulaşabildiğimiz diğer kaynaklar taranmış ve bilgi toplamaya çalışılmıştır.

Osmanlı fikir dünyasını derinden etkileyen, Osmanlı sultanlarına yön veren pek çok âlim ve mutasavvıf Aydın'da yetişmiştir. Ancak şehrin ilim ve kültür tarihi, maalesef tüm hatlarıyla ortaya çıkarılabilmiş değildir. Konu üzerine şu ana kadar yapılan çalışmalar, Osmanlı dönemi genel biyografi eserlerinde yer alan Aydın ile ilgili kişilerin ansiklopedik bir biçimde sıralanmasından ibarettir. Bu alanda yapılan ilk çalışma Mehmed Akif Erdoğan'ın hazırladığı Bursalı Mehmed Tahir b. Rifat'ın, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* isimli eserinin transkripsiyonudur. İlmî bir çalışma olan bu eser, bütün Aydın vilayetini kapsamaktadır. Dolayısıyla Aydın ili esas alınarak hazırlanmamıştır. Diğer çalışma ise Asaf Gökbel ve Hikmet Şölen tarafından ortaklaşa yazılan *Aydın İli Tarihi* isimli kitaptır. Bu kaynakta şehrin kültürel ve ilmî mirası hakkında bilgi verilmektedir. Beş on sayfayı geçmeyen bu kısımlar konuyu bütünüyle kuşatmamaktadır. Bu alanda yazılan diğer bir çalışma da Ramazan Ergun tarafından kaleme alınan *Aydın'ı Aydınlatanlar* başlıklı kitaptır. Bu kitapta da Aydın'ın tarihinde iz bırakan tüm şahsiyetlerin biyografileri alfabetik sıraya göre dizayn edilmiştir. Kitap belli bir konu tasnifi ve kronolojik sıralama gözetilmeden hazırlanmıştır.

II- AYDIN VE ÇEVRESİNİN GENEL DURUMU

1- Siyasi Durum

Selçuklu Devleti'nin siyasi gücü ve otoritesi, 645/1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilmesiyle giderek zayıflamaya başlamıştır. Özellikle II. Keykubat döneminde (1220-1337), Moğol baskısından kaçarak Asya'dan Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalan büyük Türkmen kitleleri, ülkenin batı uçlarına; Bizans sınır boylarına yerleştirilmişlerdir.¹ Bu Türkmen boyları ve onların başlarında Selçuklu Devletine bağlı uç beyleri, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsız hareket etmeye başlamışlar ve XIV. yüzyılın ilk yıllarında Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından Anadolu'da Beylikler Dönemi başlamıştır.²

XIII. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun en kuvvetli beyliklerinden olan Germiyan Beyliği'nin (1300-1429) Denizli, Afyon, Kütahya dolaylarından batıya doğru Bizans topraklarını fethetmesiyle, Aydınoğulları tarih sahnesine çıkmıştır. Eflâkî'nin³ *Menâkıbü'l-Ârifîn*⁴ adlı kitabında Aydın oğlu Mehmed Bey diye anılan Mübâruzü'd-dîn Gazi Mehmed Bey'in Germiyanî Alishîr oğlu Yakup Bey'e tâbi bir subaşı olduğu nakledilmektedir.⁵

¹ Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946, s. 4.

² Asaf Gökbel-Hikmet Şölen, *Aydın İli Tarihi*, Aydın: Ahmed İhsan Basımevi, 1936, s. 83.

³ Şeyh Ahmed Eflâkî (761/1360) hakkında bkz. Fuad Köprülü, *Türkiyat Mecmuası*, C. I, s. 291-293.

⁴ *Menâkıbü'l-Ârifîn*, Ahmed Eflâkî'nin otuz altı yıllık bir çalışma ve derlemesinin ürünüdür. Ahmed Eflâkî, Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi'nin (v. 719/1320) isteği üzerine bu eserini yazmıştır. Eser kısa bir girişten ve on bölümden oluşmaktadır. Eflâkî, Mevlânâ ve Sultan Veled'in bütün eserlerinden kaynak olarak yararlanmıştı. *Menâkıbü'l-Ârifîn* sadece Mevlevîlik hakkında değil, o dönemde ortaya çıkan ve faaliyet gösteren diğer tarikatlar ve dinî hareketler hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bakımdan eser, XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunun dinî ve kültürel tarihi açısından oldukça önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin babası Sultan Veled'in yönlendirmesi veya kendisine yapılan davetlere icâbet etmesi sonucunda Anadolu'yu dolaştığı bilinmektedir. Bu ziyaretlerden Germiyanîoğullarıyla ve Aydınoğullarıyla olan münasebetlerine menâkıblarda kitapta yer verilmiştir. (Tahsin Yazıcı, "Menâkıbü'l-Ârifîn", *DİA.*, Ankara, C. XXIX, (2004), s. 114-115.)

⁵ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, (Ankara Umumî Kütüphanesi yazması, h. 1054 nüshası), çev. Tahsin Yazıcı, C. 2, İstanbul 1973, s. 307; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara: Atatürk Üniv. Yay., 1974, s. 40; Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 15; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK Basımevi, 2003, s. 41-42.

Enverî,⁶*Düstûrnâme-i Enverî'de*⁷Aydın Oğlu Mehmed Bey'in Aydın ilinin fethini anlatırken:

“*Germiyân İli'nden idüp feth-i bâb*

Germiyân tutardı ana rikâb”⁸ mısralarıyla bu gerçeği teyid etmektedir.

Bununla birlikte yine daha güney tarafta bulunan ve güçlü beyliklerden biri olan Hamidoğulları da, Türk gücünün önemli temsilcilerindendir.⁹Bu iki gücün Batı Anadolu'ya doğru uzanan etkisi bölgede bulunan Türkmen aşiretlerinin daha rahat hareket etmesini sağlamakta ve Türkmen ilerleyişi Bizans'ın aleyhine, Ege kıyılarına doğru ilerlemektedir. İşte bu iki büyük Türk Beyliği'nin himâyesinde Batı Anadolu uçlarına kadar gelen Aydınoğlu ve Menteşe Türkmenleri de bu muhiti hâkimiyetleri altına almayı başarmışlardır. Bağlı oldukları Türkmen beyliği adına başardıkları bu fetihden kısa bir süre sonra, Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasî koşulların sağladığı fırsat neticesinde kendi beyliklerini ilân etmişlerdir.

Aydın ilinin ilk fatihleri arasında Emir Menteşe ve damadı Sasa Bey de önemli isimlerdendir. Aydın ilinin fethi tamamlandıktan sonra Sasa Bey ve Mehmed Bey arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Neticede Mehmed Bey, Sasa Bey'i bertaraf ederek, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Nehri arasındaki bu toprakların Türkleşmesini sağlamış ve Aydınoğulları Beyliği'ni kurmuştur.¹⁰

O dönemde yazılmış tüm kaynaklarda Aydınoğulları Beyliği'nin ata ismi olarak Aydın Bey'in ismi geçmektedir. Bu isim, Birgi, Tire, Aydın ve Ayasuluk

⁶ XV. yüzyılda yaşayan Enverî, *Düstûrnâme*'yi hâmisi Mahmud Paşa adına hazırladığını, Mahmud Paşa ve Fatih'in önderliğinde birçok sefere katıldığını belirtmektedir. Enverî *Düstûrnâme*'yi Zilhicce 869 (Ağustos 1465) yılında te'lif etmiştir. Eserin yarısından fazlasında Aydın Oğulları tarihi, özellikle Umur Bey'in (1334-1348) gaza ve fetihlerinin anlatılması kitabın yazılmasının başlıca sebeplerindendir. (bkz. *Düstûrnâme-i Enverî* 19-20. Kitaplar Osmanlı Tarihi, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca yay., 2012, s. XXX-XXXVIII.)

⁷ *Düstûrnâme* mesnevî tarzında yazılmıştır ve 3.730 beyitten meydana gelen manzum bir tarih kitabıdır. *Düstûrnâme* 22 babdan oluşmaktadır. Bu babları üç kısma ayırmak mümkündür. I. kısım: “Genel İslâm Tarihi olup” 17 kitabı oluşturur. II. kısım: Aydınoğlu tarihini içine alan 18. Kitap eserin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Aydınoğulları hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermektedir. Bu bölümde Gazi Umur Bey'in (v. 1348) yirmi altı gazası ayrıntılı biçimde anlatılır. III. kısım Osmanlı tarihini anlatan dört bab'dan oluşmaktadır. Osmanlı tarihini anlatan ilk tarih kitabı olması esere kaynak eser değeri kazandırmaktadır. (bkz. Abdülkâdir Özcan, “*Düstûrnâme-i Enverî*, *DİA*, C. X, 1994, s. 49-50.)

⁸ Mükrimin Halil Yınanç, *Düstûrnâme-i Enverî*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 19-20; Enverî, *Düstûrnâme*, s. 46.

⁹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 63.

¹⁰ Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 28.

(Selçuk) kitâbelerinde ailenin ilk ismi olarak görülmektedir.¹¹ Aydın Bey'e ait ilk tafsilatlı bilgi de Yazıcızâde'nin *Târih-i Âl-i Selçuk*¹² adlı eserinde bulunmaktadır.

Eserde Aydın Bey ve babası Mehmed Bey hakkında şunlar yazmaktadır:

“Aydın Reîs, Emîru's-sevâhil (Sahiller Emiri) Mehmed Bey'in oğlu idi. Mehmed Bey, Selçuklu Sultanları tarafından kaptan mevkiye getirilmişti, sâhilleri korur ve denizdeki kâfirlerle gaza yapardı. Onun oğlu Aydın Reîs de aynen bu görevi sürdürdü. Moğollar'ın Anadolu'yu istilâ etmeleriyle Selçuklu Devleti zayıflayınca Aydın Reîs sahillerde kışlayan Türkmenleri kendine çekti. Onlar da çok sıkıntı ve zulüm altında olduklarından onun bu davetini kabul ettiler. Aydın Reîs, bu Türkmenlerle Aydın ili'nde iskân eden Rumlar'a karşı gaza yaptı. O günlerde bu şehirlere “Leşkerî ili” deniliyordu. Leşkerî, Frankların Kostantiniyye (İstanbul)'yi istilâ ettiklerinde gelip bu şehirlerde oturan Rum hükümdarının lakabı idi. Aydın Reîs bu ili fethetti, adâletle ve eşitlikle imâr etti. Moğolların, daha sonra da Karamanlıların zulmüne uğrayanlar kaçıp onun yanına geldiler. Bu nedenle Aydın Reîs'in işi büyüdü ve şöhreti arttı. Ölümüne kadar gaza ve cihâd yapmaya devam etti. Aydın Reîs akıllı, adâletli, huyu güzel, cesur, gayretli, ihtiyatlı ve azimli bir emirdi. Şehirleri ve halkını uzun müddet kâfirlerden ve fesatçılardan korudu. Kendisine saldıranları defetti. İyi huyundan ve adâletli davranışından dolayı şehirlerin halkı ona yardımcı oldular. O, ölümüne kadar ülkesinin yönetiminde kaldı.”¹³

Görüldüğü gibi, Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı ve yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda yönetimi ele geçiren ilk kişi Aydın Bey'dir. (bkz. Ek 3: Aydın Bey Türbesi) Aydın Bey, Menteşeli, Saruhanlı, Germiyanlı, Hamidoğulları Bey'leri gibi sözü geçer beyler arasında yerini almış ve şöhreti yayıldıkça, Türkmen yörükleri, hızla onun himayesine girmişlerdir. Oğlu Mehmed Bey'in tahta çıkışına kadar, tahmini yirmi beş yıl Türkmenlerin yöneticiliğini yapmış, kendi beyliğinin temellerini atmıştır. Aydın Bey'in kesin değilse de hâdiselerin akışına bakarak ve oğlu Mehmed Bey'in 1308'de yönetime geçtiği tarihte vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Aydinoğlu Mehmed Bey babasının ölümünü takiben akınlara kaldığı yerden devam etmiş ve onun beyliğinde, Türkmenlerin Menderes Havzası'ndan kuzeye

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929, s. 109-110; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IX. Kitap, (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452, Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini), (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), İstanbul 2005, s. 90.

¹² Yazıcıoğlu Ali'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk* ismiyle anılan bu eseri, İbn Bîbî'nin *Selçuknâme*'si esas alınarak ve son kısımlarına bir takım ilâveler yapılarak meydana getirilmiştir. Bu Türkçe eserin yazmalarından biri İstanbul'da Topkapı Sarayı Revan köşkü kütüphanesinde (No: 1390); diğeri de Paris Millî kütüphanesinde (No:737) bulunmaktadır. Bu kitabın sonlarında Aydinoğulları hakkında önemli kayıtlar vardır. (Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, XII.)

¹³ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (haz. A. Bakır), İstanbul: Çamlıca Yay., 2009, s. 740.

doğru ilerleyişi devam etmiştir. Mehmed Bey, 1308 tarihinde Birgi'yi kendine başkent edinmiştir. 1310'da İzmir, Ayasuluk, Sultan Hisarı ve Bodemya'yı (Ödemiş) topraklarına katmıştır. Böylece Batı Anadolu ucunda bir Türk Beyliği tesis edilmiştir. Enverî, meşhur eserinde bu tarihi olayı şu beyitlerle ifade etmektedir:

*“Sasa Bey derler idi bir Gâzi er
Gelmiş Aydın iline evvel meğer*

*Evvelâ ol Birgi'yi feth eylemiş
Aydın oğlu'nu getürmüş toylamış*

*Aydın oğlu Ayasuluğ'a geliş
Fetheder hem dairesini alub.”¹⁴*

İbn-i Battûta Seyahatnâme'si, XIV. yüzyılın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. İbn-i Battûta¹⁵ özellikle Batı Anadolu beylikleri hakkında değerli bilgiler vermektedir.¹⁶ 1330'lu yıllarda Aydınolu Mehmed Bey ile Birgi'de görüşen İbn Battûta onun hakkında *“Birkî sultanı, Aydınolu Muhammed'dir. Cömertliği, erdemi ve asâleti ile zamanının hükümdarları arasında öne çıkmıştır.”* ifadelerini kullanmıştır. Seyâhatini tamamladıktan sonra kaleme alınan bir eser olması sebebi ile pek çok seyâhatnameye kıyasla kısa bilgiler veren İbn-i Battûta, Aydınoluuları hakkında, diğer beyliklere oranla oldukça fazla bilgi vermiştir. Uzun bir süre Aydınoluuları'nın topraklarında kalan İbn-i Battûta onları yakından tanıma fırsatı da bulmuştur. Kendisi de bir mutasavvıf olan İbn-i Battûta'nın Sünnî anlayışa bağlılığı ve bu noktadaki hassasiyeti de bilinmektedir. Otuz üç yıl boyunca bütün İslâm dünyasını gezen İbn-i Battûta dinî açıdan rastladığı çarpık ve sapkın unsurları açık ve sert bir dille ifade etmekten de çekinmemiştir. Fakat Aydınoluuları hakkında kötü hiçbir söz etmemiş aksine gerek Mehmed Bey'den gerekse oğlu Umur Bey'den ve

¹⁴ Enverî, *Düstûrnâme*, s. 47; Akın, *Aydınoluuları Hakkında Bir Araştırma*, s. 19.

¹⁵ XIV. yüzyılda, doğum yeri olan Kuzey Afrika'dan seyahatine başlayıp, İspanya'dan Hindistan'a, Çin'e kadar birçok İslam ülkesini gezip gören Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim et-Tancı (703/1304-779/1377) İbn Battuta lakabı ile meşhur olmuş bir seyyahdır. *"Seyahat-name-i İbn Battuta"* veya *"Rihle"* olarak da tanınan seyahat notları *"Tuhfetu'n-Nazzar fi Garâibi'l-Emsar ve 'Acaibi'l-Esfar"* adıyla, Sultan Ebu İnan'ın arzusu üzerine İbn Cüzey el-Kelbi tarafından kaleme alınmıştır (756/1355). İbn Battuta, Afrika ve Asya ile Doğu Avrupa ve İspanya'nın birçok yerleri hakkında bilgiler bulduğumuz eserinde, Anadolu'da da gezip dolaştığı yerler hakkında önemli sayılan malumatlar vermektedir.(bkz. İbn-i Battûta *Seyahatnâme*, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004.)

¹⁶ Mehmet şeker, *İbn-i Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal ve Kültürel Hayatı ile Ahilik*, Ankara: Yorum Matbaası, 2001, s. 9.

İbn-i Melek'ten gıpta ile bahsetmiştir.¹⁷ İbn-i Battûta Tire'de Ahî Mehmed zâviyesi başta olmak üzere Tire ve Ayasuluk'daki medrese ve tekkelerden de övgü ile bahsetmektedir.¹⁸

Kendisine Mübarizüddin lâkabı verilen Mehmed Bey, hükmettiği yerlerden Ayasuluk ile Sultan Hisar'ını büyük oğlu Hızır Bey'e, İzmir'i ikinci oğlu Umur Bey'e, Bodemya'yı üçüncü oğlu İbrahim Bahadır Bey'e, Tire'yi dördüncü oğlu Süleyman Bey'e vermiş; en küçük oğlu İsa Bey'i de Birgi'de yanında alıkoymuştur.¹⁹ *Düsturname-i Enverî*'yi esas alarak Aydınogulları Beyliğinin gelişmesini takip edeceğimiz çalışmamızda; Enverî şu beyitlerle konuyu delillendirmiştir:

*“İli beş oğluna kısmet kıldı mîr
Her biri bir yerde kıldı dar-ü gîr*

*Ayasuluğ'u Hızır Şâha verür
Anda etbâ'ı bile varup girür*

*Çün Umur Paşayı gördü ki dilîr
Kıldı İzmir elineanı emîr*

*İki kal'a idi İzmir o zaman
Birini Mehmed Bey almıştu nihan*

*Vardı Bodemya'ya İbrâhîm Bey
Kıldı ana ol yeri taksîm Bey*

*Dinle gel Gazi Umur Paşa nider
Derdi leşker çünkü İzmir'e gider.”²⁰*

Fethettiği yerlerde sahillere sahip olan Mehmed Bey, ilk donanmasını Ayasuluk'ta kurarak denizciliğe başlamıştır. İzmir'i kendi topraklarına katınca ayrıca burada da bir donanma kurmuştur. İzmir Beyi Umur Bey babasının sağlığında bu

¹⁷ İbn-i Battûta, *Büyük Dünya Seyahatnâmesi*, (Edisyon), (çev. Muhammed Şefik Paşa), İstanbul: İmaj Yay., 2015, s. 217.

¹⁸ İbn-i Battûta, *Seyahatnâme*, s. 220.

¹⁹ Akın, *Aydınogulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 30; Gökbel- Şölen, *Aydın İli Tarihi*, s. 88.

²⁰ Enverî, *Düsturnâme*, s. 48- 49.

donanma ile Sakız, Bozcaada, Ağrıboz, Mora ve Rumeli sahillerine başarılı akınlar gerçekleştirmiştir.²¹

Mehmed Bey 1334 yılında vefat etmiş ve Birgi'de adına yaptırılan türbeye defnedilmiştir. (bkz. Ek 4: Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi) Mehmed Bey vefat etmeden önce iştişâre ederek; kardeşlerinin ve oğullarının da ittifakıyla yerine geçecek kişinin ikinci oğlu Umur Bey olmasına karar vermiştir.²² Aydın Bey ile başlayan ve Mehmed Bey ile devam eden süreçte Mehmed Bey'in ölümünden sonra yerine sırasıyla oğulları Umur Bey, Hızır Bey ve İsa Bey ulu beylik makamına geçmişlerdir.

Umur Bey, Aydınoğulları Bey'i olduğu zaman yirmi beş yaşındadır, lakâbı Bahâüddin'dir. Kardeşleriyle birlikte hareket eden Umur Bey'in hükümdarlık devri aralıksız gazayla geçmiştir. Otuz dokuz yaşında şehit düşen Umur Bey (v. 749/1348)'in kabri Birgi'de babasının türbesindedir.²³

Umur Bey'in şehit düşmesinden sonra Ayasuluk emîri bulunan ağabeyi Hızır Bey, Aydınoğullarına hükümdar olmuştur. Hızır Bey, Umur Bey kadar devletin yönetiminde etkili olamamış, Latinlerle²⁴ oldukça ağır bir antlaşma imzalamaya mecbur kalmıştır. Bu antlaşma, Aydınoğullarının faaliyetlerini durdurmuştur. Hızır Bey'in vefat tarihi belli değildir, ancak kardeşi İsa Bey'in Ayasuluk emiri olmasından önce (v. 767/1365) vefat etmiş olduğu tahmin edilmektedir.²⁵

İbrahim Bahadır Bey, Aydın oğlu Mehmed Bey'in üçüncü oğludur. Düsturnâme'de isminden bazen Bahadır bazen de İbrâhim olarak bahsedilir. Bodemya Sancak Bey'i olup Umur Bey'le pek çok deniz seferlerine katılmış olan İbrahim Bahadır Bey'in, Umur Bey'den önce vefat ettiği zannedilmektedir (v. 748/1347). Kabri, Birgi'de babası Mehmed Bey adına yaptırılan türbededir. Ayasuluk'da toplanan kardeşler meclisinde isminin zikredilmemesi ve Mehmed Bey'den sonra bu türbeye oğullarından ilk defa defnedilenin İbrahim Bey olması onun Umur Bey'den önce vefat ettiğinin bir kanıtıdır.

²¹ Akın, *Aydınoğulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 32.

²² Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi*, s. 88.

²³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 109.

²⁴ Venedik, Kıbrıs ve Rodos

²⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 109-110.

İbrahim Bahadır Bey'in Hasan ve Cüneyd isimli iki oğlu vardır ve İsa Bey'in hükümdarlığından sonra İsa Bey'in oğullarıyla İbrahim Bahadır Bey'in oğulları hükümdarlık için mücadele vermişlerdir.

Süleymanşah, Aydın oğlu Mehmed Bey'in yaşça dördüncü oğludur. Umur bey'den hemen sonra Tire'de vefat etmiştir (v. 750/1349). Tire'de İbn Melek medresesinde medfundur. Türbe kapısı üzerindeki kitâbede *Emir-i Kebir Şah Süleyman b. Mehmed Aydın* diye zikredilmektedir.²⁶

İsa Bey, Aydın oğlu Mehmed Bey'in beşinci ve en küçük oğludur. Hızır Bey'in vefatından sonra İsa Bey Aydınoğulları Beyliğine hükümdar olmuştur. İsa Bey Osmanlı hükümdarı Murad Hüdvendigâr'a muharebelerde destek sağlamış Osmanlı ordusunun sol kolunu oluşturmuştur. Kosova muharebesinde şehit düşen Murad Hüdavendigâr'ın yerine geçen Yıldırım Beyazıd'la da iyi ilişkilerde bulunan İsa Bey gerek yaşlılığını göz önünde bulundurarak, gerekse Osmanlı Devleti'nin ikbâl vâdeden yükselişini değerlendirerek kızı Hafsa Hatun'u Yıldırım Beyazıd'a nikâhlamıştır. 1391 yılında yaşanan bu gelişme ile Aydınoğulları topraklarının bir bölümü Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.²⁷

İsa Bey bundan sonra çok yaşamamış, Ankara muharebesinden önce, 793/1391 senesinde vefat etmiş ve Birgi'de babasının yanına defnedilmiştir.²⁸

İsa Bey'den sonra idareyi İsa Bey'in oğulları Musa Bey ve II. Umur Bey devralmıştır. İbrahim Bahadır Bey'in oğlu Cüneyd Bey'in de devlet idaresinde vazife almak istemesi üzerine; II. Umur Bey ve Cüneyd Bey anlaşma yoluna giderek devleti bir süre birlikte yönetmişlerdir. 1405'te II. Umur Bey vefat edip Birgi'de babası İsa Bey'in yanına defnedilince idâre tamamen Cüneyd Bey'in eline geçmiştir.²⁹ Cüneyd Bey Aydınoğlu Beyliğini Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak devam ettirmek adına mücâdele etmiş, hatta Ankara Savaşında Timur'un saflarına geçmiştir. Yıldırım Beyazıd'ın savaşta mağlup olup esir düşmesinin bir sebebi de savaş esnasında Aydınoğulları gibi bazı beyliklerin desteklerini geri çekmeleri olarak gösterilmektedir. Yıldırım Beyazıd'ın 1402'de vefatından sonra bir süre siyasî

²⁶ Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 137.

²⁷ Âşık Paşazâde, *Târih-i Âl-i Osmân*, İstanbul 1332, F. Giese neşri Leipzig 1929, s. 59.

²⁸ Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 133.

²⁹ Akın, *Aydınoğulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 76.

mücadeleler sebebiyle fetret devri geçiren Osmanlı Devleti'nin bu iktidar boşluğundan istifade ile Aydınolu Beyliği diğer beylikler gibi bir süre daha varlığını devam ettirmiştir.³⁰

Aydınoluğulları'nın Osmanlı hâkimiyetine kesin bir biçimde katılması Sultan II. Murad zamanında 1426 senesinde vukû bulmuştur. Bu tarihte Aydınoluğulları'na ait tüm topraklar Osmanlı devletine dâhil edilmiş, Osmanlı yönetimi Aydınoluğulları ismi yerine "Aydın Eli" adıyla bir eyâlet oluşturmuşve bu eyâletin merkezi eski geleneği kırma adına Tire olarak belirlenmiştir. II. Murad'ın ve oğlu Çelebi Mehmed'in Ayasuluk'ta kesilmiş sikkelerinin mevcut olması II. Murad'ın sikkelerinden birinin tarihinin 824/1421, diğerinin 827/1424 senelerine ait olması; bu tarihlerde Ayasuluk'un, Osmanlı hâkimiyeti altında yönetilmiş olduğunun kanıtıdır.³¹

Osmanlıların, hâkimiyeti altına aldıkları Anadolu Beyliklerini tek bir idare altına alarak yönetmeye çalışmaları bir hayli zor olmuştur. Beylikler, Anadolu Beylerbeyi adı altında önce Ankara Sancağı'ndan yönetilmeye başlanmıştır. Fatih devrinde beyliklerin tasarruf ve idâresi Anadolu Beylerbeyi ünvanıyla Osmanlı serdârı İshak Paşa'ya verilmiş, kânun değişikliğiyle Anadolu Beylerbeyliği Ankara'dan Kütahya'ya alınmış, Aydın ili de Kütahya Sancağı'na bağlanmıştır.³²

XV. ve XVI. yüzyıllara ait Osmanlı Tahrir Defterlerinden³³ elde ettiğimiz bu bilgilerle, Osmanlı devletinin yönetim sistemi ve zamanla bu sistemdeki değişiklikler gerçeğe çok yakın olarak tesbit edilmektedir. Yine Tahrir Defterlerinden edinilen bulgulara göre; XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı Aydın eli'ne bağlı kazalar; Güzelhisar, Birgi, Sultanhisar, Tire, Alaşehir, Arpaz, Bozdoğan, Kestel, Yenişehir, Sart, İzmir, Çeşme, Urla olarak tespit edilmiştir.

XVII. yüzyıl'da Tire'nin Sancak merkezi, Güzelhisar'ın (Aydın) ise kaza merkezi olduğu görölmektedir. XVII. yüzyıl'da Tire Sancağı'ndaki kaza sayısı

³⁰ Hoca Sâdettin, *Tâcü't-tevârih*, s. 326.

³¹ Hoca Sâdettin, *Tâcü't-tevârih*, C. I, s. 233.

³² Akın, *Aydınoluğulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 84.

³³ *Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi'ndeki Fihrist Defterin'nde*: "Bu Tahrir Defterleri'nin zamân-ı Selçûkiyeden müdevver defatir-i kuyudiye ahkâmına tasdikan tahrir edilerek" meydana getirildiğinin anlaşılmasından; esasen her birinde Aydın oğlu Mehmed Bey'e kadar çıkan kayıtlar göröldüğünden orjinal kaynak değerinde olduklarını tekrar etmeliyiz.

artmış, eski kazalara, Köşk, Balyambolu, Keles, Bayındır, Amasya ve İnegöl kazaları da eklenmiştir.³⁴

Aydın ili, bu defterlerde “*Kazâ-i Güzel Hisar der Livâ-i Aydın*”, şeklinde geçmekte, Aydın eli tâbirine de sık sık rastlanmaktadır. Aydın Kanunnâmesinde “*Aydın Eli Sancağı*” ifadesi geçmektedir. Kânunnâmede vilâyet, livâ ve sancak tâbirlerinin aynı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyıl kaynaklarından Cihannümâ ile Evliyâ Çelebi’de “*Güzelhisar*” veya “*Aydın Güzelhisarı*” isimleri kullanılmaktadır.³⁵ XIX. yüzyılda ise; 1831 tarihli ilk nüfus sayımını gösteren belgede Güzelhisar’ın artık bir sancak merkezi olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Aydın ilinde bulunan şehir ve kasabaların XVII. yüzyıldan iki asır öncesine göre büyük bir gelişme gösterdiği göze çarpmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında yedi mahalleden ibâret olan Aydın Güzelhisarı’nda mahalle sayısı, XVII. yüzyılda yirmi altıya çıkmıştır.³⁷ “*Güzelhisar-ı Aydın*” XVIII. yüzyıldan itibaren siyasî, ticarî, ilmî ve kültürel açıdan bir merkez sancak görevini üstlenmiştir. Şehir bu gelişmesini XVIII. ve XIX. yüzyılda sürdürerek sınırlarını genişletmeye başlamış, nüfusunda da artış olmuştur. 1866’da inşası tamamlanan ilk demiryolu projesiyle İzmir’e, ürettiği ürünlerinden ihraç etmeye başlamış, iktisâdi ve sosyal hayat daha da hız kazanmıştır. Güzelhisâr-ı Aydın’nın XIX. yüzyılın sonlarında nüfusu 36.000 olmuş, XX. yüzyıl başlarında 40.000’e ulaşmıştır. 1867 yılında yapılan düzenlemelerle merkezi İzmir olan Aydın eyâleti, Aydın, İzmir, Saruhan, Denizli ve Menteşe olmak üzere beş sancağa ayrılmıştır. Bunların içinde Aydın sancağı; Aydın, Çine, Bozdoğan, Söke, Nazilli kazaları ile on dokuz; İzmir ise Kuşadası, Çeşme, Menemen, Urla, Foça, Tire, Ödemiş kazaları ile on sekiz kazadan oluşmuştur. Aydın sancağına 1908’de Karacasu kazasında ilâve edilince kaza sayısı altı olmuştur. Aydın Sancağı Cumhuriyet döneminde müstakil bir il haline getirilmiştir.³⁸

³⁴ Akın, *Aydınogulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 100-101.

³⁵ Akın, *Aydınogulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 93.

³⁶ Akın, *Aydınogulları Hakkında Bir Araştırma*, s. 94.

³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 152.

³⁸ Ramazan Ergun, *Aydın’i Aydınlatanlar*, Aydın: Başkar Ofset, 2018, s. 28.

2- Dinî ve Tasavvufî Durum

Anadolu'yu kendilerine yurt edinen ecdâdımız, büyük topluluklar halinde Orta Asya'dan, bir kısmı da Balkanlardan gelerek burayı iskân yeri olarak seçmişler ve imar etmişlerdir. Özellikle XIII. yüzyılda Asya'da ortaya çıkan Moğol istilâsı sebebiyle Anadolu'ya gelen Türkmenler ve Anadolu'nun İslâmlaşmasında bizzat katkısı olan Yesevî Dervişleri,³⁹ Aydın ilinde tasavvufî hayatın temellerini atmışlardır. İskân faaliyetlerinde, "Kolonizatör Dervişler" diye anılan bu sûfiler, yerleştikleri bölgelerin imarı yanında, yöre halkına İslâm'ı bizzat yaşayarak tebliğ etmişler, bu yörede kültür ve irfânın gelişmesine, İslâm'ın müesseseseleşmesine vesile olmuşlardır. Yesevî dervişlerinin attıkları bu temel üzerine gelişen ve yaygınlaşan tasavvufî hayat, gerek halk gerekse idareciler tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu dervişler, halkın; dinî, ahlâkî, içtimâî ve kültürel gelişmelerine katkı sağlamanın yanı sıra; halkların devlete bağlılıklarını da sağlamışlardır. Halk ve devlet arasındaki bu uyum sayesinde bu toprakların kısa bir sürede fethedilmesi ve İslâmlaşması sağlanmıştır.⁴⁰

Anadolu topraklarının Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvufun rolü çok büyüktür. Türk fikir tarihinin en önemli şahsiyetlerinin, tasavvufun kuşatıcı ve yapıcı gücü sayesinde, günümüze yansıyan hizmetleri göz ardı edilemez gerçeklerdir.

Doğuda Belh civarlarından gelen Hz. Mevlânâ (v. 672/1273) ile batıdan gelen Muhyiddîn İbn Arabî (v. 638/1240), Sadrettin Konevî (v. 699/1274), Müeyyidüddîn Cendî (v. 691/1292), Sâdeddin Fergânî (v. 699/1300), Seyyid Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî (v. 639/1241), Evhâdüddin Kirmânî (v. 634/1237), Şeyh Necmeddin Dâye (v. 654/1256), Fahreddin Irâkî (v. 688/1289), Hacı Bektâş-ı Veli (v. 833/1430), Ahi Evran (v. 659/1261), Yunus Emre (v. 707/1307) gibi mutasavvıfların etrafında eğitilen insan toplulukları gelenek ve göreneklerini de harmanlayarak tasavvufî çerçevede kendi kültürlerini oluşturmayı başarmışlardır.⁴¹

³⁹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 11.

⁴⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, İstanbul: Alfa Yay., 2014, s. 48.

⁴¹ Bu sûfiler ve fonksiyonları hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C. II, (1942), s. 279-304; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İfav Yay., 2014, s. 299-301; Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul: Ötüken Yay., 2006, s. 83-86; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: Enes Matbaacılık, 2007, s. 23-25.

Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan beylikler, bir yandan egemenlik rekabetine girip birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi verirken, diğer yandan bu mücadeleyi ilmî, kültürel, sanatsal, edebî ve mimarî alanlarda da devam ettirmişlerdir. Böylece, Anadolu tarihi, Türklerin bölgeye gelmesinden sonra kültürel anlamda tarihinin en verimli zamanlarından birini yaşamıştır. Beylikler arasında yaşanan ilmî ve kültürel yükselişte Aydınogulları Beyliği, en önde gelen beyliklerden biri olmuştur.

Tarikatlar yayıldıkları her coğrafyada olduğu gibi Aydın ve çevresinde de sosyal ve kültürel hayatın merkezini oluşturmuşlardır. Batı Anadolu'da Aydınogulları Beyliği zamanında yaşanan kültürel değişimin en önemli aktörü olan bu sufî gruplar ve tarikatlar Osmanlı hâkimiyeti sürecinde de aynı kültürel ve düşünsel yapının korunmasını ve güçlenmesini sağlamışlardır.

Meselâ; Aydınogulları'nın kurulduğu yıllarda Mevlevîliğin tesirini, Aydınoglu Mehmed Bey'in Mevlevîliğe intisap ettiğini, Sultan Veled'in onun hakkındaki övücü sözlerinin yer aldığı şu menkıbeden anlamaktayız:

“Sultan Veled hazretleri, Aydınoglu Mehmed Bey için; ‘Bizim subaşımız’ der, onun hakkında çok inâyetlerde bulunur ve ona Sultani’l-Guzat (Gaziler Sultani) adını verirdi. Moğol ve Türk emîrleri arasında en çok onu överdi ve onları, şecaat, cömertlik ve mertliği ondan öğrenmeye teşfik ederdi. İnâyetleri de iyi ve kötü zamanlarda onun yardımcısı ve canının koruyucusu idi. En şiddetli tehlikelerden ve kâfirlerin korkularından onu himâyeye ederdi...”⁴²

Bir başka menkıbede de şöyle anlatılmaktadır:

“Mevlâna'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin Birgi'yi ziyaretinde Mehmed Bey kendisinden dua istemiştir. Ârif Çelebi de Mehmet Bey'e destek olmak üzere bir âsâ vermiş ve şu sözlerle beyliğini müjdelemiştir:

-Kim sana karşı koyarsa ve senden kaçarsa bu çomakla onun başına vur ve bil ki; bu günden sonra bu vilâyet ve Hüdâvendigâr vilâyetlerinden birçoğu senin eline geçecek ve birçok fetihler sana, senin çocuklarına ve ahfâdına müyesser olacak ve senin emirliğin de hepsine hâkim olacaktır.”⁴³

Bilindiği gibi âsâ hükümdarlık alâmetidir. Mehmed Bey ve onun nesli, Ârif Çelebi'nin duasının bereketi ve Allah'ın yardımıyla birçok fetihler yapmış ve topraklarını genişletmiştir.

⁴² Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, C. II, s. 309.

⁴³ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, C. II, s. 308.

Aydınöglu Mehmed Bey'in ölümünden sonra onun yerine geçip ulubey olan Umur Bey'in de Mevlevîliğe intisâbı olduğunu *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de ki şu ifadelerden anlıyoruz:

“Melikü'l-ümerâ, kahramanların örneği, zamanın ikinci Hamza'sı, ilâhi gâzi Umur Paşa, birkaç defa denizde sıkışmış, huzursuz ve sıkışık bir vaziyette iken Mevlânâ hazretlerinin denizin üzerinden geldiğini ve geminin burnunu mübârek eli ile tutup, onu batmaktan ve yok olmaktan kurtardığını görmüştü. Umur Bey kâfirlerle savaşırken birkaç defa da Çelebi hazretlerinin savaştığını ve onları yendiğini gördü. Umur Bey kendi itikâdına dayanıp daima gaza ile uğraştı. Nihayet en son anında şehit olup saadet ehlinde sayıldı.”⁴⁴

İbn Battuta *Seyahatnâme*'sinde,1333 yılında Aydın iline geldiğini, Bozdağ sayfiyesinde bulunmakta olan Mehmed Bey'le görüştüğünü ve sonra beraberce Birgi'ye gittiklerini yazmıştır. Aydınöglu sarayında nasıl ağırlandığında, katıldığı merasimlerden bahsetmiştir.⁴⁵ İbn Battuta İzmir'de Aydınöglu Umur Bey'le de görüşmüş olup onun fevkalâde cömertliğinden, gaza kahramanı olduğundan bahsetmiştir.⁴⁶

İlme ve sanata önem veren Mehmed Bey, Birgi'de camii ve medrese yaptırmıştır. Hicrî beşinci asır âlimlerinden Sa'lebî'nin (v. 427/1036) *Arâ'isü'l-mecâlis* adlı Peygamberler tarihi kitabı Mehmed Bey adına tercüme ve ithâf edilmiştir. Yine aynı zât Farsça *Tezkire-i Evliyâ*'yı Türkçeye çevirmiştir.⁴⁷

Yine Umur Bey adına Mesud b. Ahmed tarafından kaleme alınmış olan *Süheyl ve Nevbahar* manzumesi bulunmaktadır. Yine aynı mütercimim Beydabâ'nın meşhur eseri *Kelile ve Dimne*'yi Farsça'dan Türkçeye çevirdiğini bilmekteyiz. Ayrıca tıbbâ dair *Câmi-i Müfredâtu Edviye ve'l-Ağziye*'nin bu devirde Türkçe'ye çevrildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁴⁸

Aydınöglu İsa Bey de babası Mehmed Bey ve ağabeyi Umur Bey gibi, âlimleri himaye etmiş, ilmî, edebî, kültürel faaliyetleri destekleyerek bölgenin gelişiminde önemli katkılarda bulunmuştur. Aydınöğulları Beyliği tarihinde İsa Bey'in dönemi, bilimsel kültürel mimarî ve sanatsal yönden beyliğin yükseliş dönemini

⁴⁴ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, C. II, s. 310.

⁴⁵ İbn-i Battuta, *Seyahatnâme*, s. 218.

⁴⁶ İbn-i Battuta, *Seyahatnâme*, s. 221.

⁴⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 109.

⁴⁸ Mehmet Şeker, “Aydınöğulları Beyliği ve Ayasuluk”, *Geçmişten Günümüze Selçuk*, (1997), s. 270.

oluşturmuştur. İsa Bey gençlik yıllarında babasının yanında kalarak ilmî yönden kendini yetiştirme fırsatı bulmuştur. Yirmi beş yıl boyunca ilim erbabıyla münâsebet halinde olmuş, devrin ilim ve edebiyat dili olan Arapça ve Farsça'yı iyi derecede öğrenmiştir⁴⁹. İsa Bey âlim bir hükümdar olup ilim erbâbının hangi din ve mezhepte olursa olsun hâmisî olmuştur. Onun zamanında fikri faaliyetler zirve yapmıştır. Ayasuluk'ta yaptırmış olduğu (776/1377) camii halen bütün ihtişamıyla hizmet vermektedir. (bkz. Ek 3: Selçuk İsa Bey Camii) Meşhur Tabib Hacı Paşa lakâbıyla tanınan Hızır b. Ali, İsa bey'in yanında bulunarak *Şifâ-il Eskâm ve Devâ-ül Âlâm* isimli eserini (783/1381) Ayasuluk'ta tamamlayarak İsa Bey'e ithaf etmiştir. Yine Yakup b. Mehmed (769/1367) tarafından tercüme edilen *Hüsrev ve Şirin* Aydınöğlü İsa Bey'e ithaf edilmiştir.

Ayrıca Türk edebiyatında *İskender-nâme*'siyle tanınan divân şairi Ahmedî (815/1412)'nin Aydınöğullarıyla ilgisi tespit edilmiştir. Ahmedî'nin Arapça ve Farsça manzum bir lugat olan *Mirkâtü'l-Edeb* ve buna bağılı olarak *Minâzü'l-Edeb*'i ve *Mi'yârü'l-Edeb* adlı eserlerini Aydınöğlü İsa Bey'in oğlu Hamza Bey için ele aldığı görülmektedir.⁵⁰

Şihâbeddîn Ahmed b. Sivâsî de (v. 803/1401) Zeynîliği Aydınöğulları'na taşıyan devrin müfessirlerindendir. Sivâsî'nin Şeyhi Muhammed Halîfe ile birlikte Ayasuluk'a gelip yerleştiği bilinmekte ve Aydınöğullarından gördükleri yakın ilgi sebebiyle de hem şeyhi hem de kendisinin ömürlerinin sonuna kadar burada kalmış oldukları görülmektedir. Şihâbüddin Sivâsî tasavvufa dair *Risâletü'n-necât min şerri's-sıfât* ile *Cezzâbü'l-kulûb ilâ tarîkı'l-mahbûb* isimli Arapça eserini kaleme almıştır.⁵¹ Bu dönemde yaşamış bir başka âlim de İbn Melek'tir. İbn Melek hukuk ilminde ilerlemiş bir fâkih olmakla beraber, mutasavvıf olarak da tanınmaktadır.⁵²

Genel olarak bu asırda tasavvuf sahasında yazılmış bir hayli eser mevcuttur. Bu yazılan eserlerden Aydın ili ve çevresindeki ilmî çevreler de istifade etmiştir. Gülşehirli Şeyh Ahmed tarafından 1317'de yazılmış olan *Feleknâme* ve kendi şeyhi

⁴⁹ Süheyl Ünver, "İlimler Tarihimizde Aydınöğlü İsa Bey'le Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Belleten*, C. XXIV, S. 95, (1960), s. 447-451.

⁵⁰ İsmail Ünver, Ahmedî *İskender-nâme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1983, s. 6; Günay Kut, "Ahmedî", *DİA*, C. II, (1989), s. 166.

⁵¹ Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat*, s. 245.

⁵² Taşköprülü-zâde, *Şakaiku'n-Nu'mâniyye*, (haz. Ahmed Suphi Fuad), İstanbul, 1984, s. 45.

Ahi Evran'ın menâkıbına dâir kaleme aldığı manzum *Kerâmet-i Ahi Evrân*; Mevlâna Celâleddin Rûmî'den ilham alarak yazmış olduğu Ferîdüddîn Attar'ın *Mantıku't-Tayr* tercümesi önemli eserlerdendir. Gülşehri'nin yetiştirdiği talebelerinden olan Âşık Paşa'nın Türkçe olarak neşrettiği, tasavvuf yollarını gösteren ve Mevlânâ ile oğlu Sultan Veled'den ilham alarak yazılan *Garibnâme*'si de çok mühim bir eserdir.⁵³ 1312 senesinde Ulu Ârif Çelebi'nin emriyle Ahmed Eflâkî tarafından kaleme alınan *Menâkıbü'l-Ârifin Tâcü'l-Kâşifin* isimdeki Eflâkî Tezkiresi, Mevlevîliğin Anadolu'da yayılmasına hizmet eden bir eserdir.

Yine XIV asrın başlarında henüz hayatta olan ve zamanımıza kadar şöhretini muhafaza eden Tapduk Emre (v. 1307) ve halifesi Yunus Emre'yi de zikretmek gerekmektedir. Yunus Emre, meşhur *Dîvân'ı* ve *Risâletü'n-Nushiyye* isimli manzum risâlesiyle, XIV. ve müteakip asırlarda tesirini devam ettirmektedir.⁵⁴

XV. asırda Anadolu Beyliklerindeki ilmî cereyanların tasavvuf başta olmak üzere çeşitli ilim şübelerine ait eserlerin bir asır evvelkine nisbetle daha güzel ve daha muntazam olduğu, gerek saray gerek halk şiir ve manzûmelerindeki inceliğinde arttığı nazarı dikkate alınmalıdır. Ayrıca yazılan eserler çoğaltılmış, ilmi faaliyetler artmıştır. Tire, Birgi, Ayasuluk gibi ilim merkezi olduğunu bildiğimiz şehirlerde ilmî faaliyetler muhafaza edilmiştir.⁵⁵

XVI ve XVII. yüzyıllarda tarikatlar müesseseseleşerek kollara ayrılmaktadır. Toplumda yaygınlaşan tekke kültüründen halkın her kesiminin etkilendiği görülmekte, mutasavvıfların bilhassa devlet ricâliyle irtibatları padişah-meşâyih münâsebetleri göze çarpmaktadır. Osmanlı Devletinin tamamında olduğu gibi Aydın ili ve çevresinde en yaygın tarikat olarak Halvetilik, ikinci sırada Nakşibendîlik ve Mevlevîlik faaliyet göstermiş, Aydın ili çevresinde İslâm âleminde şöhret bulan büyük mutasavvıflar yetişmiştir. Bu mutasavvıfların samimi çaba ve gayretleriyle oluşan bu tasavvufî neşve Anadolu'nun dinî, içtimâî hayatına da yansımıştır.⁵⁶

Bu bağlamda; Anadolu'nun batı ucunda yer alan ve tarih boyunca canlı bir sosyal hayata sahip olan Aydın ve çevresinin tasavvûfî faaliyetlere tanık olduğu

⁵³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 214.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 215.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 220.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, s. 210.

görülmektedir. Aydınoğulları'ndan Osmanlılara ve XX. yüzyıla kadar uzun bir zaman dilimini içine alan bu süreçteki gelişmeler, Aydın ve çevresinde görülen tasavvufî şahsiyetler ve faaliyetler kronolojik olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. BÖLÜM: YESEVİLİK

Aydın vilâyeti, her ne kadar XIV. yüzyılda Aydınoğulları zamanında Türkleşmiş ve İslâmlaşmış olsa da bu muhitteki tasavvufi faaliyetlerin çok daha eski bir geçmişi olduğu görülmektedir. Yeseviye tarikatı, önce Seyhun ve Taşkent civârında sonra Harezmi dolaylarında tutulmuş ve Maverâünnehr'de yaygınlaşmıştır. Daha sonraları Yeseviye dervişleri vâsıtasıyla Horosan, Azerbeycan ve Anadolu mintikalarına yayılmıştır.⁵⁷

Ahmed Yesevî (v. 562/1166) çok sevilen tarikatıyla Orta Asya Türk boyları arasında İslâm inancının yerleşip gelişmesini sağlayan bir din ve tasavvuf önderidir. Ahmed Yesevî Türkistan'ın geniş bozkırlarında hayat süren geniş halk kitlelerine İslâm'ı ve tasavvufu tanıtmaya yollarını iyi kavramış bir mürşiddir. Ahmed Yesevî hocası Yusuf Hemedânî (v. 525/1130) gibi Hanefî mezhebine bağlıdır. Yusuf Hemedânî şer'î ilimlerde çok derinleşmiş bir hadis âlimi olduğu için, kitap ve sünneti her şeyin üzerinde tutmuş ve ehl-i sünnet dairesinin dışına çıkacak bir yorum asla yapmamıştır. Şeriatle tarikatı kaynaştırmış, dinin emirlerine karşı olan kayıtsızlığın tarikat adâbına uymayacağını telkin etmeye çalışmıştır. Tekke tasavvuf edebiyatının temsilcisi olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevî'de Kur'an ve sünnet hükümlerine titizlikle riâyet etmiştir. Zühd ve takva esaslarına bağlı kalarak, riyâzet ve mücâhede usûlünü esas almış ve müridlerini bu tasavvufi prensipler çerçevesinde yetiştirmiştir. Tarikatı, tasavvufun disiplin içinde uygulanmasını sağlayan bir vâsita olarak görmüştür.⁵⁸

Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet* adlı eseriyle önce kendi muhîtinde son derece tesirli olmuş, bu tesir müridleri vâsıtasıyla Hindistan'a, Anadolu'ya, Balkanlar'a ve Avrupa'ya kadar uzanmıştır. O, XII. yüzyılda Türk boylarının

⁵⁷ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 17.

⁵⁸ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 326.

anlayacağı sade bir dil kullanmıştır. Bu eser İslâmi Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonraki en eski örneğidir.⁵⁹

Yesevîlik, mücahede ve riyâzat ağırlıklı cehrî zikri esas olan bir tarikattır. Tarikatın önemli hükümleri mâ'rifetullah, mutlak cömertlik, sıdk, fenâ fillâh, tevekkül ve tefekkürdür.⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğunun kurulmakta olduğu bu zamanda her sınıftan ve meslekten insanlarla harmanlanmış olan Anadolu'da, XIV. yüzyıl öncesi tasavvufî durumu Âşıkpaşazâde dört grupta toplayarak “Ahiyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm ve Abdalân-ı Rûm” diye adlandırmaktadır. “Anadolu Ahîleri” anlamına gelen Ahiyân-ı Rûm, mesleki tasavvufî bir zümreyi teşkil etmektedir. XIII. asrın ikinci yarısından XIV. asra kadar Anadolu'da bazı devlet erkânının, kadınların, müderrislerin, büyük tâcirlerin, farklı tarikatlere mensup şeyhlerin bir ahî kuruluşu olan “Fütüvvet teşkilâtı”na girdikleri görülmektedir. Ahîlerin ileri gelenleri arasında Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâlî'nin de olduğu bilinmektedir. “Anadolu Gazileri” demek olan Gaziyân-i Rûm'un Alpler veya Alperenler diye de anıldığı bilinir. Bu teşkilat fütüvvetin seyfi kolunu teşkil etmektedir. Bu teşkilata mensup Turgut Alp, Akça Koca, Konur Alp gibi mücahidler, etraflarındaki pek çok müridle birlikte, bir yandan orduların savaş ruhunu hazırlarken, bir yandan da ictimâî nizâmı düzenlemeye çalışmışlardır. “Horasan Erenleri” de denilen Abdalân-ı Rûm, Türkmen kabîleleri arasında faaliyet gösteren bir teşkilâttir. Baba İlyas'a nisbetle “Babaîler” adı ile meşhur olmuş, abdal ve baba isimleriyle de anılmışlardır. Bu zümre daha sonra, XIII. asrın ikinci yarısında vefat etmiş olan Hacı Bektâş-ı Veli'ye nisbet edilmiştir. Orhan Bey Bursa fethine katılan Abdal Mûsâ, Geyikli Baba ve Abdal Murad gibi sûfilere Uludağ yamaçlarında birer zâviye yaptırmış ve vakıflarını da kurdurmuştur ki, bu zâviyelerin hepsi XVII. yüzyıla kadar faaliyetlerine devam edebilmişlerdir. Bir diğer cemeat Bâciyân-ı Rûm yani “Anadolu Kadınları” ise; Fütüvvet teşkilatının kadınlar kolunu temsil etmektedir. Anadolu Ahîliğinin kurucusu

⁵⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 192.

⁶⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 335.

olan Ahî Evran Şeyh Nâsırüddin Mahmud'un zevcesi Fatma bacı, Bâcıyan-ı Rûm'un lideri, mürşidesidir.⁶¹

Fütüvvet teşkilâtı mensubu bu gruplar Anadolu'nun pek çok köşesinde olduğu gibi Aydın ilinde de faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Aydın ilinde faaliyet gösteren yesevî dervişlerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Alihan Baba

Aydın'ın eski dervişlerinden olan Alihan Baba, kaynaklara göre Aydınöğlü Türkmenleri ile birlikte XIV. yüzyılda Horasan'dan Aydın'a yerleşen bir Yesevî dervişidir. Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*'nde şu sözlerle ifade eder: “*Evvelâ şehir içinde tekke-i Alihan Baba sultan ulu sultandır. Aydınöğülları ile Horasan'dan gelmiştir.*”⁶²

Osman Gazi için Şeyh Edebâli neyse Aydınöğülları için de Alihan Baba odur. Aydınöğlü boyunun irşâdı ve Mehmet Bey'in terbiyesi için meşgul olan bu Yesevî alpereni, Aydın'ın fethini görmeden Karacasu yakınlarında Aydın Bey'den kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Alihan Baba'nın türbesinin bir rivayete göre Karacasu ilçesinde,⁶³ başka bir rivâyete göre de, İzmir'in Tire ilçesinde Yeni Camii'nin güneyindeki dar bir sokak içerisinde olduğu söylenmektedir.⁶⁴

2- İsmail Baba

Alihan Baba vefat ettikten sonra onun faaliyetlerini oğlu İsmail Baba sürdürmüştür. O, Tralles⁶⁵'in fethini ve şehrin Aydın adını almasını görmüştür. Şehrin fethine katıldığı ve pek çok katkıları olduğu ifade edilmektedir. Birgi, Alihan Baba'nın yaşadığı yıllarda Aydınöğlü Beyliğinin merkezidir. İsmail Baba merkezde devlet adamlarıyla olmaktan rahatsız olmuş, Birgi de kalmak yerine, Aydın Ovasında yayla Türkmenleri arasında yaşayarak yöre halkını irşâd etmeyi tercih etmiştir.

⁶¹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 23-24; (bkz. M.Askeri Küçükkaya, “Evliyya Çelebi'nin Seyahatnâmesinde Tasavvufî Kültür” Harran Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Doktora Tezi, Şanlıurfa 2002.

⁶² Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 82.

⁶³ Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi*, s. 97.

⁶⁴ Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi*, s. 98.

⁶⁵ Aydın ilinin eski ismi Tralles'dir.

Vefat ettiğinde ise bugün Aydın'ın en eski yerleşim yeri olan Köprülü Mahallesi'nde babasının adıyla anılan Alihan Baba İsmail türbesine defnedilmiştir.⁶⁶ Türbenin hazîresinde değişik yerlerden getirilen mezar taşları bulunmaktadır. Türbe içinde bulunan dört mezar taşından İsmail Baba'ya ait olduğu belirtilen mezar taşında "Merhum, mağfur, said, şehid İsmail b. Alihan" ibaresi yazılıdır. (bkz. Ek 6: Alihan Baba İsmail Türbesi) Bir zamanlar Alihan Baba İsmail Türbesi yanında yaptırılan camii ile medrese Yunan işgali sırasında çıkan yangından kurtarılamamıştır.⁶⁷

3- Ahî Bayram

Anadolu'yu gezerek izlenimlerini anlatan İbn Battuta, Ahi Teşkilatı'ndan çokça bahsetmektedir. Yaptığı seyahatlerde ahîlerin dergâhlarında, hanlarında, evlerinde misafir olduğunu ve onların misafirperverliklerini şöyle anlatmaktadır:

"Yolculuğumun bu bölümünde 'Ahiler' denilen topluluklarla tanıştım. Bilâd-ı Rum'a yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her vilâyette, her şehirde ve her köyde, bulunan Ahiler, bekâr ve sanat sahibi gençlerin oluşturduğu bir cemiyetti. Bunlar birbirlerine çok sıkı bir dayanışma içindedirler. Her birinin halk içinde muteber birer mesleği vardır. Memleketlerine gelen yabancılara yakın bir ilgi gösterir; onların yiyecek ve içeceklerini temin eder; konuklarının insanî ihtiyaçlarını karşılamakta ellerinden gelen bütün itinaı gösterirler. Öte yandan, yaşadıkları yerlerdeki zorbaları da yola getirir, herhangi bir sebeple bunlara iltihâk eden kötülerini tek tek ortadan kaldırırlar. İşte bu gibi hususlarda Ahilik cemiyetinin dünyada eşi ve benzeri yoktur.

Ben İbn Battuta, dünyada bunlardan daha güzel ve daha hayırlı işler yapan kimseler görmedim. Şiraz ve İsfahan halkının hareketleri bunlarınkine biraz benzemekte ise de, Ahiler, memleketlerine gelen giden yolculara yakın ilgi göstermek, şefkat ve iltifatta bulunmak bakımından onları bir hayli aşmış durumdadırlar."⁶⁸

İbn Battuta'nın bahsettiği ahîlerden biri olan Ahî Bayram, XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında Menteşe Beyliği devrinde yaşamıştır. Anadolu'da İslâmiyetin yerleşmesini temin eden ahîlerdendir. Türbesi Aydın'ın Eski Çine köyünde, Ahmed Gazi Câmîinin yanındadır. (bkz. Ek 7: Ahî Bayram Türbesi) Türbe yöre halkı tarafından sık sık ziyaret edilen yerlerdendir.⁶⁹ Türbede Ahî Bayram ve lalası yatmaktadır. Türbenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Türbenin bakımı

⁶⁶ Haykıran, *Aydın'ın Kandilleri*, s. 29.

⁶⁷ Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi*, s. 97-98.

⁶⁸ İbn Battuta, *Seyahatnâme*, s. 204-205.

⁶⁹ Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, C. I, s. 154; Gökbel-Şölen, *Aydın İli Tarihi*, s. 97.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Aydın ilinin Çine ilçesinde bulunan türbeye, yurt içi ve yurt dışından ziyaretçiler gelmektedir.⁷⁰

Fatih devrinde tutulan defterlerde sadece adına ulaşılabilen birçok ahî zaviyesi bulunmaktadır. Bu çerçevede Aydın'da ahîliğin ilk Türk yerleşimi ile birlikte başladığını söyleyebiliriz. Aydınoğulları idarî merkezleri olan yerleşim birimlerinde ahî zaviyelerine ve Aydınoğlu beyleri'nin etrafında ahî şeyhlerine rastlanması, Aydınoğulları ile birlikte ahîliğin Aydın ve çevresinde teşkilatlandığının açık göstergesi durumundadır. Aydın ve çevresinde ahî varlığı Osmanlı hâkimiyetinde de gelişerek devam etmiştir. Bu çerçevede Kuyucak'da Ahî Aydın Zaviyesi, Ahî Yahşi Zaviyesi'nin adının geçtiği görülmektedir. Sultanhisar'da Ahî Durud zaviyesi, Köşk'te ise Ahî Suhte ve Ahî Aydın isminde iki ahî zaviyesinin ismi geçmektedir. Yavilli köyünde Ahî Yusuf zaviyesi, Dağdağı köyü olarak geçen mevkiide Ahî İshak ismi görülmektedir. Ulamış köyüne gelindiğinde ise Ahî Ebrû isimli bir kadın ahî zaviyesi kaydedilmektedir. Anya köyünde ise Ahî Mehmed zaviyesine rastlanılmaktadır. Yahşi köyünde Ahî oğlu Umur Zaviyesi, Badınca köyünde Ahî Hamza Zaviyesi, Güresi köyünde ise Ahî Mahmud Zaviyesi'nin adı geçmektedir. Fatih devri kayıtlarında tespit edilen ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ahî zaviyelerinden bir kısmının faaliyetleri sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.⁷¹

4- Ahî Sinaneddîn Yusuf

XIV. yüzyılda Güzelhisar'da doğan Sinaneddin Yusuf aileden gelen bir ahîlik bağı olmasından dolayı "Ahîzâde" adıyla da anılmaktadır. İlk eğitimini Güzelhisar'da ailesinin yanında almasını takiben Tire'ye gitmiş ve Birgivizâde Muslihiddin Efendi'nin talebesi olmuştur. Uzun bir müddet buradaki talebeliğine devam eden Ahî Sinaneddin sonraki yıllarda Anadolu'dan ayrılarak İran'a gitmiş ve burada Akkoyunlu Devleti âlimlerinden Celâleddin Devvânî'nin talebesi olmuştur. İcazetini alınca medreselerde ders vermeye başlamıştır. İranlı bir ailenin kızıyla evlenmiş ve medreselerde kendini ispat etmiş olsa da bir müddet sonra Anadolu'ya geri dönmüş ve İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'nde dersler veren Ahî

⁷⁰ Yaşar Kalafat, "Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre)", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 14, (2003), s. 180.

⁷¹ M. Akif Erdoğan, Ömer Bıyık, T.T 0001/1 M.Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme), Ege Üniv. Yay.,İzmir, 2005.

Sinaneddîn Yusuf, Edirne, Trabzon ve Bursa'da da önemli vazifeler icra etmiştir. Fen ve edebî ilimlerde çalışmaları olan Ahî Sinaneddin Yusuf belegatı ve hitabeti ile ün yapmıştır. *Miftâh-ı Ulûm* adlı eser üzerine şerh yazan Ahî Sinaneddin Yusuf 1530 senesinde Bursa'da vefat etmiştir. Her ne kadar ömrünü Aydın'da geçirmemiş olsa da Aydın'ın yetiştirdiği önemli ahî şeyhleri arasında yerini almaktadır.⁷²

5- Karaca Ahmed Sultan

Karaca Ahmed Sultan rivâyete göre Acem diyârında hükümdarlık yapan Süleyman el-Horosânî'nin oğludur.⁷³ Orhan Gazi devrinde yaşamıştır.⁷⁴ Hayatının ilk yılları mâlâyânî ile geçmiş sonra bir vesileyle dervişliğe yönelmiş ve Anadolu'ya gelmiştir. Akçahisara yakın bir yerde yurt edinmiştir. Hayatı hakkında kaynaklarda, Türkistan'dan Anadolu'ya gelen Horosan Alperenlerinden olduğu ve XIII. ve XIV. yüzyılları arasında yaşadığı belirtilmektedir. O yıllarda Anadolu'ya yerleşmiş olan Hoca Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Hacı Bektâş-ı Velî ile bulunduğu ve dervişlerden Abdal Musa, Geyikli Baba, Barak Baba, Karadonlu Can Baba, Kızıl Deli Sultan, Sarı Saltuk Sultan, Taptuk Emre gibi Anadolu erenleri ile karşılaştığı söylenmektedir. Hacı Bektaş Velî'nin Karaca Ahmed Sultan'a “*Karacam, Karacam! Bir yerde mekânın olsun, kırk yerde çerağın yansın!*” dediği yazılıdır. Anadolu'nun birçok yerinde hizmet eden Karaca Ahmed Sultan'ın Anadolu'da yedi yerde yatırının olduğu tesbit edilmiştir. Bunlar; Aydın Merkez'de, Manisa'daki Akhisar Karaköy'de, Eşme'deki Karaca Ahmed Köyü'nde ayrıca Manisa Horoz Köyü'nde Afyon, Sivrihisar ve İstanbul'dadır. Karaca Ahmed Sultan'ın diğer Anadolu ve Rum Erenleri'nden farkı, dervişliğinin yanı sıra akıl hastalıklarını da tedavi etmesidir. Selçukluların Bizanslılarla yaptığı savaşlardan birinde şehid olan Karaca Ahmed Sultan'ın makam kabirlerinden biri olan Aydın Merkez'deki kabri diğer makam kabirleri gibi halk tarafından ziyaret edilmektedir.⁷⁵ Aydın'da en çok ziyaret edilen türbelere dendir. Türbe Aydın Merkez Ilıcabaşı Mahallesi'nde üniversite yolu üzerindedir. Yıllar önce mezarlık olan mevkide şimdi sadece birkaç mezar

⁷² Barış Sarıköse, "Ahî Sinaneddin Yusuf", *Ahîlik Ansiklopedisi*, C. I, Ankara, 2014, s. 37.

⁷³ Hoca Sâdettin, *Tâcü't Tevârih*, (haz. İsmet Parmaksız), C. V, İstanbul, 1979, s. 9.

⁷⁴ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri Leipzig, İstanbul: (1332) 1929, s. 200.

⁷⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 220.

kalmıştır.⁷⁶ Horosanlı bir Türkmen Beyinin oğlu olduğu bilinen Karaca Ahmed Sultan hakkında 1371 yılında yazılan bir vakfiyede de “*Süleyman Horasanî oğlu Karaca Ahmed*” ibaresi geçmektedir.⁷⁷

Kabri orada tanınmış ziyaretgâhlardan biridir. Onun türbesinin duaların kabul edildiği bir yer olduğu, temiz toprağında hastalara şifa verdiği inancı Anadolu’da halk arasında yaygındır.

6- Sinan Dede

Nazilli Pınarbaşı’nda bulunan Sinan Dede’nin Battal Gazi’den ikiyüz sene önce bu toprakların İslâmlaşması uğruna gelen akıncı derviş olduğu bilinmektedir. Türbenin 350 sene önce yaptırıldığı söylenir. Bakımı yapılan türbe ziyarete açıktır. Manevi himmetleriyle yöre halkını irşâda devam eden Sinan Dede hakkında Kore savaşına katılan Erzurumlu bir zat, savaş esnasında kendisini kurşunlardan Sinan Dede’nin kurtardığını anlatmaktadır.⁷⁸ (bkz. Ek 8: Sinan Dede)

7- Baltalı Dede

Hakkında yeterli bilgi sahibi olamadığımız Baltalı Dede’nin kabri Aydın’ın Baltaköy’ündedir. Anadolu’yu İslâm yurdu haline getirmek için mücâdele veren alperenlerden olduğu söylenir. Öyle ki; müridleriyle beraber, elindeki tek silahı olan baltasıyla düşmana karşı savaşırken şehit düşmüş, şehid düştüğü yerden tatlı bir su çıkmış ve sonradan buraya bir köy kurulmuştur. Kabri yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.⁷⁹

8- Dedebağ Dede

Karacasu, XI-XII. yüzyıllar arasında Selçukluların eline geçmiş, buralara Türkmen boyları iskân edilmiştir. Karacasu’daki Dedebağ yaylasında kabri bulunan, Dedebağ yaylasına ismini veren Dede’nin, bu iskânlar sırasında buralara geldiği,

⁷⁶ Ergun, *Aydın’ı Aydınlatanlar*, s. 381-382.

⁷⁷ İbrâhim Sarı, *Anadolu Evliyaları*, Antalya: Net Medya Yay., 2016, s. 306.

⁷⁸ Ergun, *Aydın’ı Aydınlatanlar*, s. 384.

⁷⁹ *Evliyalar Ansiklopedisi*, (editör: Enver Ören), (haz: Kemal Yavuz, Ramazan Ayvallı, Ethem Levent) İstanbul: Türkiye Gazetesi Yay., 1992, C. VII, s. 358.

Anadolu'daki birçok eren gibi Ahmed Yesevi dervişlerinden bir alperen olduğu söylenmektedir. Horosan Bölgesinden gelen ve "Dede" adıyla anılan bu zât, hayvancılıkla ve ziraatle uğraşmış, yaşantısıyla çevresine örnek olmuştur. Doğayı korumak adına, ağaçları kesen kişileri geceleri rahatsız ettiği anlatılan rivayetlerdendir. Uzun yıllar önce bölgede çıkan yangında bütün alan yandığı halde Dede'nin kabri zarar görmemiştir. Mezarının başına dikilen temsili mezar taşında:

"Dedebağ Dedesi, Horasanlı Alperen oğullarından" ruhuna Fâtiha" yazılıdır. Her yıl Ağustos ayında; yaklaşık 736 seneden beri devam eden geleneksel "Dedebağ hayrı" yapılmaktadır. (bkz. Ek 9: Dedebağ Dede Hayrı) Yapılan hayırda ikram olarak Aydına özgü yemek çeşidi olan keşkek, kazanlarla yapılarak halka dağıtılmaktadır.⁸⁰

9- Yâren Dede

Horosan erenlerinden olduğu anlaşılan dervişlerdendir.⁸¹ Hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Yatır Aydın'ın Sultanhisar İlçesine bağlı Kabaca köyündedir. Ayrıca Bozdoğan Yazıkent Dutağacı Köyünde ve Kuşadası'nda da Yaren Dede isimli makam kabirleri bulunmakta ve halk tarafından ziyaret edilmektedir.⁸²

10- İmân Baba Sultan

İman Baba'nın kabri Aydın'ın Konuklu Köyü sınırları içinde dağın zirvesindedir. Yatır ziyareti kışın yolların kapanması sebebiyle ancak yazın yapılabilmektedir.⁸³

Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde İman Baba'nın yanı sıra Bardaklı Baba, Kavaklı Baba ve Telli Dede'den de bahsetmiştir. Bu zâtların tam olarak hangi yıllarda yaşadıkları bilinmemektedir. Lâkin halk tarafından halen hürmet ve saygıyla anılmaktadır.⁸⁴ Telli Dede'nin kabri kendi isminin verildiği Aydın'nın meşhur Telli Dede mezarlığındadır.

⁸⁰ *Evliyalar Ansiklopedisi*, C. V, s. 3.

⁸¹ *Evliyalar Ansiklopedisi*, C. XII, s. 218.

⁸² Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 382.

⁸³ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 382.

⁸⁴ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 82.

11- Madran Baba

Bozdoğan İlçesi'ndeki Madran Dağı, ismini zirvesinde bulunan Madran Baba yatırından almaktadır. Madran Baba'nın Türklerin Anadolu'ya geldiği devirlerde bölgeye yerleşmiş kolonizatör dervişlerden olduğu hakkında yaygın bir kanaat mevcuttur. Bir rivayete göre Madran Baba aslında okçudur ve okçu Musa diye anılmaktadır. İstanbul'un fethinden önceki kuşatmalar sırasında Bozdoğan Su Kemerı civarındaki çarpışmalarda şehit düşmüştür.⁸⁵Yöre halkının dinî tasavvufî hayatında Madran Baba önemli bir yere sahiptir. (bkz. Ek 10: Madran Baba)

12- Bayraklı Dede

Kuşadası'nda Güvercinada'nın doğu kısmında büyük ve çok güzel Osmanlı Türkçesi hat ile yazılı taşları bulunan bir mezarda medfun olan Bayraklı Dede, "Balıkçılar Evliyâsı" diye de isimlendirilmektedir. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Bayraklı Dede kendi ismini taşıyan mahallesindeki türbesinde ziyaretçilerini ağırlamaya devam etmektedir.⁸⁶

13- İlyas Dede

Söke'den Bafa istikâmetine giderken, Bafa Gölü'nün Canlı Balık mevkiinin yaklaşık bir kilometre uzaklığında, göle 50 metre mesafede bulunan bir kümbette medfun olan İlyas Dede'nin uzaktan yakından pek çok ziyaretçisi bulunmaktadır. Kümbet şeklindeki türbenin yanında bir çeşme ve mescit vardır. Konya ili Hadim İlçesi'nden göç ettiği söylenmektedir. Geçimini Bafa Gölü güneyindeki Kocaorman ve Dalyan arasında zeytinliklerde çalışarak sağlamıştır. İlyas Dede de bu toprakların ıslahına ve yöre halkının İslâmlaşmasına katkıda bulunmuştur. 80 yaşına geldiğinde, sevenlerine "*Öldüğümde beni Bafa Gölü'nün yakınındaki bu zeytin ağaçlarının arasına gömün*"diyerek vasiyette bulunmuştur. Kimliği ve yaşadığı tarih hakkında

⁸⁵ Fatih Topaloğlu, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatur Ziyareti-Madran Baba Örneği", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, C. V, S. 1, (2012), s. 68-85.

⁸⁶ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 384.

bilgi bulunmayan İlyas Dede'nin türbesi halk tarafından ziyaret edilmektedir.⁸⁷ (bkz. Ek 11: İlyas Dede)

14- Sarı Sultan

VII. yüzyılda Horasan'da doğmuş, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıda bulunmak amacıyla Aydın'ın Buharkent İlçesi'ne bağlı Tekke Köyü'ne gelerek yerleşmiştir. Yöre halkına uzunca yıllar hizmette bulunmuş ardından burada vefat ederek defnedilmiştir. Adına yaptırılan türbenin yıkılması üzerine 1760-1800 yılları arasında türbe yenilenmiştir. Çevresinde bulunan çınar ağaçlarının 1300 ile 1800 yıllık olduğu söylenir. Sarı Sultan türbesinin dışında bulunan 15 Recep 1314/1896 tarihli bir mezar taşında:

“Seni halk eylemiş Yezdân

Ben ettim zâtına imân

Buyurmuş (İrcî-i) fermân

Bulunmaz çare imkân

Sarı Baba türbedârı Karacasu'lu Ahmet Efendizâde

Şeyh Ahmed Efendi rûhuna Fâtîha” yazılıdır. Bu metinden bu türbenin bakım ve ihyasını yürüten kişi hakkında bilgi sahibi olmaktayız.⁸⁸

15- Çiçek Dede

Sarı Sultan türbesinin bulunduğu Tekke Köyü'nün beş kilometre güneyinde vâdi içinde çam ağaçları arasında bulunan Çiçek Dede türbesi de halkımız tarafından saygı gösterilen ve ziyaret edilen mekânlardandır. Evliyâ Çelebi türbenin Beyağaç'ta olduğunu kaydetmektedir. Anadolu'nun mânevî mimarlarından olan Çiçek Dede hakkında da yeterli bilgi sahibi değiliz. Yalnız mezar taşından türbeyi yaptıran kişi hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Mezar taşında yazılı olan ifâde şöyledir:

*“Hüve'l Bâki 654 senesi merhûm Çiçek Baba-bu türbeyi yaptıran Hacı Osman rûhuna Fatîha”*⁸⁹

⁸⁷ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 384.

⁸⁸ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 353.

16- Okçu Baba

Bozdoğanlı Fethi Efendi, *İbretnümâ Bir Seyran* isimindeki risâlesinde, kalenin fethi sırasında şehit düşen Okçu Baba isminde bir kişiden bahsetmektedir. Adı geçen eserde şöyle bir hikâye anlatılır:

“Bu hâl düş mü idi? Hayal mi idi bilmem? Beldemizdeki “Yardibi” denmekle maruf, değirmen önüne, su kenarında oturmak için gelirler ve sahra ederlerdi. İşte orada dahî oturmakta iken eskiden yani yirmi beş, yirmi altı sene evvel seyyâhin-i fukarâdan Şeyh Selim Dede namında bir zat Bozdoğan’a gelmiş ve o vakit bu zat ile samimi görüşüp sohbeti ile müşerref olmuşum. ‘gerçi kendisi eski bir aba içinde ise de içerisi bir şeyh-i kâmil ve nur irfanla münevver, fadıl bir zat olup sözlerinden pek çok müstefit olmuş idim.’ İşte orada bu zat çıkageldi, selâm verdi. Hemen elini öpüp hakkında hürmet ve tâzim eyledim ve çay getirip içtik. Konuşmaya başladık, artık geçmiş serencamlarımızı yekdiğerimize hikâye eyledik.

Ba’dehu, Selim Dede yüzüme dikkatle bakarak, ‘Oğlum ben şu karşıda görülen âsâr-ı atıkada bulunan harabe kalenin fethi sırasında, okçu efradı kumandanı bulunan ve orada şehit olan ve el-yevm “Okçu Baba” denmekle nam zat-ı şerifin türbesini ziyarete gideceğim, istersen beraber gidelim?’ dedi. Fakir dahî, “Baş üstüne beraber gidelim.” dedim. Hatta bu zatın türbesi, o harabe kal’anın aşağısında kasabaya çeyrek saat mesafede Harımarası nam mahalde fakirinizin birkaç dönüm meyve bahçesi vardır. Orada medfundur. Bu fakiriniz mevsim-i baharda gerek yaz günlerinde gezinti için o bahçeye giderim, meyve toplarım.”⁹⁰

Bozdoğan halkının muhayyilesinde bir manevi kahraman olarak yer eden Okçu Baba’nın, Kalenin fethine katıldığına inanılan Horosan erenlerinden olduğu sanılmaktadır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Okçu Baba hakkında tek bilgi yukarıdaki menkıbedir.⁹¹

17- Horosanlı Mehmet Efendi

Bozdoğan ilçesi Ziyaretli Köyü’nde bulunan türbe Binbaşı rütbesi ile şehit düştüğü söylenen Horosanlı Mehmet Efendi’ye aittir. Türbe köy muhtarı tarafından 1956 yılında yaptırılmıştır. Geçmişte yanında bir medrese olan türbenin yanına 1954

⁸⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 77; Ergun, *Aydın’ı Aydınlatanlar*, s. 353.

⁹⁰ Bozdoğan Belediyesi, *Aylık Dergisi*, İstanbul 1989, Mart sayısı, s. 23.

⁹¹ Ergun, *Aydın Aydınlatanlar*, s. 338.

senesinde mescit yapılmıştır. Türbe halkın ilgi gösterdiği ziyaret mekânlarından. Yağmur duası yapılacağında önce bu türbeyi ziyaret etmek adet haline gelmiştir.⁹²

18- Diğer Sûfiler

Her Türk şehrinde, kasabasında ve köyünde bir veya birkaç velînin kabri bulunmaktadır. Bu mânevî temsilcilerin büyük çoğunluğunu yesevî dervişleri oluşturmaktadır. Aydın ilinde de tespit edilmiş birçok yesevi dervişi mevcuttur. Yukarına tespit ettiğimiz zâtlardan başka, sadece yerlerini ve isimlerini tespit edebildiğimiz yatırlar şunlardır:

Bozdoğan'da Hıdır Baba, Olukbaşı Köyü'nde Biresse Baba, Alamut Köyü yakınlarında Gayb Baba, Yenice Köyünde Arap Dede, Alioğulları Köyü'nde Er Dede, Güney Köyü yakınlarında Yumurta Baba, Nazilli'nin Beğlerli Köyü'nde Karataş Dede, Karıncalı Dağı'nda Aşçı Baba yatırları bulunmaktadır.

Bozdoğan Olukbaşı Köyü'nde bir tepede Meryem Olukbaşı Türbesi bulunmakta burası bilhassa çocuğu olmayan bayanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Burada medfun olan Meryem Hatun, şehitlik mertebesine erişmiş bir ulu kişidir.⁹³

Kuşadası'nda Sakız Dede ve Sinan Dede, Kuşadası'nın yakınında Soğucak köyünde Soğucak Köyü Türbesi, Kuşadası Kirazlı Köyü yolu üzerinde Dereboğazi Mevkiinden sağa doğru dönülen yol üzerinde Aslanlı Mağarası'nın yanında Yaren Dede Yatırı vardır. Mezar taşında: “*Allah Bâki Yaren Dede ruhuna Fatihâ*” yazılıdır. Çine-Koçarlı yolu üzerinde Çiftlik türbesi, Aydın'ın tanınmış ailelerinden Cihanzâdelerden Safiye Sultan'a ait olduğu bilinmektedir.

Kuyucak Azizâbat Köyü'nde bulunan Hafsa Hatun Türbesi Aydınoğullarının uç beyi Süleyman Şah'ın kızı Hafsa Hatun'a aittir. Bazı kaynaklarda Aydınoğlu beylerinden Yakub Bey'in kızı olduğu da söylenir. Karaosmanoğulları döneminde yaptırılmıştır. Türbede adaklar adanıp mevlütler okutulmaktadır. Aydın Bey Türbesi de, Karacasu Esençay köyü Boyasın mekiindedir. Vefatında mezarının bulunduğu yere “Boy Beyinin Sini” denmiş, zamanla Boyasın ismine dönüşmüştür.

⁹² Kalafat, “Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre)”, s. 180.

⁹³ Yaşar Kalafat, “Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnanışları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş-ı Veli Araştırma Dergisi*, C. X, S. 32, (2004), s. 6.

Koçarlı Şenköy'de Bilâl Dede, Kız Türbesi, yine Kuyucakta Kız Türbesi, Umurlu ve Kuyucakta Arap Dede, Karaköy Paşayaylası'nda İmam Baba (bkz. Ek 13: İmam Baba), Söke'de Çıtlık Dede, Kavas Dede gibi daha birçok yatır ve türbe bulunmaktadır.

Değerlendirme

Türklerin İslâmı kabulü daha ziyade tasavvuf yoluyla olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî hem bir din temsilcisi, hemde tasavvuf lideri bir mürşiddir. Hoca Ahmed Yesevî'nin mânevi tasarrufu ile yayılan ve asırlarca yaşayan Yesevî tarikatı, Türk dünyasının gönül dünyasına girmekle kalmamış, aynı zamanda Türk boylarının kimliklerini korumasını ve devam ettirmesini de sağlamıştır.

XII. ve XIII. yüzyılda göçebe hayatına sahip halk kitleleri sade ve basit yaşayışlarına uygun bir meşrep olan Yesevîliği benimsemişler ve hayatlarının merkezine yerleştirmişlerdir. Anadolu'ya göç eden topluluklar arasında çeşitli gruplara mensup sayısız derviş vardır. Bu Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan önce fütûhata çıkmış ve karşı tarafı mânen fethetmişlerdir. Bu dervişler Allah yolunda savaşımlar olarak düşmana karşı çıkan, uçlarda fetihler yapan, el emeği alın teriyle geçinen topluluklardır. Kurdukları zâviyeler, yerleşim ve teşkilatlanma için birer merkez olmuş, bu merkezlerde insan ruhuna hitap ederek eğitim ve öğretim hizmeti vermişlerdir. Bu zâtların özellikle dağ başlarında veya uç mekânlarda medfun olmaları bu toprakların adeta sınır bekçiliğini yaptıklarını da göstermektedir.

Aydın ilinin kuruluş aşamasında da bu teşkilâtların varlığı görülmektedir. Aydın ili özelinde, hakkında az da olsa bilgi toplayabildiğimiz Yesevî dervişleri; Alihan Baba, İbrahim Baba, Ahî Bayram, Ahî Sinaneddin Yusuf, Karaca Ahmed Sultan, Sinan Dede, Baltalı Dede, Dedebağ Dede, Yaren Dede, İman Baba Sultan, Madran Baba, Bayraklı Dede, İlyas Dede, Sarı Sultan, Çiçek Dede, Okçu Baba ve Horosanlı Mehmed Efendi'dir. Kaynaklarda Horosan kökenli olduklarını tespit ettiğimiz bu dervişleri her ne kadar Yeseviyye başlığı altında toplasak da bu şahsiyetler, bazı araştırmacılara göre ahî ya da Bektaşî dervişi olarak da kabul edilmektedir.

Bu dervişlerden Aydın ili için Alihan Baba'nın önemi büyüktür. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Şeyh Edebali ne ise Aydın için de Alihan Baba aynı rolü üstlenmiştir. Aydın'ın manevi mimarlarından kabul edilen Alihan Baba bugün de saygıyla anılmaktadır. Aydın ili merkezinde yer alan ve ismi "Alihan Baba İsmail Türbesi" diye geçen türbede birçok mezar bulunmaktadır. Türbenin isminde Alihan Baba yazıyor olsa da burada medfun olan kişi Alihan baba'nın oğlu İbrahim Baba'dır. İbrahim Baba, Aydınogulları'nın merkezi Birgi'de kalmak yerine Aydın Türkmenleri arasında yaşamayı ve hizmet etmeyi tercih etmiş ve Aydın iline yerleşmiştir. Günümüzde İbrahim Baba türbesi halk tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir. Türbenin varlığı bu topraklara aidiyet bilincini arttırmaktadır.

Ahî Bayram, Ahî Sinaneddin, Ahî İbrahim ve sadece isimlerini tespit edebildiğimiz pek çok ahî şeyhinin Azerbaycan Horosan civarından geldiği; melâmet-fütüvvet anlayışını benimsediği, Ahmed Yesevî'nin öğretileri tesiriyle Aydın ilinde zaviyeler inşa ettikleri tespit edilmiştir. Aydın ilinde kurulan bu zaviyeler XVII-XVIII. yüzyıl sonlarına kadar halka hizmet veren mekânlar olmuşlardır. Dinî ve tasavvufî hayatın en canlı yaşandığı, toplumsal birlik ve beraberliğin tesis edildiği, kardeşlik duygularının pekiştirildiği yerler olan zaviyelerin sayısı oldukça fazladır. Günümüze kadar gelebilen ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından korunan en meşhur ahî türbesi, Çine ilçesinin Ahmed Gazi camiinde bulunan Ahî Bayram Türbesidir.

Aydın'da en çok ziyaret edilen türbelerden biride Karaca Ahmed Sultan'ın makam kabridir. Anadolu'da yedi yerde daha makam kabri bulunan Karaca Ahmed Sultan'ın diğer Anadolu erenlerinden farkı akıl hastalıklarını tedavi etmesidir. Geyikli Baba, Abdal Musa, Sarı Saltuk Sultan, Taptuk Emre gibi erenlerle karşılaştığı, Hacı Bektâş-ı Veli ile buluştuğu ve onun duasını aldığı anlatılmaktadır. Aydın ilinde herkes tarafından bilinen ve manevi sığınak olarak kabul edilen türbe, halk tarafından hak ettiği değeri görmekte ve saygıyla ziyaret edilmektedir.

Karacasu'daki Dedebağ yaylasında kabri bulunan dedenin Ahmed Yesevî dervişlerinden bir alperen olduğu ve yöreye ismini verdiği görülmektedir. Her yıl Ağustos ayında halkın geleneksel hale getirdiği, 736 yıldan beri devam eden Dedebağ hayrı yapılmaktadır. Aydın'a özgü bir yemek çeşidi olan keşkek kazanlarla pişirilip halka ikram edilmektedir.

Madran Dağı'nın zirvesinde bulunan Madran Baba, Konuklu köyü sınırlarındaki dağın zirvesinde bulunan İman Baba, Buharkent Teke köyünde Sarı Sultan, Paşa Yaylası zirvesinde medfun olan İmam Baba; klonizatör dervişler olarak göç ettikleri dağ başlarını ıslah edip yurt edinmişler, hem toprakların ıslahı hem de insanların irşadı için çalışmışlardır. Halen mevcut bulunan türbeleriyle Aydın ilinin adeta sınır bekçiliğini yapmaktadırlar.

Nazilli'de medfun Sinan Dede, Baltaköy'e ismini veren Baltalı Dede, Bozdoğan'ın manevi önderi Yâren Dede ve yine halk nazarında manevi kahraman kabul edilen Okçu Baba buldukları beldelerde ziyaret mekânı olarak görülmektedir. Kuşadası'nda Bayraklı Dede, Söke'de İlyas Dede, Buharkent'te Sarı Sultan ve Çiçek Dede türbeleri'nin bulunması Aydın'ın neredeyse her bir köşesine yerleşerek hizmet etmiş olan bu zatların tekkelerinin yaşadıkları dönemde ribat görevini de üstlendiklerini akla getirmektedir.

II. BÖLÜM: HALVETİLİK

Osmanlı Devleti'nde Halvetîlik en yaygın tarikatlardan biridir. Halvetîliğin temeli, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Hazerm bölgesinde, Kerimüddin Ahî Muhammed Halvetî (v. 751/1350-51) tarafından atılmıştır. Kurucusu ise, yeğeni ve aynı zamanda halifesi olan Ömer el-Halvetî (v.800/1397-98)'dir. Ömer Halvetî bir irşâd yöntemi ve nefis terbiyesi olarak bilinen "halveti", kurucusu bulunduğu bu tarikatta tasavvufî terbiyenin esası haline getirmiştir.⁹⁴

Ancak tarikatın tüm esaslarını tesbit ederek tarîkatı daha geniş coğrafyaya yayan mutasavvıf, Halvetî Tarikatının Seyyidi ve "Pîr-i Sâni" olarak anılan Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî (v. 868/1463-64) olmuştur.⁹⁵

XVI. yüzyılda Anadolu'da en yaygın tarikatın Halvetiyye olduğu görülmektedir. Devlet ricâlinin de büyük rağbetine mazhar olan bu tarikat, yetiştirdiği dirâyetli şeyhler ve bu şeyhler tarafından kurulan şûbeleriyle Anadolu'yu bir ağ gibi sarmıştır. Bu tarikatın Pîr İlyas kolu'na mensup dervişleri Amasya ve Tokat dolaylarında faaliyet gösterirken; Seyyid Yahyâ Şirvânî kolundan gelenlerin yirminin üzerinde Anadolu şehrinde faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Seyyid Yahyâ Şirvânî'den sonra Halvetiyye Tarikatı dört ana şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler kuruluş sırasına göre şöyledir:

Ruşeniyye şûbesi; Dede Ömer Rûşenî (v. 892/1486-87),

Cemâliyye şûbesi; Cemâl-i Halvetî (v. 899/1493-94),

Ahmediyye şûbesi; Ahmed Şemseddin b. Âsâ Marmaravî (v. 910/1504-05),

Şemsiyye şûbesi; Şemseddin Ahmed Sivâsî (v. 1006/1597-98)⁹⁶

⁹⁴ Ömer Halvetî ve Halvetîlik ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mahmud Cemâlettin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, (haz. Mehmed Serhan Tayşi), İstanbul: Semerkant, 2013, s. 345-350; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*, (haz. İrfan Gündüz), İstanbul, 1995, s. 174-175; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), C. 3, İstanbul: Kitabevi Yay., 2015, s. 131-135; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 388-408; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994, s. 277-279; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, C. XV, (1997), s. 392.

⁹⁵ Yahyâ Şirvânî hakkında bilgi için bkz. Taşköprülüzâde Ahmed İsamuddîn, *eş-Şekâikun Nu'mâniyye fî Ulemâi'd- Devleti'l- Osmâniyye*, (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul, 1985, s. 270-272; Hulvî, *Lemezât*, s. 395-401; Vassâf, *Sefîne*, C. III, s. 158-141; vicdânî, *Tomar*, s. 178; Bursalı Mehmet Tahir b. Rifat, *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen), C. I, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972, s. 197; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 389-390; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yay., 2008, s. 101.

Halvetîlik, Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin halifelerinden Muhammed Bahâeddin Erzincanî (v. 879/1474), Aydınlı Dede Ömer Rûşenî ve Habib Karamânî⁹⁷ (v. 902/1496) tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve halifeleri aracılığı ile de İstanbul, Rumeli, Kırım, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yayılmıştır.⁹⁸

Dede Ömer Rûşenî Halvetî tarikatının büyük şeyhlerindedir. Halvetîliğin Rûşenî kolunun kurucusu'dur. Rûşeniyye şûbesi daha sonra, Muhammed el-Hanefî Efendi (935/1528)'ye nisbet edilen Demirtâşîyye ve İbrâhim Gülşenî Efendi (940/1533)'ye nisbet edilen Gülşeniyye kollarına ayrılmıştır. XIX. asırda Demirtâşîyye kolu etkinliğini yitirirken, Gülşeniyye Sezâiyye kolu Edirne ve İstanbul'da irşad faaliyetlerine devam etmektedir.⁹⁹

XV. yüzyılda başta Osmanlı Devleti olmak üzere neredeyse bütün İslâm coğrafyasında yaygın olan Halvetîlik, Aydın ve çevresinde de etkili olmuştur. XV. yüzyılda özellikle Timur ve fetret facialarının geride bırakılıp da Anadolu'da Osmanlılar eliyle dirlik ve düzen sağlandığı dönemlerde Halvetîlik de hızlı bir yayılma göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı hâkimiyetine giren Aydın ve çevresinde pek çok Halvetî şeyhinin faaliyetlerine rastlanmaktadır.¹⁰⁰

Halvetiyye tarikatı Ahmediyye şûbesinin XVI. yüzyılda yaşamış, önde gelen şeyhlerinden biri olan Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (v. 1001/1593) tarafından kurulmuş kolu olan Uşşâkîlik Aydın'da etkili olmuştur. Uşşâkiyye'nin Cemâliyye, Salâhiyye, Muslihiyye, Cahidiyye, Sezâiyye-i Uşşâkiyye ve Uşşâkiyye-i İrşâdiyye kolları bulunmaktadır.¹⁰¹ XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda İstanbul'da birçok Uşşâkî tekkesi mevcut iken XIX. yüzyılda Uşşâkîlik İstanbul'da yaygınlığını yitirmiş, Batı Anadolu ve özellikle de Aydın ilinde yaygınlaşmıştır. Uşşâkî şeyhleri yaşadıkları illerde hem ulemâ hem de halk kesimiyle olumlu ve etkin bir bağ kurmuşlardır.¹⁰²

⁹⁶ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 53-54.

⁹⁷ (bkz. Hamide Ulupınar, "Habîb-i Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı I*, Amasya Üniv. Yay., Amasya: 2017, s. 1-10).

⁹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 58.

⁹⁹ Hür Mahmud Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2001, s. 160.

¹⁰⁰ Semih Ceyhan, *Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İstanbul: İsam Yay., 2015, s. 698.

¹⁰¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. V, s. 274.

¹⁰² Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s. 155.

1- Dede Ömer Rûşenî

Halvetîliğin Seyyid Yahya Şîrvânî'ye ulaşan dört ana kolundan biri olan Rûşenîlik, Aydınli Dede Ömer Rûşenî'ye (v. 892/1486-87) nisbet edilen ve Anadolu'da yayılma imkânı olan bir tarîkattir.¹⁰³ Halvetiyye Tarîkatı'nın en büyük şeyhlerinden birisidir. 820/1417 senesinde doğmuş, yetmiş iki sene yaşamıştır.¹⁰⁴ Asıl adı Ömer, lakâbı Dede, künyesi Ali ibnü binti Umur Bey'dir.¹⁰⁵ Aydın'da Ali adında birisinin oğludur.¹⁰⁶ Kaynaklarda anne tarafından dedesinin bölgede Osmanlılar'dan önce hüküm süren Aydınogulları'nda beylik yapan iki Umur Bey'den biri, kuvvetli bir ihtimalle birincisi olduğunu söylemek mümkündür. Aydın Güzelhisar'ındandır. Kendi ifadesiyle Dede Ömer Rûşenî şiirlerinde "Rûşenî" mahlasını kullanmıştır. Rûşen Farsçada aydın, aydınlık anlamına gelirken Rûşenî Aydınli anlamına gelmektedir.¹⁰⁷

Rûşeni medrese tahsilini Bursa'da yapmıştır. İyi bir tahsil gördüğü, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak kendini her yönde yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Bursa Yeşil Medresede müderrislik yaptığından bahsedilmektedir.¹⁰⁸ Rûşenî, Bursa'da bulunduğu zaman içindebir müddet geçici gösteriş ve arzuların, heva ve hevesin pençesine düşmüştür. Onun bu devrede yazdığı "melâhi" (zevkperes) türdeki şiirlerinin edebî muhitlerde beğenildiğine dair bilgiler, daha o yıllarda bir şair olarak kabul edildiğini göstermektedir. Rûşeni busüflî hayat tarzından, tevbe edip kurtulmuştur.

¹⁰³ Lâmiî, *Nefehat Tercümesi*, s. 576; Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, s. 264-265; Hulvî, *Lemezât*, s. 395-401; Vassaf, *Sefîne*, C. III, s. 141-150; Vicdânî, *Tomar*, s. 189-196; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 86-87; Mustafa Uzun, *Dede Ömer Ruşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevîsi (Edisyon Kritik)*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 1982; Mustafa Uzun, "Dede Ömer Ruşenî", *DİA*, C. IX, (1994), s. 81-83.

¹⁰⁴ Geç devir kaynakları doğum yılı olarak 820'yi (1417) verirlerse de bazı zaruretlerden dolayı bu tarihin on yıl geriye götürülmesi de mümkündür. (bkz. Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 10-12).

¹⁰⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 141; Bursalı Mehmet Tahir b. Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, (haz. M. Akif Erdoğan), İzmir: Akademi Kitabevi Yay., 1994, s. 5; Hulvî, *Lemezât*, s. 395.

¹⁰⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1983, s. 59.

¹⁰⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 395; Sehi Bey, *Heşt Bihşt*, The Tezkire by Sehi Beg (haz. Günay Kut) Harvard 1978, s. 193; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 141; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 5.

¹⁰⁸ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", s. 81.

Rûşenî, Bursa'da bulunduğu sırada hakkında çıkan söylentiler sebebiyleve ayrıca gördüğü rüyanın tesiriyle oradan ayrılarakLârende'de bulunan ağabeyi Alâaddin Ali'nin yanına gider. Bu günkü adı Karaman olan Lârende'de şeyh olan ağabeyi Alâaddin Halvetî'nin telkin ve tesirleriyle tasavvufa yönelir. Devrin büyük mutasavvıflarından, Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisini kabul edilen Seyyid Yahya-i Şîrvânî'nin yanına Bakü'ye giderek ona intisâp eder. Sülûkunu kısa bir sürede tamamlayarak Şîrvânî'nin halîfesi olarak Anadolu'da irşadla görevlendirilir. Ancak mürşidinden uzak kalmamak için onun rızasıyla Karabağ, Berdea ve Gence gibi bölgelerde irşada başlar.¹⁰⁹

Dede Ömer bir taraftan sünnilîğin yayılmasına hizmet eden bir şeyh olarak vazife yaparken bir taraftan da ilâhî nitelikte dinî-didaktik şiirler yazmaya başlar. Şeyhinin vefatından sonra onun yerine geçer. Akkoyunlu Sultânı Uzun Hasan, Karakoyunlular'ı yenerek Tebriz'i başkent edinmiştir(872/1467). Sultan Uzun Hasan ağabeyini ziyarete gittiği bir gün onunDede Ömer Rûşenî'ye intisap ettiğini öğrenir. Ulemâ ve şeyhlere hürmet eden Sultan Uzun Hasan, Şeyh Ömer Rûşenî'yle tanışmak ister. Şeyh İbrâhîm-i Gülşenî Hazretlerini, müşârunileyhin huzuruna göndererek, kendisini davet eder. Bir zaman sonra Ömer-i Rûşenî Tebriz'e teşrif buyurur. Sultan Uzun Hasan, Şeyh Ömer Rûşenî nâmına bir mescid, bir hânkâh ve hucûratlar (odalar) yaptırır. Dede Ömer Rûşenî hazretleri inşaatın yapımına bizzât hizmet eder. Kimsenin birlikte dahi kaldıramayacakları büyük taşları yalnız başına kaldırıp, yerlerine koyması, samimiyet ve ihlâsla çalışması Sultân'ın ve halkın muhabbetine vesile olur. Halktan birçok kişi Hazreti Şeyhe teslimiyet gösterip intisâp eder. Burada çok geniş çevrelere ulaşan Dede Ömer Rûşenî, devrin en önemli mutasavvıfları arasında yer alır.¹¹⁰

Dede Ömer Rûşenî, Uzun Hasan'ınvefâtından sonra (v.1478) oğulları Sultan Halil (v.1478) ve bilhassa Akkoyunlular'ın en büyük hükümdarlarından, âlim ve sanatkârların koruyucusu olan Sultan Yâkûb (v. 1490) zamanlarında da aynı saygı ve itibâr görür. Kendisinde şair olan Sultan Yâkûb daima Rûşenî'nin hizmetinde bulunarak Cihan Şâh Hankâh'ını ona tesis eder.¹¹¹

¹⁰⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 5.

¹¹⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. III, s. 142.

¹¹¹ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", s. 32-33.

Dede Ömer Rûşenî Farsça şiirleriyle övdüğü bu hükümdâr zamanında Tebriz’de (892/1487) vefat eder ve dergâhının hazîresine defnedilir. Bir rivâyete göre Sultan Uzun Hasan’ın hanımı Selçuk Hatun tarafından mezarına türbe yaptırılmış, mezar taşında Aydınlı olduğu için Rûşenî mahlası kullanılmıştır.

Rûşenî’nin hayatındaki bu son yirmi yıllık Tebriz devresi, tasavvufî mesnevîlerini kaleme aldığı, tasavvufî şöhretinin gittikçe arttığı, şair olarak da ününün diyâr-ı Rûm’a ve İstanbul’a kadar ulaşp, ona nazîrelerin yazıldığı bir devredir. Rûşenî’nin Halvetiyye Tarîkatının esaslarından biri olan “esmâ-ı seb’a”yı on ikiye çıkarmış olması onun tarikatının tasavvufî bakımdan getirdiği bir yeniliktir. Ayrıca Halvetiyye’nin Rûşeniyye kolunu kendi adlarıyla Kahire’de devam ettirecek olan İbrâhîm Gülşenî (Gülşeniyye), Şeyh Demirtaş (Demirtaşıyye) ve Şâhin Halvetî gibi büyük şahsiyetleri de bu sırada yetiştirmiştir.

Ruşenî’nin divanındaki kasîde, gazel ve rubâîlerinden bir kısmı, *Miskinnâme*’nin bazı bölümleri ve diğer mesnevîlerden yapılmış bir seçme, Edirne’deki Veli Dede Postnişini Şeyh Şuayb Şerafeddin Edirnevî tarafından *Âsâr-ı Aşk* adıyla yayınlanmıştır.¹¹²

Ömer Rûşenî’nin beş kasîde, yüze yakın gazel, beş terci-ibend ve yüzden fazla kıtayı içine alan Divan’ı ile bazı beyitlerinden meydana gelen matbu *Âsâr-ı Aşk* dışında diğer mesnevîleri şunlardır:

- a. *Ney-Nâme*
- b. *Miskin-Nâme*
- c. *Silsile- Nâme*
- d. *Çoban-Nâme*
- e. *Kıssa-Nâme*

Bu mesnevîlerden özellikle *Ney-Nâme*, sade dili, üstün şiir özellikleri taşıyan mısraları bakımından benzeri olmayan lirik bir poem (uzun şiir)dir. On bölümden meydana gelen *Ney-Nâme* altıyüz beyittir.

Dede Ömer Rûşenî’nin yetiştirdiği zatların en meşhuru hiç şüphesiz, Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye kolunun kurucusu olan İbrâhîm Gülşenî’dir. *Kitâbı Mânevî* veya *Mesnevî Mânevî* isimli eseri olan Diyarbakırlı İbrâhîm Gülşenî Mısır’da

¹¹² Mustafa Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 82.

vefat etmiştir ve kabri oradadır. Onun *Divân-ı İlâhiyât* adlı eserinin bir nüshasının Muğla kütüphanesinde olduğu bilinmektedir.¹¹³

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmi'nin Ömer Ruşenî ile İbrâhîm Gülşenî'yi üçyüz sene önce keşf gözüyle, keramet olarak bildiği ve şu beyti söylediği rivayet edilir.

*“Didem rûy-i hub-i Gülşenî ra
Ân çeşm-i çerağ-ı ruşenî ra”*¹¹⁴

Yavuz Sultan Selim'de Mısır'ı fethedince İbrâhîm Gülşenî'ye çok hürmet etmiş ve bir dergâh yapılması için arazi tahsis etmiştir. Müridlerinin yardımıyla yapılan bu tekkede irşâd görevini sürdüren Gülşenî, (1533-34) yılında vefat etmiş ve tekkenin türbesinde toprağa verilmiştir.

Dede Ömer Rûşenî'ye ait şu nât-ı şerif çok meşhur olmuştur. İlk ve son beyitleri ileriki zamanlarda Hicâz makamında bestelenmiş; Mevlid-i şerif cemiyetlerinde Tevşîh (bir eserin başına bir zâtın ismini koyarak süsleme) sırasında okunmuştur. Bundan 150-200 sene önce urefâ ve şuarâ arasında, bu nât-ı şerifi tahmis etmek ve bu vesileyle Hz. Fahri Âlem Efendimizden şefaât talep etmek için birçok tahmis yazılmıştır. Meselâ; kibâr-ı meşâyıhtan Abdullah Selâhi Uşşâkiyye bu nât-ı sekiz defa tahmis etmiştir. Nât-ı şerif şudur:

*“Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi
Kim ola sevmeye bu vechile sen mâh-hoşu*

*Türk ü kürd ü Acem ü Hind bilür bunuki sen
Hâşimî'sin Arabî'sin Medenî'sin Kureşî*

*Sensin ol pust u penâh-ı mülk ve ins ü peri
Enbiyânın güzeli sevgilisi hub u hoşu*

*Parmağından akıdup ab revân bahş-revan
Nice yüz bin kişiden ref edesiz sen ateşi*

¹¹³ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 5.

¹¹⁴ Beyitin anlamı şöyledir: "*Ben Ruşenî'ni çerağa benzeyen gözünde Gülşenî'nin güzel yüzünü gördüm*"

*Sen emîre kul olan her ne kadar müdebbir ise
Ben de mukabil olur misl-i Bilâl-ı Habeşî*

*Dîn-i hikmetde pişürdü çu seni sevgili hak
Cebrail olsa nola matbahın himye-keşi*

*Üzülür Irakî Ebu Cehil gibi ebter olur
Sen Ebu'l Kasım ile her kim ederse güreşi*

*Ve 'd-Duha verdin ve 'l-Leyl okudum sünbülünü
Ruşenî verdi budur gel gıdât u aşî"¹¹⁵*

2- Şeyh Alâaddin Rûşenî

Aydın'ın yetiştirdiği büyük mutasavvıflardan Dede Ömer Ruşenî'nin ağabeyidir. Şeyh Alâaddîn, kardeşi Ruşenî gibi Yahya-yı Şirvanî Halvetî'den hilâfet almış şeyhinin emriyle Anadolu'ya dönmüştür. Sonra Rumeli'ye geçmiştir. Rumeli'de hizmetini devam ettirdiği sıralarda Edirne'de Fatih Sultan Mehmed ile görüşmüştür. Sultan Fatih kendisi için Tunca Nehri kenarında bir dergâh yaptırmıştır. Bir süre bu dergâhta hizmet eden Şeyh Alâaddîn, daha sonra Anadolu'ya dönmüş, Karaman'da irşâd faaliyetlerine devam etmiştir.¹¹⁶

Şeyh Alâaddin'in cezbesi çok kuvvetli etkin bir mutasavvıf olup, bir bakışıyla insanları etkilemiştir. Toplantılarında birçok kişi baygınlık geçirmiştir. Kimin kulağına bir şey söylese, o kişinin düşüp bayılması olağan bir hâl almıştır. Şeyh Alâaddin Efendi, belli bir süre Bursa'da bulunmuştur. Bursa'da bulunduğu zaman zarfında; Molla Alâaddin'i Arabî adlı bir zât'ta Kaplıca Medresesinde müderrislik yapmıştır. Şeyh Alâaddin-i Ruşenî de feyizli sohbetleriyle insanları hak yola davet etmiş, birçok kimse kendisine talebe olmakla şereflenmiştir. Kaplıca müderrisi Molla Arabî, Şeyh Alâaddin'in kerâmetinin farkına varamamış olacak ki; O'nun hakkında su-i zanda bulunmuştur. Bir gün bir mecliste Şeyh Alâaddin-i Ruşenî'yle bir araya gelen Molla Arabî, yine aynı sun-i zan içindeyken, Şeyh Alâaddin bir ara Molla Arabî'nin yanına yaklaşmış ve kulağına "Ya Allah" diye fisıldamıştır. Molla Arabî

¹¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 5-6.

¹¹⁶ Ergun, *Aydını Aydınlatanlar*, s. 153-154.

bu tesirli fısıltının sonucu düşüp bayılmış, daha sonra kendine geldiğinde hatasını anlayıp özür dilemiş ve Alâaddin-i Ruşenî'ye mürid olmuştur.¹¹⁷

Daha sonra İstanbul'a gitmiş ve İstanbul'da çok kalabalık bir mürid halkası onu karşılamıştır. Fatih Sultan Mehmet, oluşan bu kalabalık cemaatin İstanbul'da bir tehlide dönüşmemesi için ve hem de Alâaddin Efendi'nin bu özelliğini devletin menfaati için kullanılması amacıyla onu tekrar Karaman'a göndermiştir. Larende'ye yerleşen Şeyh Alâaddin Efendi, (v. 867/1462) senesinde vefatına kadar burada irşâd faaliyetlerine devam etmiş, kendi yaptırdığı dergâhın yanına defnedilmiştir.¹¹⁸

3- Kuşadalı İbrâhim Halvetî

Kuşadalı İbrâhim diye bilinen İbrâhim b. Mustafa eş-Şa'bânî el-Halvetî el-Hanefî,¹¹⁹ 1188/1774'de Aydın iline bağlı Kuşadası kasabasının bir köyünde dünyaya gelmiştir. Bu köy, kaynakların bazılarına göre Çınar,¹²⁰ bazısına göre Timurci, bazısına göre ise Bergos veya Cum'a'dır.¹²¹ Bu adlar aynı köyün zaman içinde aldığı değişik adlarda olabilir. Kuşadalı İbrâhim, Anadolu'da etkili olan tarikatlarından olan Halvetiyye'nin Şâbâniye kolunun büyük şeyhlerindedir. Babası, demircilik mesleğiyle meşgul, kâmil bir zât olan Mustafa Efendi'dir. Tasavvufî ve ilmî manada ilk eğitimini babasından aldıktan sonra Aydın ve Tire medreselerinde ilim tahsil etmiştir. İlim tahsilini Denizli'de sürdürmüştür. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde, özellikle de Denizli ve Aydın'da tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'a gelen Kuşadalı, Fatihteki Feyziyye Medresesi'ne yerleşmiştir. Burada meşhur Deli Emin Efendi'den yüksek seviyede dersler almaya başlayan Kuşadalı, hayli zaman kaldığı bu medresede, Enderunlu'nun¹²² değimiyle imam derecesine varmıştır".

¹¹⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 103.

¹¹⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (haz. Nuri Akbayar, Eski yazıdan Aktaran: Seyyid Ali Karaman), C. IV, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996, s. 176.

¹¹⁹ Mektupların altına "Halvetî es-Seyyid eş-Şeyh İbrâhim" veya sadece İbrâhim Halvetî diye imza atar. Kendinden sonrakiler onu Kuşadalı İbrâhim veya sadece Kuşadalı diye anmaktadır. (bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî*, İstanbul: Yeni Boyut Yay., 2013, s. 40.)

¹²⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 110; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 10.

¹²¹ Öztürk, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî*, s. 40.

¹²² Ali Âli: Enderunlu Ali veya Cerîde-i Havâdis Muharriri Ali, hatta kendi tabiriyle Derviş Ali, diye anılan bu zât 19. yüzyılın en güçlü Türk şair ve yazarlarından biri olarak görülmektedir. 1815'te doğdu. Sultan II. Mahmud'un açtığı Mekteb-i İrfan'da yetişti. Osmanlı ve İran ulemasından Arapça ve Farsça okudu. 1261/1844'de yâni Kuşadalı'nın ölümünden bir yıl önce resmî bir

Medrese tahsilinin son yıllarında tasavvufa yönelerek hücrelerine kapanan Kuşadalı, vaktinin büyük kısmını ibadet ve mücâhedeye ayırıyordu. Enderunlu, bu ibadet ve mücâhede faaliyetinin bazen ‘kış günleri, ayaklarının buz tutup yapışmasına’ kadar vardığını söylemektedir.¹²³

Kuşadalı, Feyziyye Medresesindeki tahsili sırasında aynı zamanda ayet ve hadislerin hakikatini de kavramaya çalışıyordu. Yine böyle çalışma yaptığı bir gün, bir ayet-i kerîmenin mânevî anlamını bir türlü çözememiştir. Aynı gün arkadaşı Hacı Mustafa Efendi ziyaretine gelmiş, durumu öğrenince onu, o sırada Adapazarı tekkesinde misafir bulunan Halvetî Şeyhi Beypazarlı el-Hâc Ali Efendi (v. 1237/1819)’ye¹²⁴ götürmüştür. Ali Efendi sohbet esnasında Kuşadalı’nın anlayamadığı ayeti okumuş ve ‘zâhir manâsı budur, bâtın manâsı budur’ diyerek açıklama yapmıştır. Bu açıklamalarla sorularına çözüm bulan Kuşadalı, Ali Efendiye intisâb etmiş ve dört yıl kadar Beşikçizâde dergâhında mücahede de bulunmuştur.¹²⁵ Kuşadalı’nın Ali Efendiyle karşılaştığı sırada 39-40 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁶

Kuşadalı Beypazarlı Ali Efendiye sülûkunu tamamladıktan sonra icâzet alarak¹²⁷ şeyh tayin edilmiş ve Mısır’da irşâdla görevlendirilmiştir. Kuşadalı’nın Mısır’a gidiş tarihini kesin olarak bilememekle birlikte 1231-1234 tarihleri arasında orada

görevle gittiği Şam’da Kuşadalı’ya intisab etti. Enderunlu Ali, şeyhinin menâkıbına dair eserleri orada yazdı. Ali Âli için bkz. İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, C. I, s. 89; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 140-141.

¹²³ Öztürk, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî*, s. 41.

¹²⁴ Halvetîliğin Çerkeşiyye kolunu kuran Seyyid Mustafa Çerkeşi Efendi’nin uzun süre yanında kalarak hizmetinde yetişmiştir. Şeyhinin vefatından sonra “ne vecihle işârât-ı aliyye zuhur ederse ona tâbi olunuz” şeklindeki vasiyeti gereği önce memleketi Beypazarı’na gitmiş, daha sonra manevî bir işaret ile İstanbul’a gelerek Fatih Atpazarı Tekkesi’nde misafir olarak kalmaya başlamıştır. Bu esnada Nakşibendiyye’den Beşikçizâde Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi’nin ahirete intikal etmesiyle, Şeyhülislâm Dürrizzâde Efendi, Beypazarlı’ya danışmadan bu makama tayin etmiştir. Mustafa Çerkeşi Efendi’nin 1814 tarihinde vefat ettiği bilindiğine göre Beypazarlı’nın bir yıl sonra İstanbul’a geldiği ve bu makamda yaklaşık üç- dört yıl kaldığı tahmin edilmektedir. Bkz. Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 71; Vicdânî, *Tomar-ı Aliyye*, s. 77.

¹²⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 110.

¹²⁶ Nihat Azamat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, *DİA*, C. XXVI, (2002), s. 468.

¹²⁷ Sefîne’nin beyanına göre, Kuşadalı’nın sülûkunu tamamladığına delil sayılan zuhûrât şöyle tecelli etmiştir: “Ali Efendi, bir gün yemek yedikten sonra Kuşadalı’ya ‘yemeğin diğer kısmını sen ye’ dediğinde Kuşadalı ‘siz yerken benim karnım doydu efendim’ diye karşılık vermiş, ertesi gün de İbrâhim Efendi yemek yediği esnada Ali Efendi karnının doyduğunu hissetmiş ve Kuşadalı’ya: ‘Artık vücutlar birleşti ve bendeki hâl sende arz-ı cemâl eyledi, burada durmayıp Mısır’a gitmeniz münâsip olur’ diyerek, müridinin sülûku tamamladığını haber vermiştir.”(bkz. Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 110-111).

bulduğunu söyleyebiliriz.¹²⁸ Mısır'a gidince Kahire'deki Gülşeni tekkesine misafir olarak yerleşen Kuşadalı'nın bilinmeyen bir sebeple Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya şikâyet edilmesi üzerine, Paşa tarafından İstanbul'a dönmesi istenmiştir.

İbrâhim Halvetî İstanbul'a vardığında şeyhinin vefat haberini almış ve buna çok üzölmüştür. Fevziyye Medresesine yerleşerek riyazât halinde zikirle meşgul iken İstanbul'a döndüğünü haber alan müridleri ziyaretine gelmeye başlamışlardır. Müridlerinden usturacı Halil Efendi adında bir zât o günlerde Aksaray'da inşa ettirdiği¹²⁹ ve kaynaklara "Kuşadalı Tekkesi" diye geçen dergâhı¹³⁰ Kuşadalı'ya teslim etmiş, 1235/1820 senesinde buraya yerleşen Kuşadalı on iki yıl irşad vazifesini bu dergâhta sürdürmüştür. Kuşadalı'nın buradaki irşad faaliyeti tekkenin yandığı 1248/1832 yılına kadar devam etmiştir. Tekke hakkında şöyle bir hadise anlatılmaktadır: Bir gün Kuşadalı İbrâhim Efendi, dergâhta müridleriyle sohbet ederken büyük bir yangın başladığının ve hızla tekkeye yaklaştığının haberi verilir, fakat Kuşadalı aldırılmaz ve sohbetine devam eder, bir müddet sonra tekrar uyarırlar, Kuşadalı yine aldırılmaz, Efendim dergâh tutuştu dediklerinde "Elhamdülillah merâsimden kurtulduk" buyururlar. Aslında sohbetlerinde merasim olmadığı bilinmesine rağmen, O'nun bu sözünü, dergâha gelenlerden pek hoşnut olmadığı için söylediği anlaşılmaktadır. Dergâhın yeniden inşasına izin vermeyen şeyhe sebebi sorulduğunda "Bizim nâmımızda bi'l-âhare biri zuhur edip burayı o ihyâ edecektir. Onun için muvâfakat vermedim." diye keşf-i istikbâl buyurmuşlardır. Hakikaten Şam'dan Halvetî tarikatı meşâyihından İbrâhim Efendi isimli bir zât gelip bu dergâhı yeninen inşâ ettirmiştir.¹³¹

Kuşadalı İbrâhim Halvetî, dergâh yanınca İstanbul'un çeşitli yerlerinde on yıl daha irşada devam etmiştir. 1259/1843 yılında hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan Kuşadalı, haccı eda ettikten sonra Medine'ye gelerek burada bir süre kalmış sonra Şam'a geçerek, 1262/1846 yılına kadar Şam'da Dervişîyye Camii civarında ikamet etmiştir. Onun burada bulunduğu zaman içinde şehrin valisi Ali Paşa'nın da kendisine intisap ettiği bilinmektedir. Kuşadalı bu tarihte ailesiyle beraber, baş halifesi Bosnalı Mehmed Tevfik Efendi ve yüzü aşkın müridini alarak ikinci defa

¹²⁸ Öztürk, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî*, s. 54.

¹²⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 111.

¹³⁰ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 184.

¹³¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 111-114.

hacca gitmek üzere Şam'dan ayrılmıştır. Medine'yi ziyaret ettikten sonra Mekke'ye giderken hacıların ihram giydiği Râbiğ mevkînde koleraya yakalanıp bir süre hastalıkla mücadele eden Kuşadalı,1262/1846 senesindeâlem-i cemâle intikal ederek oraya defnedilmiştir.¹³²

Bu arada Şam'da şeyhinin dönüşünü bekleyen Enderunlu Ali Âli'ninşeyhine olan hasretidizelere şöyle yansımıştır:

“Ey sabâ, bûy-i yârdan ne haber

Zülf-i anber-nisârdan ne haber?”¹³³

Kuşadalı kırk yaşına kadar ki hayatı boyunca, zâhir ilimlerinde döneminin en üst seviyedeki âlimlerinden olmasına rağmen, ne bualanda, ne de tasavvuf ilmi alanında eser vermiştir. Fakat Kuşadalı'nın müridlerini terbiye etmek amacıyla yazdığı mektuplar, onun düşünce dünyasını ve şahsiyetini anlama konusunda en önemli kaynaktır. Vefatından sonra mensupları tarafından farklı kütüphanelerde muhafaza edilen mektupların büyük bölümü Yaşar Nuri Öztürk tarafından derlenerek yayınlanmıştır.¹³⁴

Ârifâne mektuplarının yanı sıra Kuşadalı'nın aynı zamanda şair olduğu da anlaşılmaktadır. Ne yazık ki bu alanda bir gazelinden başka bir eserine sahip değildir. Onun tarikat mensupları tarafından teberrüken tekkelerde çok okunan ilahiler arasına girmiş ünlü gazelleri vardır.

Halvetî-Şâbânî tarîkatine mensup olan Kuşadalı İbrâhim Efendi'nin tarîkat silsilesi mürşidi Beypazarlı Ali Efendi (v. 1234/1829) vasıtasıyla Çerkeşî Mustafa Efendi'ye (v. 1229/1814), ondan sonra Mehmed Zoravi, Mudurnulu Abdullah Rüşdü (v. 1141/1728), Üsküdarlı Mehmed Nasûhî Efendi (v. 130/1718), Arapgirli Karabaş Velî (v. 1097/1686), Kastamonulu Mustafa Muslihuddin Çelebi (v. 1072/1661), İsmâil Çorûmî (v. 1057/1647), Kastamonulu Ömer Fuâdî (v. 1046/1636), Kastamonulu Muhyiddîn Efendi (v. 1013/1604) şeklinde devam ederek tarikatın pîri Şeyh Şâban Veli'ye (v. 976/1568) ulaşmaktadır.¹³⁵

¹³² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 111-112.

¹³³ Öztürk, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî*, s. 59-60.

¹³⁴ Azamat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, s. 469.

¹³⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 11.

Halvetiyye tarikatının tasavvuf anlayışına getirdiği yeniliklerle farklılığını ortaya koymuş ve bu sebeple kendisine Kuşadaviyye, İbrâhimiyye kolu nisbet edilmiştir.¹³⁶

Bosnalı Tefvik Efendi'den sonra hilâfet makâmına Niğdeli Bekir Efendi ve ardından Fâtih türbedârı olarak tanınan Ahmed Âmiş Efendi geçmiştir. Ahmed Âmiş Efendi döneminde tarikat tamanlamıyla Melâmetî bir nitelik kazanarak günümüze ulaşmıştır. Şeyhü-l vüzerâ Nâmık Paşa, Abdülaziz Mecdi Tolun, Osman Nuri Ergin, Süheyl Ünver, Fethi Gemuhluoğlu bu tarikatten feyz alan önemli şahsiyetlerdendir.¹³⁷

Kuşadalı İbrahim Halvetî veya kısaca Kuşadalı, İslâmî ilimlerde söz sahibi olduktan sonra tasavvufa intisâp etmiş bir zât oluşuyla, tasavvuf çevrelerinde olduğu kadar, ilim edebiyat ve hatta siyaset çevrelerinde de etkisi olmuş bir mutasavvıftır. Sayıları oldukça fazla olan halifelerinin de katkılarıyla XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun her yanında kendisinden bahsedilen bir mutasavvıf olarak anılmaktadır.

4- Hamza b. Turgut Aydınî (Küçük Nurettin)

Tam adı Nurettin Hamza b. Turgud'dur. Aydın'a nisbetle Aydınî ve Rûmî adı ile anılan bir âlim ve şairdir. Küçük Nurettin ismiyle de meşhur olması muhtemelen, hocası Halvetî tarikatı şeyhlerinden Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi ile karıştırılmaması içindir.¹³⁸ Bazı kaynaklarda Küçük Hamza lakabıyla da zikredilir.¹³⁹ İlk tahsilini Aydın'da yapmıştır. Resmi öğrenimini Şeyhülslâm Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'den icâzet alarak tamamlamış, Bursa Hamza Bey Medresesi'nde müderrisliğe tayin edilmiştir. Burada iken 961/1554 yılında Şeyhülslâm Ebüssuûd Efendi'nin *Bedî'iyye*'sini şerhedip kendisine takdim edince yirmi beş akçe ile yine Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Ardından 30 akçe ile İstanbul'da Şeyhülslâm Efdalzâde Medresesi'ne müderris olup, 974/1566-67 yılında hocası Kadızâde Ahmed Şemseddin'in Rumeli kazaskeri oluşu sırasında bu

¹³⁶ Azamat, "Kuşadalı İbrahim Efendi", s. 469.

¹³⁷ Azamat, "Kuşadalı İbrahim Efendi", s. 469-470.

¹³⁸ Nev'izâde Atâî, *Şakâik-ı Nu'maniye Zeyyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), C. II, İstanbul: Çağrı Yay., s. 151-152; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Arifin*, C. I, s. 338.

¹³⁹ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, C. I, İstanbul: İFAV Yay., 2005, s. 332.

medresede kırklı pâyesine yükseltilmiştir. 978/1570 yılında Seyitgazi Müftülüğüne tayin edilmiş ve aynı yılın ramazan ayına kadar burada görev yapmıştır. 979/1571 yılında vefatına kadar Çorlu'da tayin edildiği Ahmed Paşa Medresesi'nde kalmıştır.¹⁴⁰ Daha sonra Muhyiddin İbn Arabî'nin (1165/1240) Fusûsu'l-Hikem adlı eserini şerheden, Sofya'da medfun Bâli Efendi'nin halifelerinden, Halvetiyye şeyhi Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi'ye intisap etmiştir. Bu intisab ile iç âlemini tasfiye etmiştir.¹⁴¹ Talebeleriyle ilgili tek bilgi olarak Aydın'ın Kestel kasabasından Ebû Bekir Efendi'nin ismi zikredilir. Ayrıca şeyhi Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi'nin aracılığıyla Semiz Ali Paşa'nın oğluna da hocalık yapmıştır.¹⁴² Kaynaklarda, Hamza b. Turgut'un Çorlu'da 979/1571 yılında zevcesinin hilesiyle şehit olarak vefat ettiği yazılmaktadır. Kabri Çorlu'dadır.¹⁴³ Hamza b. Turgut Arap dil bilimlerinde sağlam, edebî ilimlerde ise yeterli bilgiye sahip, ilmi ve faziletiyle bilinen bir kişi olup eserleri âlimler nezdinde kabul görmüştür. Tabakat kitaplarında kendisinden ve eserlerinden övgüyle söz edilmektedir.

Kendi adı ile ders okuttuğu medrese adının aynı olmasından dolayı orada bir medrese inşa ettirdiği söylene de bu doğru değildir, tesadüften ibarettir.¹⁴⁴

- a. *el-Mesâlik fi'l-me'ânî ve'l-beyân*. Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ının ihtisarıdır. Nüshaları yirmi-yirmi beş varak arasında değişmektedir. Müellif bu eserini, 962/1555 hacdan dönüş yolculuğu sırasında Dımaşk'ta kaleme almaya başladığını dîbâcede ifade etmektedir. Eser bir mukaddime, “mesâlik” adlı üç bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır. Hac yolculuğu esnasında kaleme alındığından ana bölümlerine “meslek” (yol), alt bölümlerine de “menzil” (konak) denilmiştir. Eserin, çoğu Türkiye kütüphanelerinde mevcut yetmiş civarında yazma nüshası bulunmaktadır. Üzeyir Tuna, *Hamza b.*

¹⁴⁰ Ali Bulut, “Hamza b. Turgut el-Aydî ve el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik AdlıEseri”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 24-25, (2007), s. 273-278.

¹⁴¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 414; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 58; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 50.

¹⁴² Ali Bulut, “Hamza b. Turgut Aydınî”, *DİA*, Ek-1, (2016), s. 528.

¹⁴³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 414; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 58.

¹⁴⁴ Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, s. 64-65.

Turgut el-Aydinî ve Kitâbü'l-Mesâlik Adlı Eseri adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2003, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- b. *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik*: Bir önceki eserin şerhidir. Müellifin bu şerhine *el-Hevâdî* (rehberler) adını vermesinin sebebi de muhtemelen *el-Mesâlik* ismine uyması içindir. Eserin tamamına yakını Türkiye'de olmak üzere 100'den fazla nüshası tesbit edilmiştir. Aydınî bu şerhinde asıl metinde geçen şiirleri tahlil etmiş, âyetleri açıklamış, beyitleri de izah edip şairlerini belirlemiştir. Eserde Abdülkâhir el-Cürcânî, Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Sekkâkî, Kazvînî, Tefâtânî gibi meşhur belâgat âlimlerine ait kitaplar temel kaynak olarak kullanılmıştır. *el-Hevâdî* üzerine yine Aydınî bir âlim olan Sobicevî Mehmed tarafından *Mirşâdü'l-hâdî 'ale'l-Hevâdî* ismiyle bir hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiyenin de kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Ali Bulut, eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Lâleli, nr. 2864) müellif nüshasını esas alıp *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri* adıyla neşretmiştir (Samsun 2008).
- c. *Risâle fî izâhi ba'zi'l-eḥâdîsi'ş-şerîfe* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 109-139).
- d. *Risâle fî't-taşavvuf* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 92-93).
- e. *Risâle fî lafzati'llâh* (İzmir Millî Kütüphanesi, nr. 1886).¹⁴⁵

5- Bâli Efendi

Bâli Efendi'nin babası Birgivizâde Muhyiddin Efendi değerli bir âlim olup II. Beyazıd'ın şehzâdelerinden Ahmed'in hocasıdır. Tire doğumlu olan Bâli Efendi ilk tahsilini Tire'de tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Kepenekçi medresesinde ders vermiştir. Bâli Efendi daha sonra Halvetiyye tarikatının Ramazaniyye kolunun kurucusu Ramazan Efendi ile tanışarak ona intisap etmiştir. Seyr ü sülûkunu

¹⁴⁵ Ali Bulut, "Hamza b. Turgut Aydınî", s. 529.

tamamlayıp icâzetini aldıktan sonra Ali Paşa tekkesine Şeyh olmuştur. 980/1573 yılında vefat eden ve Lâleli’de bulunan Altuncuzâde Tekkesi hazîresine medfûndur.¹⁴⁶

Şiirlerinde Cevherî mahlasını kullanmıştır. Divanı yoktur fakat Nev’izâde Atâî’nin Zeyl-i Şekâik’ında kendisinden fazlaca bahsedilmesi yaşadığı devrin şöhretli şairlerinden olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷

6- Bezmî Efendi

XV. yüzyıl Aydın’da şekillenmeye başlayan Halvetîliğin yetiştirdiği ilkkuşak mutasavvıflar arasında yer alan Bezmî, Güzelhisar-ı Aydın’da doğmuş buradaki medreselerde eğitimini tamamladıktan sonra kadılık görevine tayin edilmiş uzun yıllar Balkan şehirlerinde kadılık yapmıştır. Kadılık ile mutasavvıflığı beraber yürüten Bezmî aynı zamanda güçlü bir şair olarak da görülmektedir.¹⁴⁸

7- Şeyh İsmâil Aydınî

Asıl adı İsmâil Mehmed el Aydınî’dir. Doğum yeri Aydın’dır. Babası tasavvuf ehli bir zâttır. Orta Anadolu’dan gelip Aydın’a yerleşmişlerdir. İsmâil bundan dolayı halk arasında Şeyhoğlu İsmâil Rûmî lakâbıyla tanınmıştır. Şeyh İsmâil Aydınî diye de anılmaktadır. Tasavvuf ehli bir zât olup, Halveti Tarîkatı şeyhlerindedir. *Esmâ-i Ricâl-i Hadis* adında bir eseri vardır.¹⁴⁹

Önemli bir hadis âlimi de olan Şeyh İsmâil Aydınî, “*Esamiy-i Fuvat*” isiminde hadis kitabı neşretmiştir.¹⁵⁰ Bu eserin bir nüshasının Bursa Camii Kebir Kütüphanesinde bulunduğu söylenmektedir.¹⁵¹

Aydın’da Halvetîliğin önemli isimlerinden olan Şeyh İsmâil Efendi, 1057/1647 tarihinde Aydın’da vefat etmiştir.¹⁵² Karacaahmet civarındaki Hindiye

¹⁴⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, s. 265.

¹⁴⁷ Nev’izâde, Atâî, *Şakâik-ı Nu’maniye Zeyyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul: Çağrı Yay. , 1989, s. 203.

¹⁴⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 365.

¹⁴⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn ve Esmâül Müellifîn*, (haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Kilisli Rifat Bilge, Avni Aktuç), C. I, Ankara: MEB, 1951, s. 218.

¹⁵⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih*, s. 4.

¹⁵¹ Aydın İl Yıllığı, (haz. Tuğrut Eğilmez), Aydın Valiliği Yay.,Aydın 1967, 143.

Dergâhı yanında medfûndur. İsmail Aydınî vefatından sonra da halk tarafından unutulmamış, mezarı yıllarca yatır gibi ziyaret edilmiştir.¹⁵³

8- Adalı Şeyh Mustafa

“Kuşadalı” veya “Adalızâde” diye tanınır. Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. İlim tahsil etmiş Ulûm-ı âliyye mütehasşılarımızdan olup Kuşadalı’dır. Kuşadası’nda medfûndur. Mezar taşında doğum tarihi yazmamaktadır.¹⁵⁴ Künyesi Mustafa b. Hamza b. İbrahim b. Veliyyüddin b. Muslihiddin olup Konyalı Nûh b. Mustafa Efendi (v. 1070/1660)’nin müridlerindedir. Nûh b. Mustafa Efendi Halvetî tarikatına intisaplıdır.¹⁵⁵ Adalızâde meşhur eseri *Netâcü’l-efkâr*’ı yazıp bitirdiği (1085/1674) tarih İsmâil Paşa ile Kehhâle tarafından onun ölüm tarihi olarak gösterilmektedir.¹⁵⁶ Başlıca eserleri şunlardır:¹⁵⁷

- a. *Netâcü’l-efkâr*: Birgivi’nin nahve dair meşhur eseri *İzhârü’l-esrâr*’ın şerhidir. Bu şerhin İstanbul ve Kahire’de birçok defa basılması ayrıca birçok müellif tarafından üzerine haşiyeler yazılması, onun özellikle Osmanlı Türkleri arasında Arap dili öğretiminde ne derece önemli rol oynadığını göstermektedir.
- b. *Hâşiyetü Adalı ale’l-İmtihan*: Arap grameriyle ilgili olan bu eser de Birgivi’nin *İmtihânü’l-ezkiya* adlı kitabının hâşiyesidir.
- c. *el-Hayât fişerhi Şüruti’s-salât*: Kemapaşazâde’nin *Şürütü’s-salât* adlı eserine yazdığı bir şerhtir.¹⁵⁸

Kuşadalı Şeyh Mustafa b. Hamza’nın en gözde talebelerinden birisi olup Kuşadası’ndandır. Üstün zekâ ve kavrayış gücü olması nedeniyle kendisine “keskin” lakabı verilmiştir. Birgili Mehmed Efendi’nin İlm-i Sarf ile ilgili *Kifâyetü-l Mübtedi*

¹⁵² Bağdatlı, *Hediyyetü’l-‘Arifin, Esmâ’ül-Müellifin ve Âsârü’l-Müsannifin, Şöhretler İndeksi*, İstanbul, 1990., C. I, s. 218; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih*, s. 4.

¹⁵³ Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, s. 41.

¹⁵⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih*, s. 39.

¹⁵⁵ Ömer Türker, "Nûh b. Mustafa", *DİA*, C.XXXIII, s. 230.

¹⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 213; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-‘Arifin, Esmâ’ül-Müellifin*, C. II, s. 441.

¹⁵⁷ Ergun, *Aydın’i Aydınlatanlar*, s. 240.

¹⁵⁸ İsmail Durmuş, “Adalı Şeyh Mustafa”, *DİA*, C. I, s. 347.

isimli eseriyle, İlm-i Nahiv'den *Avâmil* adlı eserlerinin şerhlerini yapmıştır. Bu iki eseri de basılmıştır. Hadis ilmi ile ilgili başka bir kitabının daha olduğu belirtilmektedir. Kuşadası'nda Paşa Çeşmesi denilen yerde medfundur.¹⁵⁹ (bkz. Ek 14: Adalı Şeyh Mustafa)

9- Karaçelebizâde Mehmed Efendi

Karaçelebizâde Mehmed Efendi Tire'de doğmuştur. Tire'de ilk eğitimini aldıktan sonra Aydın'a gelmiş ve ömrünün sonuna kadar Aydın'da yaşamış ve burada vefat etmiştir. Aydın'ın önemli mutasavvıflarından olan Kara Çelebizâde Halvetîyye tarikatına mensuptur. Kendisi, Halvetî Tarikatı şeyhlerinden Habîb-i Karamânî'nin halifelerinden Cemâlettin İshak Karamânî (v. 933/1527)'nin halifesi Tireli Abdülkerim Efendi'den hilâfet almıştır. XVII. yüzyıl'da uzun yıllar Aydın halkını irşad eden Karaçelebizâde Aydın'da Halvetîliğin gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. *Metalü'l-Envâr* ve *Cevâhirü'l-Manevi* isimlerinde tasavvufi eserleri bulunmaktadır.¹⁶⁰ Ayrıca Halvetîyye usulüne göre zikir ve vird usullerinin anlattığı “*Evrâd-ı Halvetîyye*” isimli bir dua kitabı kaleme almıştır.¹⁶¹

10- İshak Hocası Ahmed Efendi

Aydın İlinin Koçarlı İlçesinin Sobuca Beldesi'nde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hayrettin Efendi'dir.¹⁶² Hayrettin Efendi, faziletli, her türlü ilimde mâhir, dürüst, aynı zamanda şair bir kişidir. Ahmed Efendi ilk tahsilini memleketinde babası Hayrettin Efendi'den yapmış,¹⁶³ sonra memleketinden ayrılarak Şirvan'a gitmiştir. Burada büyük âlim, fazilet ehli Hâce Nimetullah Hoca'nın ders halkasına devam ederek icazet almaya muvaffak olmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra Şirvan'dan ayrılıp Bursa'ya gelmiş, bazı medreselerde dersler vermeye başlamıştır. Aynı zamanda Bursa'nın zengin ve kadirşinâs eşrafından İshak Efendi'nin oğlunun eğitimi ve terbiyesiyle meşgul olmuştur. Uzun müddet İshak

¹⁵⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 40; Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 128.

¹⁶⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 145.

¹⁶¹ Ceyhan, *Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 704.

¹⁶² Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 20.

¹⁶³ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, s. 236.

Efendi'nin oğluyla meşgul olduğu için “İshak Hocası” adıyla anılmaya başlamıştır.¹⁶⁴ Ahmed Efendi bu lakâptan önceki zamanlarda uzun bir süre İran Şirvan'da kaldığı için “Acem Ahmet Efendi” diye bilinmektedir.¹⁶⁵

Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmat Paşa'nın ve Fazıl Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Fazıl Mustafa Paşa, Ahmet Efendiyi İstanbul'a davet ederek kendisini “Anadolu Muhasebecisi” yapmış ve beraberinde Belgrat Seferine götürmüştür. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın şehit olması üzerine (v. 1102/1691) Bursa'ya dönerek Hüdâvendigâr ve Muradiye medreselerinde müderrislik yapmıştır.¹⁶⁶

İshak Hocası (Sobucalı) Ahmet Efendi, Bursa'da hizmet ettiği yıllarda Halvetî Tarîkatı Şeyhlerinden Şeyh Niyazî Mısrî hazretlerine intisab etmiştir. Yıllarca da bu tarîkatın mensuplarını ve müritlerini irşad etmekle meşgul olmuştur. Yoğun ve hızlı bir çalışma hayatı içinde hizmetlerini sürdürürken:

“Eyledi Ahmed Efendi ravza-i adni makâm

Eyledi medrese-i cennet-i ulyâda makâm”

Mısralarının (ebced hesabıyla) delâleti üzerine (v. 1120/1708) yılında Bursa'da ebedî âleme göçetmiş, Deveciler diye anılan Müslüman kabristanına defnedilmiştir. Kabri “*Ravzatü'l Ebrâr*” gibi birçok değerli eseri bulunan Şehihülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin kabri ile komşudur. İshak Hocası, Türkçe şiirlerinde “Ahmedî”, Farsça şiirlerinde ise “Hoca” mahlasını kullanmıştır.¹⁶⁷

Astronomi, edebiyat, tefsir, hadis, kelam, mantık gibi alanlara te'lif, tercüme, hâşiye ve ta'likat şeklinde manzum ve mensur birçok eseri bulunan İshak Hocası'nın başlıca eserleri şunlardır.

- a. *Risâle fi'l amel bi'r-rub'il Mukantarât (İrtifa Risalesi)*: Türkçe olarak kaleme alınan bu eser astronomi ile ilgili âletlerin nasıl kullanılacağına dair bilgi veren bir eserdir. İshak Efendi adına yazıldığı için “İshakiyye” adıyla da bilinen eserin yazmaları kütüphanelerde bulunmaktadır.

¹⁶⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 20.

¹⁶⁵ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, s. 325.

¹⁶⁶ Reşat Öngören, “İshak Hocası”, *DİA*, C. XXII, (2000), s. 533-534.

¹⁶⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 20.

- b. *Terceme-i Mukaddemetü'l Edeb*: Zamahşeri'nin Arap dili ve gramerine ait meşhur eserinin şerhidir.
- c. *Manzume-i Akaid*: Amâli ve Nûniyye kasîdeleri tarzında manzum olarak yazılmış bir eserdir.
- d. *Vahdetnâme-i Âlem-engiz*: Büyük bir bölümü Türkçe, az bir bölümü ise Farsça olan bu eser 2918 beyitlik bir mesnevîdir. Eser astronominin yanında tarih konularını ve Peygamberlerin kıssalarını, dinî, tasavvuf öğütleri ihtiva etmektedir.¹⁶⁸
- e. *Sandukatü'l-Maarif*: Edebî, tarihi, çok kıymetli bir eserdir. Farsça yazılmıştır.
- f. *Akvâmü'l Resail fî Tercenme-i Şemâil*: Büyük hadis âlimi İmam Muhammed Tirmizi (892)'ye ait eserin haşiyesini İshak Hocası Ahmed Efendi gibi birçok âlim haşiyeler yazmıştır.
- g. *Haşiye-i Metni Tevaliü'l-Envâr fî'l-Kelâm*: Kadı Sirâceddin Mahmûd Urmevî'nin yazdığı bu eser, büyük âlim Fahrettin Razi tarafından şerhedilmiştir. Mantık ilmine ait bir eserdir.
- h. *Hadîs-i Erbaîn*: Kırk hadisi şerifin tercümelerini içerir.
- i. *Münşeât*: Bazı kişilere değişik sebeplerle yazılmış edebî mektuplarının derlemesidir.
- j. *Ta'likât-ı Şifa-i Şerif*: Büyük âlim kadı İyaz-ı Sebti'nin *Şifa-ı Şerif* adıyla yazdığı eserinin şerhidir.
- k. *Haşiye-i Mir-i Ebulfeth*: Münazara ilmi ile ilgili bir eserdir.
- l. *Tarîkâtü-l Envârü't-Tenzil*: Kadı Beyzavî'nin tefsirinin bazı bölümleri ile ilgili yazılmış bir çalışmadır.
- m. *Ta'likât-ı Tehzîbü'l Mantık*: Büyük âlim Taftazânî'nin *Tezhibü'l Mantık* isimli eserinin önsözünde belirtilen, Celâleddin Devvânî ve diğerlerinin açıklamalarının tahkik ve özetlerini içine almaktadır.
- n. *Zill-ı Tecdîdi Cihad*

¹⁶⁸ İshak hocası hakkında detaylı bilgi için bkz. Nesrin Sofuoğlu, "İshak Hocası Ahmed Vahdetnâme-i Âlem-engîz", (İnceleme-Metin), Dokuz Eylül Ün. Doktora Tezi, İzmir, 2012; Ahmet Topal, Ahmedî (İshak Hocası) Vahdetnâme-i Âlem-engiz (İnceleme- Metin), Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Erzurum 2011.

- o. *Daire-i Hendese Şerhi*¹⁶⁹
- p. *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiü'l-Eşrâr*: İstanbul'da 1291 yılında basılan bu eserin yazılış nedeninin “Bektaşiliğin dine aykırı görüşlerini etkisiz hale getirmek olduğunu” müellifi söylüyorsa da eser daha çok “Hurufiliğe Reddiye” mahiyetindedir. Üç bölümden meydana gelen kitabın birinci bölümü Fazlullah el Hurufî ve Bektaşiliğin temel prensiplerine, ikinci bölüm Abdülmecid Firişteoğlu'nun “*İşknâme*” adlı esrinin tenkidine, üçüncü bölümü “*Câvidân-ı nâme*” lerde yer alan dine aykırı görüşlerin eleştirisine ayrılmıştır. İshak Efendi bu eserinde, ağır tahkir ifadeleri kullandığı, Fazlullah'ın halifesi Ali el A'lâ'nın bir Bektaşî tekkesine yerleşerek Bektâşilere Hurufiliği öğrettiği gibiiddialar ileri sürüldüğü, Bektaşileri tekfir ettiği, Bektaşilerle Hurufiliği birbirine karıştırdığı görülmektedir.
- q. *Ta'likât-ı Tezhibü'l Mantık*: Büyük âlim Taftazani'nin Tezhibü'l Mantık isimli eserinin önsözünde belirtilen, Celâlettin Devvâni ve diğerlerinin açıklamalarının tahkik ve öztlerini içine almaktadır.
- r. *Es'ile-i Hikemiyye*: Akâid, kelâm, tasavvuf ve hikmete dair konuların soru cevap tarzında ele alındığı bir kitaptır.
- s. *İstişfâfi tercemeti'ş-şifa*: İbn-i Sinâ'nın eş-Şifa adlı eserinin “el-İlâhiyat” bölümünün tercemesidir.¹⁷⁰

Tuhfe-i hattanine göre İshak Hocası aynı zamanda hattat idi. Hat ile ilgili eserlerini İstanbul'da Nefeszâde Seyyid İsmâil Efendi'den almıştır.¹⁷¹

11- Şeyh Muhammed Zühdi Efendi

Şeyh Muhammed Zühdi Efendi aslen Nazilli'lidir ve Nazilli'de müftülük yapmıştır.¹⁷² Mürşidi Şeyh Mustafa Hilmi Safi Efendi'dir.¹⁷³ Mürşidi Şeyh Mustafa Hilmi Safi Efendi, Fahri Aziz'den naklen beyan buyurdıklarına göre müşârunileyhin

¹⁶⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 21-22.

¹⁷⁰ Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, s. 85.

¹⁷¹ Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, s. 85.

¹⁷² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 378.

¹⁷³ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 345.

babası Ahmed Efendi'de Nazilli'de uzun yıllar müftülük yapmış bir zâttır.¹⁷⁴ Babası Nazilli Evranlı mezarlığında medfûndur.¹⁷⁵ Muhammed Zühdi Efendinin kayınpederi meşâyih-ı Şâbâniyyeden, *Muînü'l-Mürîd* namında eseriyle tanınan Nevrekoplu Şeyh Ahmed Efendi'dir.¹⁷⁶

Şeyh Muhammed Zühdi Efendi ilim yolunda tahsilini başarıyla tamamlayıp Şeyhi Mustafa Hilmi Efendi'den icazet alınca memleketi Nazilli'ye dönmüştür. Babası Ahmed Efendi, oğlu Muhammed Zühdi Efendiye hitaben: *“Oğlum! İlmî zâhiri okudun, bir de ilm-i bâtın vardır. Onu da tahsil etmelisin. Üç gün misafirimiz ol, sonra İstanbul'da ara sıra ziyaretine gittiğimiz Abdullah Salâhî Efendi'ye var, O'na teslim ol ve ilm-i ledünnü öğrende gel”* demiştir.

Muhammed Zühdi Efendi babasının bu sözleri üzerine, yanına kitaplarını dahi almadan İstanbul'a yolcu olmuştur.

Bu esnada Abdullah Salâhî Hazretleri'de müridlerine: *“Yahu ara sıra Nazilli'den Muhammed Efendi isminde biri gelirdi, görüşürdük. Şimdi O İstanbul'a geliyor, gidiniz karşılayınız”* diye buyurmuşlardır. Huzura getirilen Muhammed Zühdi Efendi'yi Şeyh Abdullah Salâhî Hazretleri karşılarken *“Hoş geldin evladım, belki; ‘babam beni ayağımın tozuyla tekrar yollara düşürdü’ diye düşünüyorsundur. Oysa ben seni yedi yıldır bekliyorum, gelmekte geciktin. Sen de Karacasu'dan gelecek Süleyman Rüştî'yi yedi yıl bekle de benim nasıl hasret çektiğimi anla”* demiştir.

Muhammed Zühdi Efendi hocasının bu sözlerinin yıllar sonra gerçekleştiğine şahit olmuş. Vaktiyle Derebeylerinden olan Süleyman Rüştî'nin hidayete etmesine vesile olup O'nu halifelik makamına yükseltmiştir.¹⁷⁷

Şeyh Selâhî Hazretlerini İstanbul'da, temsil edecek arif kimse bulunamamışken Nazilli'den gelerek mertebe-i irfâna eren Şeyh Muhammed Zühdi Efendi; Uşşâki tarikatı kurucusu Şeyh Salâhî Hazretleri'nin sülûkunu yedi senede tamamlayarak hilâfet almayı başarır. Şeyhi Abdullah Salâhî Hazretleri O'na “Zühdi” lakabını vererek, halifesi olarak Nazilli'de Uşşâki Tarikatını neşre me'mûr kılar. Nazilli'de

¹⁷⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 447.

¹⁷⁵ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 225.

¹⁷⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 93.

¹⁷⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 447.

yıllarca irşadda bulunur. İnsanların gönlünü aydınlatır. Kalplerine ilim irfan ve feyz aktarır. İslâm'ın emir ve yasaklarını onlara anlatarak ilim ehli kişiler yetiştirir.

Şeyh Muhammed Zühdi Efendi'nin iki halifesi vardır. Biri Karacasu'lu Süleyman Rüşdi Efendi, diğeri oğlu Ali Galip Vasfi Efendi'dir.¹⁷⁸

Müteahhirîn döneminde Uşşâki Şeyhlerinden olacak olan Talib-i İrşâdî'de, şeyhi hakkında Divân'ında beyitler söylemiştir.¹⁷⁹

Şeyh Muhammed Zühdi Efendi 1221/1806 senesinde Nazilli'de vefat etmiştir. Kaymakam Halil Bey tarafından bu gün de halen ziyaret edilen Yeşil Türbe adıyla anılan türbesi yaptırılır. (bkz. Ek 15: Şeyh Muhammed Zühdi Efendi Türbesi) Nazilli Karaçay Mahallesi'nde yol kenarında bulunan türbenin kapısı üzerindeki bu kitâbeyi ve türbedeki mezar taşlarındaki yazıları oğlu Ali Galip Vasfi Efendi kaleme almıştır, kitâbede şöyle yazmaktadır:

*“Mir Halil etdi binâ târihi ey Vasfi hemin
Zühdi Muhammed mahfel-i rûhu'l Emin”*

12- Ali Galip Vasfi Efendi

Uşşâkîyye meşâyihından Abdullah Salahaddin Efendi'nin¹⁸⁰ en gözde halifelerinden olup, Nazilli'de medfun Şeyh Muhammed Zühdi Efendi'nin oğludur. Doğum tarihleri (d. 1146/1733), vefat tarihleri (v. 1266/1870) olup, yüz yirmi yıl yaşamıştır.¹⁸¹ Bir rivayete göre ise vefat tarihi 1216 olarak bildirilmektedir.¹⁸² Ali Galip Vasfi Efendi tahsilini babası Şeyh Muhammed Zühdi Efendi'den yapmıştır. Âlim, fazîletli büyük bir zâttır. Uzun süre Nazilli'de Hak âşıklarını irşâd etmiştir. Türkçe, Arapça, Farsça (elsine-i selâse)¹⁸³ şiirleri ve bir de külliyyatı bulunmaktadır. Külliyyatı Şeyh Muhammed Emin Efendi tarafından toplanarak yazılmıştır. Kırk dört sene boyunca Nazilli'de müftü olarak görevde bulunmuştur.¹⁸⁴ Müftülük yaptığı

¹⁷⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 448.

¹⁷⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 448.

¹⁸⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 86.

¹⁸¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 452.

¹⁸² Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 86.

¹⁸³ Elsilâ-i Selâse; Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin kullanıldığı Osmanlıca demektir.

¹⁸⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 452; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, s. 86.

süreçte, verdiği fetvaları âlem-i mükâşefedeönce Rasûl-i Ekrem (sallâllâhu aleyhi ve selem) Efendimize arz ettiğianlatılmaktadır.¹⁸⁵

Hakkında söylenmiş birçok menkıbe vardır. Bu menkıbelerden biri şöyledir: “Bir gün Nazilli’de iken oğlu Şeyh Muhammed Tevfik Efendi’ye hacca gitmeye niyet ettiğini söyler. Tam hazırlıklar tamamlanmış, halka ilân edilmiş, halkla vedalaşmışken; oğluna hitâben “*Oğlum eşyalarımızı topla, Hicaz’a gidemeyeceğiz, kasabaya geri döneceğiz*” der. Oğlu “*Babacığım nasıl olur? Kasaba halkına karşı bu hal çok garip karşılanır, yolumuza devam etsek olmaz mı?*” der. ŞeyhGalip Vasfi Efendi oğluna cevaben “*Halkın edeceği dedikoduya kulak asma, Rasulullah (sallallahu aleyhi ve selem) Efendimizin emirleri böyledir.*” der ve hacca gitmekten vazgeçilir. Birkaç gün sonra vefat eden Muhammed Tevfik Efendi’nin niçin böyle davrandığı anlaşılmış olur.

Uşşâkiyye Halîfelerinden Galip Bey’in naklettiğine göre, Şeyh Vasfi Efendi’nin hulefâsından Köylü Muhammed Dede Hicaz’a gider. Medine-i Münevvere’ye geldiği zaman Ravza-i Mutahhara’yı ziyareti esnasında bir zât Muhammed Dede’nin Nazilli’den geldiğini haber alınca, Şeyh Ali Galip Vasfi Efendi’ye verilmek üzere bir mektup verir. Muhammed Dede “*Şeyhim Nazilli’den dışarı çıkmış biri değildir. Siz onunla nerede görüştünüz de dost oldunuz?*” diye sorunca o zât, “*Müşârunileyhin haftada iki gece huzûr-u saâdette bulunduğunu*” söyler. Muhammed Dede, bunun bir kerâmet olacağına inanarak mektubu yanında götürerek Şeyhine takdîm eder. Şeyhi Ali Galip Efendi gülümseyerek bu işin bir sır olarak kalmasını emreder. Bu sır vefatından sonra Muhammed Dede tarafından ifşâ olunur.¹⁸⁶

Şeyh Ali Galip Vasfi Efendi, Nazilli Evranlı Mezarlığında medfundur. Mezarlığın kuzey tarafında yolun kenarında, kabristanın batı ucuna yakın bir yerde diğer Uşşâkî sâlikleriyle birlikte yan yana yatmaktadır.¹⁸⁷ Mezar taşında “*Nazilli’de kırk dört sene müftü olan es-Seyyid eş-Şeyh Ali Vasfi Efendi Hazretlerinin ruhu için el-Fatiha 1266*” yazılıdır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 452-453.

¹⁸⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 453.

¹⁸⁷ Ergun, *Aydın’ı Aydınlatanlar*, s. 131.

¹⁸⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 457.

13- Süleyman Rüşdî

Süleyman Rüşdî Uşşâki tarikatının meşâyih-ı kiramındandır. Rüşdî'nin atalarının Karacasu'nun köyü olan Nargedik'ten geldikleri ve "Karasüleymanoğulları" sülâlesi diye anıldıkları söylenmektedir. Hatta "Karacasu" isminin ortaya çıkışında, Cumaönü mevkiine gelerek "Bu ne biçim kara su?" diyenlerin Rüşdî'nin ataları olduğu anlatılmaktadır. Süleyman Rüşdî, bu zengin aileden Yemenzâde İsmail Ağa'nın oğludur. 1182/1768'de Karacasu'da şimdi Tekkeiçi diye anılan belde de dünyaya gelmiş ilk tahsilini çevredeki mektep ve medreselerde bitirmiş Arapça ve Farsça'yı iyi derecede öğrenmiştir. O dönemde zengin ailelerle fakir halk arasında su meselesi ve bazı haksızlıklar neticesinde taşkırmalar çıkmıştır. Haksızlıklar karşısında bir ara etrafına topladığı adamlarla isyan ederek efelik yapmıştır. Aydın, İzmir civârında bu sebeple "Koca Rüşdî" olarak da anılmaktadır.¹⁸⁹ Otuz üç yaşında kasaba müftüsünden edindiği *Yunus Divânı* ve *Mesnevî*'yi okumasıyla hayatında değişiklikler meydana gelmiş, müftünün tavsiyesiyle 1801 tarihinde yanındaki diğer efelerle birlikte, Nazilli'ye Abdullah Salâhî Uşşâkî Efendi'nin halifelerinden Muhammed Zühdü Efendi'nin tekkesine gitmiş icâzet almıştır.¹⁹⁰ Süleyman Rüşdî, Hüseyin Vassaf'ın ifadesiyle;

"Nazilli havâlisini efeliği zamanında tir tir titretirken hidâyet-i ilâhiye erişerek, azâmet-i ilâhi karşısında kendisi tir tir titremeye başlamıştı. Derbeyliği zamanında isti'mâl ettiği bıçağını, palasını, tüfeğini odasında oturduğu yerin duvarına asmış, kendine intisâb eden efeleri de yola getirip, sa'y u mücahedede tekâsülî görünenlere 'İslam uğruna savaşmayıp tembellik yapanlara' karşı makam-ı tehdide eslihayâ yani silahına sarılıp, müridlerini ihâfe eylediği mervîdir. 'Yani müridlerine gözdağı verdiği nakledilir'".¹⁹¹

Süleyman Rüşdî, "Semiz-zâde" diye meşhur olmuştur. Rüşdî tarikat mahlasıdır. Süleyman Rüşdî, hocasının ona gösterdiği sevgi ve hoşgörünün neticesinde, eşkıya olarak girdiği kapıdan, şeyh olarak, irşâda ehliyetli bir üstâd olarak çıkmıştır. Özüne dönerek meşâyih-ı Uşşâkiyye'nin büyüklerinden olmuştur. 1806'da Karacasu'ya dönerek, orada babasından kalan servetiyle önce bir zâviye, aşevi ve misafirhâne inşa etmiştir. Mübârek günler ve bayramlarda, burada ziyâfetler vermiş, önceden isimleri tesbit edilmiş olan fakirler bu ziyâfetlere davet edilmiş gelenleri tekkeye bağlamak

¹⁸⁹ Hüseyin Kuruüzüm, *Yemenzâde Süleyman Rüşdî*, İzmir: Ajans Basım, 2007, s.5.

¹⁹⁰ Gani Dikmen, *Nazilli Tarihi ve Coğrafyası*, Nazilli, Efe Matbaası, 1952, s. 75.

¹⁹¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 450.

adına yevmiye vermek gibi yöntemler uygulamıştır. Davete kurban kesmeye gücü yeten hiç kimse çağrılmamış, zenginlere örnek olmaya çalışılmıştır. Süleyman Rüşdî Efendi Karacasu'ya getirdiği su ve tamir ettirdiği hamamla, kirlilik nedeniyle yaygınlaşan hastalıkların önüne geçebilmeyi amaçlamış, fakir ve fukarayı düşünerek Cuma ve Pazartesi günleri hamamı ücretsiz çalıştırmıştır.¹⁹²

Tarikat-ı Halvetiyye-i Uşşâkiyye silsilesinin bir halkası olarak zorluklarla yaptırdığı bu zaviyede hizmetlerine devam ederken Süleyman Rüşdî'nin de hasmı olan Çakmakoğlu adında bir kişi uydurma isnatlarla Rüştî'yi İzmir muhassılı¹⁹³ Lütfi Bey'e şikâyet etmiştir. Lütfi Bey o dönemde bazı Bektaşîlere yaptığı gibi Rüşdî'yi Kayseri'ye sürdürmüştür. Kayseri'de Mevlevî misafirhânesinde kalmış, Mevlevî şeyhlerinin İstanbul'a yazdıkları mektup sonucu Surûri Paşa'nın kayınpederi Halil Paşa tarafından İstanbul'a davet edilerek II. Mahmud'la görüşmesi sağlanmıştır. 1820'li yıllarda yapılan bu görüşmeden sonra haklı olduğu anlaşılınca Karacasu'ya dönerek ömrünü irşâd faaliyetlerine adanmıştır. Süleyman Rüşdî 1250/1834 senesinde Karacasu'da vefat ederek bugünkü türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Süleyman Rüşdî birçok halife yetiştirmiştir, tarikat kendinden sonra Ali Galip Vasfî Efendi'nin hem oğlu hem halifesi Şeyh Muhammed Tevfik Efendi üzerinden devam etmiştir.¹⁹⁴

Süleyman Rüşdî Efendi irtihallerinden az önce şu manzûme-i yazmıştır. Manzume Karacasu'da bulunan türbesindeki mezar taşında bulunmaktadır:

*“Hüve'l Hayyü'l Bâki
'Bismillrâhirrahmânirrahîm'*

*İrcii emri semâh-ı cânâ geldi ey Hüdâ
Eyledü bundan sefer kande deyu mihr-likâ*

*Destgirim oldu bi-şekk nûr-ı zât-ı Mustafa
Bî-siper oldu bana vech-i Cenâb-ı Kibriyâ*

*Sundu bir câm-ı muhabbet sâkı-i dest-i ecel
Mest-i Bâkî olmuşum fevt oldu zannetme bana*

¹⁹² Salih Alpbaz, *Koca Rüşdî*, Özel Yayın, 1989, s. 14; Kuruüzüm, *Yemenzâde Süleyman Rüşdî*, s. 45.

¹⁹³ Muhassıl: Eyaletlerde resmî işleri düzenleyen, vergi toplayan şahıs anlamında iken daha sonradan o bölgenin yerel yöneticisi anlamı almış bir kelimedir. bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: MEB Yay., 1983, s. 570.

¹⁹⁴ Kuruüzüm, *Yemenzâde Süleyman Rüşdî*, s. 6.

*Gâlib-i dehr-i fenâdan eyledüm terkü ferr
Oldu mesken bî-rakik şimdi bana şehr-i bekâ*

*Rahmet ile yâd idenler Şeyh Süleyman Rüşdi'yi
Rahmet ü ihsan ile bulsun safâlar dâimâ*

*Geldi iki er dedi hatmoldu târih var yürü
Rüşdî er cân ile cânân ile eyle safâ' Sene 1250/1834"¹⁹⁵*

Türbenin hazîresinde bazı şeyh ve dervişlerinde mezarı bulunmaktadır. Bu mezarlardan ikisi Süleyman Rüşdî'nin oğullarına aittir.¹⁹⁶

Rüşti halim selim uyumlu bir zâtı. Şair Bozdoğanlı Fethi, onun rahlesinde yetişmiştir. Halk Rüştî'nin kerametine ferasetine şahit olmuştur. Şairliği ve ârifliğiyle iz bırakmış bir şahsiyettir. Aşağıdaki beyitler Süleyman Rüştî'ye aittir.

*“Yarab; Bizi sen mahzen-i esrar-ı füyuz et, Feyyaz-ı kerimsin
Ol mazhar-ı feyzin ile envar-ı füyuz et, Hallâk-ı kadimsin*

*Duriyet kasreyleyu ben kurbuna geldim, ben de seni bildim
Senden dileğim, kâşifi didâr-ı füyuzet, Kuddûs-u âlimsin*

*Âlemde dedim Mazhar-ı Mânây-ı kerâmet, hem maya-i hikmet
Fethetneği bu razını hüşyar-ı füyuzet, Fettâh-ı selîmsin*

*Variyetimi yokluk ile eylemübeddel, bi kayd-ı muallel
Rüşdî nemed-i puş-i keremkâr-ı füyuzet, Allah-ı âlimsin"¹⁹⁷*

Süleyman Rüşdî'nin *Seyr ü Sülûk, Silsile-i Uşşâkiyye ve Divan'ı*¹⁹⁸ dışında *Şiir Defteri ve Tıp Kitabı Notları*'nı içeren el yazması eserleri de vardır.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 451-452.

¹⁹⁶ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s.358-359.

¹⁹⁷ Kemal Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, Aydın: C.H.P Basımevi, 1944, s. 69-70.

¹⁹⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 448.

¹⁹⁹ Kuruüzüm, *Yemenzâde Süleyman Rüşdî*, s.51.

14- Şeyh Muhammed Tevfik Efendi

Şeyh Ali Galip Vasfi Efendi'nin hem oğlu, hem talebesi, hemde mürîdidir. Babasından hilafet almıştır. Nazilli'de doğmuştur. Vefatı da Nazilli'dedir. Babasının yerine müftü olmuştur. Tevfik Efendi müftülük makamına geçtiğinde ömrünün son demlerini geçiren babasından dua etmesini istemiş, babasıda: “*Oğlum! Kırk dört senedir müftülük hizmeti ifâ ediyorum. Hz. Rasûlullah Efendimiz (sallallâhü aleyhi vesellem)'den istiiftâ etmeden bir fetvâya tasaddî etmedim. Müftülük pek zordur. Cenâb-ı Hak yardımcın olsun*” diye dua ve hüsn-i nazar buyurmalarıyla Tevfik Efendi'de feyz kapısı açılmış pederinin hali ona sirayet etmiştir. Tevfik Efendi hem ulemâdan hem de meşâyih-i urefadan idi. Muhammed Tevfik Efendi'nin Mustafa Fethi ve Ömer Hulûsi nâmında iki muhterem halifesi vardır. Kabri Nazilli'de Muhammed Zühdü Efendinin türbesinin içindedir. 1280/1863 senesinde vefat etmiş olan Şeyh Muhammed Tevfik Efendi, Şeyh Muhammed Zühdi Efendinin torunudur. Mezar taşında şu ibare yazılıdır:

“Cân atıp gitti vuslat-ı Cânân için Hazreti Tevfik Efendi kuvvet-i îmân ile...

Âh ol Muhammed Tevfik ol şeyhü'ş şüyüh gitti sâlikân hasret-i bahrânile...”

Şu beyitler ona aittir:

*“Anladım hikmet eden olmaz gönül gamdan berî
Tâlib-i hüzn olmak ister nâr-ı aşka müşteri*

*Dert ile gamdan safâdan gönlümün pervâsı yok
Sanki iklim-i belânın Hüsrev ü İskender'i*

*Şâh-ı aşkın derd-i feyzinden kadeh nûş eyledim
Öyle mest oldum ki çeşmim görmüyor hiçbir yeri*

*Ağlayıp yanmak sezâdır kalbi sevdâ hâhuma
Çünkü oldu merhametsiz bir perînin çâkeri*

*Görseler erbâb-ı vicdan merhamet eyler bana
Sine-i hüznümde açtı yara sevdâ hançeri*

Olmasın asla mükedder hâtırın Tevfik-ı zâr

15- Şeyh Ömer Hulûsi Efendi

Uşşâki şeyhlerinin kâmillerindedir. Adı Ömer Hulûsi'dir. Ömer Hulûsi Efendi 1222/1805 yılında eski adıyla Aydın Güzelhisarı'nda doğmuştur. Babası Hacı Nafiz Efendi'dir ve mesleği bezirgânlıktır. Ömer Hulûsi küçük yaşlarda babasının yanında çalışmıştır. Ancak oldukça cömert bir karaktere sahip olan Ömer Hulûsi dükkândaki malzemeleri müşterilere ücretsiz dağıttığı için babası onu, dönemin önemli ticaret ve eğitim merkezlerinden biri olan Nazilli'ye getirerek burada ilmi terbiye almasını sağlamıştır.²⁰¹

Nazilli'deki hâmleri Ali Galip Vasfi Efendi ve onun oğlu Muhammed Tevfik Efendi'dir. Ömer Hulûsi her ikisi de Nazilli'de müftü ve Uşşâki şeyhi olan hâmlerinin yanında Nazilli Ağa Camii bünyesinde Hacı Zühtü Efendi Medresesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Muhammed Tevfik Efendi'nin ilk halifesinden birisidir. Pirdaşı Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi'dir. Ömer Hulûsi, 1260/1844 yılında şeyhinden irşad vazifesi alarak Nazilli dışına çıkmıştır, Aydın ve Denizli başta olmak üzere Ödemiş Akhisar, Turgutlu, Manisa, Çanakkale ve bir süreliğine de İstanbul Kasımpaşa'da irşad vazifesini yürütmüştür. İlk müridi Denizli'de medfûn Şükrü Efe'dir. İzmir-Aydın demiryolu inşasından önce Yunus Baba isminde bir zât ile İzmir'e kısa bir seyahati olmuştur. Halifesi olan Hüseyin Hakkı Kasabavi (d. 1227/1813- v. 1297/1880) ile İstanbul'a seyahat etmiş ve silinmeye yüz tutmuş olan Uşşâki tarikatı'nı yeniden canlandırmıştır. Bir iftira neticesi bir zaman hapse mahkûm edilmiştir. Halifesi ile birlikte bir medrese ziyaretinde Bayındır doğumlu Ahmet Tâlib-i İrşâdi'yi (d. 1235/1820- v. 1298/1881) görmüşler ve “Talib benim, irşad senin” diyerek Ahmed Efendi'ye “Talib İrşâdi” mahlasını telkin etmiştir. Muhammed Tevfik Efendi'nin vefatı sonrası (v. 1280/1864) Nazilli'deki Uşşâkiler o zaman Aydın'da olan Ömer Hulûsi'den Nazilliye gelerek şeyhinin postuna oturmasını istemişler, Ömer Hulûsi Efendi de vefatına kadarki beş yıllık süre içinde

²⁰⁰ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 457, 458.

²⁰¹ İbrahim Güz, *Gayb-ı Hayat*, (Hz. İmam Ali'nin Velâyet Yolundaki Silsileyi Arifan), İstanbul, 2007. [Bu eser Uşşâki şeyhlerinden Hüseyin Hüsnü Aziz'in (v. 1923) dervişi Şemsi Rahmi Efendi'nin 1957'de kaleme aldığı bazı notlardan latinize edilerek bir kısmı da derlenerek birkaç nüshası iki kapak arasına getirilmek suretiyle oluşturulmuştur. Eserin matbaa baskısı yoktur.]; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 464.

Nazilli’de Uşşâki Şeyhi olarak vazifesine devam etmiştir. Geçimini aktarlık yaparak sağlamış, Hasan Bey’in kız kardeşi Emine Sultan’la olan evliliğinden Hatice isminde bir kızı olmuştur. Divan’daki manzumelerinden Sâdika Sultan adında bir kızı ve Yahya isminde bir oğlu daha olduğu öğrenilmektedir.²⁰²

Halifeleri Şükrü Efe, Hüseyin Hakkı Kasabavi, Ali Hâlil-i Manisavi (v. 1298/1881), Şerif Kudreti ve Hacı Bekir Sururi-i Akhisari (v. 1310/1892)’dir. Bu halifelerinden Hüseyin Hakkı-i Kasabavi ile Uşşâkilik Nazilli’nin dışına çıkararak yaygınlaşmıştır. Uşşâki silsilesini incelediğimizde bütün silsilelerin Ömer Hulûsi’ye dayandığı görülmektedir. Ömer Hulûsi Efendi altmış üç yaşında 2 Cemaziyelevvel 1285/21 Ağustos 1868 tarihinde Nazilli’de vefat etmiştir. Naaşı ilk olarak vasiyeti gereği şehrin orta yerindeki kabristana defnedilmiş, daha sonra buradan yol geçeceği için şehrin batı girişindeki Evranlı Mezarlığı’na nakledilmiştir. Asıl mezar taşı kayıp olup, kabrine komşu olan diğer Uşşâkî büyükleri gibi 1980’li yıllarda Ali Talip Çatalyürek tarafından onarım görmüştür.

Vefatına damadı Fahrettin Himmetî tarafından tarih düşülmüştür.

*“Mazhar-ı sırr-ı velâyet vâris-i fahr-ı cihân
Mürşid-i kâmil mükemmel pîşvâ-yı vâsilân*

*Bağ-ı irfân içre ma’ruf Şeyh Hulûsi bâğbân
Bu makâmı Kâ’betü’l Uşşâk kıldı âsitân*

*Râh-ı Uşşâki’de yaktı Aydın İlinden çerağ
Tutdu âfâkı ser-â-pâ nûr-ı feyz-i ârifân*

*Oldu irşâd ile me’mûr yirmi beş yıl aşk ile
Âb-ı hayvân kandı destinden nice bin âşıkân*

*Bendegâna yâdigâr koydu mükemmel bir divân
Mürde-dil ihyâsına bu rehnümâ-yı sâlikân*

*Söyledim lâhûta azmin himmetî târih-i tam
Andelib-i rûh-i pâkin buldu vahdet-âşiyân -sene 1285-”.*²⁰³

²⁰² Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, C. IV, s. 465-466; (bkz. Mehmet Şâmil Baş, *Ömer Hulûsî ve Divânı (İnceleme-Metin)*, Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Ens. İzmir, 2013, s. 20-31).

²⁰³ Baş, *Ömer Hulûsî Efendi ve Divanı-İnceleme, Metin*, s. 25. (bkz. Emine Altıntaş, *Hulusi Ömer Aydınî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kütahya 2007).

Şu na't da onun "nutuk" denilen şiirlerinden birisidir:

*"Şefâat bize ihsan mürüvvet Yâ Rasûlallah
Görür hüsnün olur hayrân mürüvvet Yâ Rasûlallah*

*Ezelden feyz-i tevhîdi bulanlar lâ mekân oldu
Medet kıl dildedir îmân mürüvvet Yâ Rasûlallah*

*Tecellini gören mestân olan bildi bu esrârı
Bize ihsân Kur'an mürüvvet Yâ Rasûlallah*

*Mürüvvet ma'deni sensin iki âlemde Sultânım
Hulûsi emrine kurbân mürüvvet Yâ Rasûlallah"*

Nazilli'deki Uşşâki şeyhleri Ali Galip Vasfi ve Muhammed Tevfik Efendi'nin mürebbiliği esnasında, Ömer Hulûsi Efendi yöredeki diğer tarikatların tekkelerine de girip çıkmış ve onların usul ve erkânını öğrenmiştir. Ömer Hulûsi Efendi Halveti Uşşâki yoluna farklı bir neşve katmak için bir arayış içinde olmuştur.

Ömer Hulûsî Efendi'nin vefatından sonra halifeleri Hüseyin Hakkı Kasabavî ve Hacı Bekir Surûrî Akhisârî yoluyla devam eden Uşşâkiyye silsileleri mevcuttur. Bu silsilelerin içinde en dikkat çekici olanı aralarında *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Osmanzâde Hüseyin Vassaf'ın bulunduğu ve kendisinden sonra günümüze kadar devam eden silsiledir.

16- Şeyh Fahreddin Himmetî

Nazilli'de Ahmed Efendi olarak bilinen bir zâtın oğludur. 1265/1849 yılının Şaban ayında dünyaya gelmiştir. Doğduğu yer olan Nazilli'de sıbyan mektebine başlamış, ardından medrese tahsiline başlayarak özel hocalardan dersler almıştır. On üç yaşında iken 1278/1867 yılının Muharrem ayında başlayan memuriyetine Nazilli'nin çeşitli devlet kurumlarında kâtiplik yaparak devam etmiştir. Daha sonra askerlik görevini yerine getirmiş, askerlik dönüşü Şeyh Emin Efendi'nin ısrarlarıyla İstanbul'a giderek genç yaşta Şeyh Emin Efendi'ye intisab etmiştir. 1296/1879 senesinde İstanbul'da önemli vazifeler yaptığı devlet memurluğundan, 1329/1913 tarihi itibarıyla emekli olmuştur.

Şeyh Emin Efendi'den seyr ü sülûkunu tamamlarken bir taraftanda devlet hizmetinde bulunan Fahreddin Himmetî, şeyhinden hilafet alarak tarikat yolunda hizmet etmeye başlamıştır. "Himmetî" onun tarikat mahlasıdır. Şeyhi seyahate çıktığı zamanlarda onu yerine vekil olarak bırakırdı. Yirmibeş sene kadar bu vekâleti yürütmüştür. İstanbul Aksaray'da Şekerci Sokağı'nda Nakşibendiyye tarikatına ait dergâhta yangın çıkmış, bina kullanılamaz hale gelmiştir. Bu binanın arsası yeniden tekke inşa etmek üzere Şeyh Fahreddin Himmetî'ye teslim edilmiştir. Vazifeyi üstlenen Fahrettin Himmetî, kısa zamanda dergâhı yeniden hizmete hazırlamıştır.²⁰⁴ İnşaatın tamamlanmasını Osmanzâde Hüseyin Vassaf şu mısralarla ifade etmektedir:

*"Bu dergâh-ı muallâyı Cenâb-ı Pire nisbetle
İden inşa Cenab-ı Fahri kim bir şeyhi-i zî-şandır*

*Bu feyz-i himmet-i Pir-i celil inşâ-yı dergâha
Becâ geldikte Târih-i cevher-dâr nümâyândır"*

Dergâh mamur olduktan sonra vakıf şartı gereği pazar günleri zikirden önce hatm-i hâcegan yapılır, sohbetler düzenlenirdi.

Şeyh Fahreddin Himmetî'nin şeyhi vefat edince dünyaya karşı isteksizlik zuhûr etmiş, ölümü gözler olmuştur. Nihayet 14 Şevval 1333/1915 tarihinde Çarşamba'ya denk gelen günde bu âleme veda etmiş Rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur. Nâsı Mustafa Efendi tarafından yıkanarak, ikindi namazının ardından Vâlîde Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra kendi yaptırdığı dergâhın bahçesinde toprağa verilmiştir. Altmış sekiz sene hayat sürmüştür. Şeyh Fahrettin Himmetî hazretleri gayet nazik, ahlâkı bütün, tarikatına sıkıca bağlı, şeyhine âşık bir zat idi. Zayıf bünyeli olup, kabaca sakallı, uzun boylu idi. Şöhretten kaçır, tasavvuf ehlini sever, erenlerin sözlerini dinlemekten zevk alırdı.

Şeyh Fahrettin Himmetî tesettüre çok ehemmiyet verirdi. Resmî vazifesini yerine getirirken özel libâsını giyer, dergâhta bulunduğu zamanlarda yeşil sarık sarar sûfiyye kisvesine bürünürdü. Normal kıyafetle dolaştığı pek vâkî değildir. Fahrettin Himmetî Efendi Nazillili Şeyh Ömer Hulusi Efendi'nin damadı olmuştur. Eşi'nin vefat etmesinden sonraki evliliğinden Muhammed Emin ve Salahaddin isminde iki evladı dünyaya gelmiştir. Oğullarından Muhammed Emin kendisine halife

²⁰⁴ Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, C. IV, s. 484.

olmuştur.²⁰⁵ Meşhur Tesbihçi Dede, Ali Dede, Ahmed Efendi, Mesçi Salih Dede, Mustafa Safî Efendi ve Hacı Mustafa Efendi, Şeyh Fahreddin Himmeti'nin halifelerindendir.²⁰⁶

17- Hüseyin Hakkı Kasabavî

1227/1812 tarihinde eski adı Kasaba olan Turgutlu'da doğmuş,1297/1880 tarihinde vefat etmiştir. Tire'de imamlık yapmıştır. Ömer Hulûsi'den aldığı Uşşâkîlik öğretilerini Tire'ye taşımış ve Mehmed Emin Tevfikî'yi yetiştirmiştir. Zaman zaman İstanbul'a giden ve Samatra'da dergâh kuran halifesi Şeyh Mehmed Emin Tevfikî Efendi'nin dergâhında misafir olmuştur. Hüseyin Vassaf'ın şeyhi Galip Efendi Hüseyin Hakkı Kasabavî ile tanıştığını ifade etmektedir. Onun orta boylu, köse sakallı ümmî bir mutasavvıf olduğundan bahsetmektedir.²⁰⁷

18- Ahmed Tâlib-i İrşâdî

Ahmed Tâlib-i İrşâdî 1235/1820 senesinde Bayındır'da doğmuştur. Asıl adı Ahmed olup, Derebeyizâde Helvacıoğlu Ahmed Efendi adıyla da anılmaktadır.²⁰⁸ Ahmed Tâlib-i İrşâdî 1255/1839 senesinde bir medresede ilim tahsil ederken Şeyh Ömer Hulûsi ve Hüseyin Hakkı Kasabavî ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada Şeyh Ömer Hulûsi "*Talip benim irşad senin*" diyerek onu Hüseyin Hakkı Kasabavî'ye teslim etmiştir. Hüseyin Hakkı Kasabavî'de bu görevi "*Efendim can senin canan senin*" diyerek kabul etmiştir. Hüseyin Hakkı Efendi'ye intisap ettikten sonra Uşşâkî tarikâtı düsturlarına göre yaklaşık on beş yıllık süre zarfında mücahede içerisinde bir hayat sürmüştür. Ahmed Tâlib-i İrşâdî 1277/1860 yılında seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Daha sonra vefatına kadar Balıkesir, Karabiga, Edremit, Çanakkale, Biga, Lâpseki, Kumkale, Çardak ve Gelibolu yörelerinde seyahat etmiş ve bu çevrelerde irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Ahmed Tâlib-i İrşâdî'nin bazı

²⁰⁵ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, C. IV, s. 485.

²⁰⁶ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, C. IV, s. 489.

²⁰⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 467.

²⁰⁸ Raşit Çavuşoğlu, "Ahmed Talib-i İrşâdî'nin Divân'ı Üzerine", *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. XIX, İstanbul 2017, s. 2.

kaynaklarda 1298/1881, bazı kaynaklarda ise 1883 yılında Kilitbahir’de vefat ettiği ve aynı yere defnedildiği ifade edilmektedir.²⁰⁹

Yirmi bir sene Çanakkale, Biga, Balıkesir, Çardak, Kumkale, Bayramiç, Edremit ve Gelibolu taraflarında dolaştığı haber verilmektedir.²¹⁰ Uzunçarşılı *Karasi Meşârihi* adlı eserinde İrşâdî’nin bir dîvân oluşturacak kadar çok ilâhilerinin olduğunu, kendisine intisap eden müridlerinin saç ve sakallarını uzattıklarını, Balıkesir’de Azibler tekkesi adıyla bir dergâh inşâ ettirdiğini bildirmektedir.²¹¹

Talib-i İrşâdî 1298/1881 yılında vefat etmiştir. Kurduğu dergâhta İrşâdî’nin halifeleri Şeyh Kudsî Ahmed Efendi ve Şeyh Ahmed Şevki Efendi irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir.²¹²

Ahmed Tâlib-i İrşâdî²¹³, Halvetiyye tarikatının Ahmedîyye kolunun dört ana şubesinden biri olan ve Hasan Hüsameddîn-i Uşşâkî’nin (ö. 1001/1593) tesis ettiği Uşşâkiyye şubesine mensuptur. Tâlib-i İrşâdî’nin Uşşâkîlik’ten ayrılan bir kol olarak, bir kırılma noktası oluşturacak şekilde, İrşâdiyye’yi kurduğu bazı kaynaklarda özellikle belirtilmektedir. H. Mahmut Yücer; Hüseyin Vassaf ve İbnülemin M. Kemal İnal’ın, İrşâdiyye’yi Uşşâkiyye’den doğan müstakil bir kol olarak kabul etmelerine karşılık Harîrîzâde M. Kemâleddin ve Sâdık Vicdânî’nin Uşşâkiyye’den doğan böyle bir kolun varlığından söz etmediklerini ifade eder.²¹⁴ Sadettin Nüzhet Ergun ise, Talib-i İrşâdî’yi Bektaşî şairleri arasında zikrederek, Ahmed Tâlib-i İrşâdî’nin XIX. yüzyıl şartlarında zarardan korunmak için kendisini Uşşâkî olarak tanıttığını ve Bektaşî olduğu halde takiyye yaparak asıl tarikatını gizlediğini ifade eder. Nâzenin-i Uşşâkî diye isimlendirilen tarikatın aslında Bektâşîlik’ten başka bir

²⁰⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 491.

²¹⁰ Yücer, *XIX. asırda Anadolu’da Tasavvuf*, s. 158.

²¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karasi Meşâhiri*, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999, s. 81, 82.

²¹² Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 491.

²¹³ Bu yüzyılda, İrşâdî mahlasını kullanan ve İrşâdî namıyla meşhur üç müellif vardır. Bu müelliflerden ilki 1820’li yıllarda İzmir-Bayındır’da doğan Dîvan sahibi ve İrşâdiyye kolunu kuran Ahmed Tâlib-i İrşâdîdir. İrşâdî namıyla bilinen diğer iki müellif ise; *Mevlid*, *Muhammediyye* gibi kendisinin başlayıp vefatından sonra torunu Küçük İrşâdî (Ağlar Baba) tarafından tamamlanan manzum *Kısas-ı Enbiyâ* gibi eserleriyle bilinen Bayburtlu İrşâdî Baba (v. 1877) ve aynı mahlası kullanan torunu Küçük İrşâdî’dir. (Ağlar Baba) (v. 1958). (bkz. Vasfî Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara: Buluş Kitapevi, 1955, s. 101- 104.) Ahmed Tâlib-i İrşâdî’nin hayatı, tarikatı ve Uşşâkîlik’ten doğan İrşâdiyye kolunu kurup kurmadığı hususlarında geniş bilgi için bkz., Raşit Çavuşoğlu, “İrşâdiyye’nin Kurucusu Ahmed Tâlib-i İrşâdî ve Dîvânı”, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî ve Kuşadası ve Civarında Tasavvufî Hayat*, İzmir: Tibyan Yay., 2016, s. 222-237.

²¹⁴ Yücer, *XIX. asırda Anadolu’da Tasavvuf*, s. 226.

şey olmadığını iddia etmektedir.²¹⁵ Ömer Hulûsî ve ona mensup Uşşâkîlerin kendilerini Nâzenîn-i Uşşâkî diye isimlendirdikleri ve bu adla şöhret buldukları erbabınca bilinmektedir. Dolayısıyla “Tarîk-i Nâzenîn” ifadesiyle Bektâşîlik kastediliyor iken, “Nâzenîn-i Uşşâkî” terkihiyle Aydın ve Nazilli çevresinde o dönem faaliyet gösteren Uşşâkîler kastedilmektedir.²¹⁶

19- Mehmed Emin Tefkî Efendi

1201/1787 yılında Tire’de doğmuştur. Hüseyin Hakkı Kasabavî’nin mürîdi ve halifesidir. O da şeyhi gibi ümmî bir zâttir. Uşşâkîliğin Maramara yarımadasında yayılmasında etkili olmuştur. 1285/1868 yılında İstanbul’a gelen Tefkî Efendi Kasımpaşa’daki Uşşâkî Asitânesinin yanında bir ev tutmuş ve yayakkabı tamirciliği yaparak el emeğiyle geçimini sağlamıştır. Bu vesileyle pek çok kişiyle tanışmış daha sonra Samatra’da Uşşâkî Dergâhı’nın karşısında ki konağı satın almış yedi sene burada tarikatına hizmet etmiş, Uşşâkî ayinleri düzenlemiştir. 1295/1878 yılında çıkan yangında bu dergâh yanmıştır. Tamir ettirilen dergâhın postnişinliğine Mehmed Emin Tefkî Efendi getirilmiştir. Yüz yirmi yılı aşkın ömür süren ve 1331/1912 yılında vefat eden Emin Tefkî Efendi Uşşâkîler arasında “Büyük Aziz” olarak tanınmaktadır. Aydın, Balıkesir, Kütahya, İnegöl gibi pek çok şehir gezmiş ve buralarda halifeler yetiştirmiştir. İstanbul’da beş hanım müridin seyr ü sülûkunu tamamlattığı söylenmektedir. Bu seyahatleri sırasında dergâhta yerine Fahreddin Himmetî’yi bırakmıştır. Şeklen Bektâşî’ye benzeyen Tefkî Efendi, nice Bektâşiyi Bektâşî görünerek hidâyete erdirmiştir. Tefkî Efendi’ye ait eserler mevcut değildir. Ancak onun Kitap okumayı çok sevmesi ve sık sık sahaflarda dolaşması, zikir usulünde yaptığı düzenlemeler, Uşşâkîler arasındaki saygın yeri, onun ümmî olduğu bilgisine ihtiyatla yaklaşmamızı icap ettirmektedir.²¹⁷

²¹⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, *Bektâşî Şairleri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930, s. 9.

²¹⁶ Mehmet Şamil Baş, *Aydınlı Bir Uşşâkî Şeyhi Ömer Hulûsî ve Dîvân’ı*, İstanbul: Okur Akademi Yay., 2014, s. 84-95.

²¹⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 468.

20- Şeyh Ali Rıza Efendi

Aslen Kastamonuludur. XIX. yüzyılın ilk yarısında 1830'lu yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. Medrese tahsilini Kastamonu'da yapmış, iyi bir eğitim görmüştür. Halvetiyye tarikatının Şabâniyye koluna intisap ederek kısa zamanda seyr ü sülûkunu ikmâl etmiş, icâzetini almıştır. İlmi seviyesinin üstün olması ulemâ nezdinde dikkat çekmiş, İstanbul'da saray imamlığına çağrılmıştır. Bu görevini yerine getirirken hilâfet vazifesini de ihmal etmemiştir. Halvetiyye kolunun Şabaniyye kolunun dergâhını kurmak üzere görevlendirilmiş, İzmir'e gönderilmiştir. İzmir'de Eşrefpaşa semtinin Nohuttarlası mevkiinde Halvetiyye dergâhını kurmuş, irşâda devam ederken Eşrefpaşa Camii başhatipliği görevini de üstlenmiştir. Bu tarihlerden sonra İzmir'de "Şeyh Ali Rıza Efendi" olarak anılmaya başlamıştır. İzmir'deki görevini de başarıyla sürdüren Şeyh Ali Rıza Efendi'ye bu defa Aydın dergâhını kurma görevi verilmiştir. Aydın'a gelen Şeyh Ali Rıza Efendi dergâhı, Cuma mahallesinde eski itfaiyenin olduğu yere kurmuştur. Dergâhın bir köşesine de evini yaptıran Şeyh Ali Rıza Efendi'nin torunu Ali Haydar Özde dergâhın bahçesinin bir köşesindeki bu evde dünyaya gelmiştir. 2008 yılında doksan sekiz yaşındayken yapılan röportajda bu bilgileri kendisinden öğrendiğimiz Ali Haydar Özde'nin hatıraları dönemin Valisi Mustafa Malay'ın destekleriyle kayda geçirilmiştir. Eski bir Babiâli mensubu olan Ali Haydar Öztürk adaşının bu sözlü hatıralarını kitaplaştırmıştır.

Ali Haydar Özde babası muallim Şükrü Efendi'den de bahseder. Babasının cebir, hendese muallimi olduğunu ve Aydın Sultanî mektebinde görev yaptığını anlatmaktadır. 1925 tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla bu dergâhın da faaliyetleri son bulmuştur.²¹⁸

Değerlendirme

Dede Ömer Rûşenî Halvetî tarikatının büyük şeyhlerindedir. Halvetîliğin Rûşenî kolunun kurucusu'dur. Dede Ömer Rûşenî, Aydın'lı olması ve aydınlı

²¹⁸ Ali Haydar Öztürk, *Yorgun Yıllar Ali Haydar Özde'nin Hatıraları*, Aydın: Tuna Marbaacılık, 2008, s. 11-12.

anlamına gelen “Rûşeni” mahlasının kullanması Aydın ilinin tasavvufi yönüne dikkat çekmesi açısından önemlidir. Aydın ilinde Halvetiliğin yayılmasına vesîle olmuştur.

Kuşadalı İbrâhim Halvetî, Tire medreselerinde yetişmiş İstanbul’a gitmiştir. Kuşadalı İbrâhim, Halvetiyye’nin Şâbâniye kolunun büyük şeyhlerindedir. Halvetiyye tarîkatının tasavvuf anlayışına getirdiği yeniliklerle farklılığını ortaya koymuş ve bu sebeple kendisine Kuşadaviyye, İbrâhimiyye kolu nisbet edilmiştir. Kuşadalı’nın müridlerini terbiye etmek amacıyla yazdığı mektuplar, onun düşünce dünyasını ve şahsiyetini anlama konusunda en önemli kaynaktır. Vefatından sonra mensupları tarafından farklı kütüphanelerde muhafaza edilen mektuplarının büyük bölümü yayınlanmıştır. Anadolu’nun farklı yerlerinde bulunan halîfeleri ve müridleri Halvetîliğin yayılmasını sağlamıştır. Kuşadalı olması Aydın ilinin dinî tasavvufi yönünü yansıtmaya bakımından büyük önem arz etmektedir.

Aydın ilinde yetişen Halvetîlik mensubu âlimler yazdıkları eserlerle tasavvuf kültürüne ve ilim dünyasına katkılar sağlamışlardır. Nurettin Hamza b. Turgud, İsmâil Mehmed el Aydınî, Karaçelebizâde Mehmed Efendi, İshak Hocası Ahmed Efendi bu mutasavvıflardandır.

Halvetî tarîkatı, üçüncü pir Abdullah Salahâddîn Uşşakî’den sonra özellikle Rumeli ve Batı Anadolu’da yayılmıştır. Aydın ilinin kazaları olan Nazilli, Kestel, Karacasu, Bozdoğan, Kuyucak dolaylarında yaygın olarak görülen Uşşâkîlik kolu, uzun yıllar silsilesi kesilmeden hizmet veren bir tarîkattir.

Şeyh Muhammed Zühdî Efendi ile Nazilli’de neşvü nemâ bulan Uşşâkîlik halk tarafından da kabul görmüş, benimsenmiştir. Şeyh Muhammed Zühdî Efendi hizmetle dolu bir ömrün sonunda Nazilli’de vefat etmiştir. Kaymakam Halil Bey tarafından yaptırılan ve Yeşil Türbe adıyla anılan türbesinde medfundur.

Karacasu’lu Süleyman Rüşdî Şeyh Muhammed Zühdü ile karşılaştıktan sonra hayatını değiştirmiş, babasından kalan servetiyle önce bir zâviye inşa ettirmiş, daha sonra yaptırdığı zâviyeye aşevi ve misafirhâne ilâve edilmiştir. Süleyman Rüşdî Karacasu’da su problemi yaşayan halk için getirttiği su ve tamir ettirdiği hamamı, fakir fukaranın hizmetine sunmuştur. Karacasu çevresinde “Koca Sinan” olarak tanınmış bu şahsiyet bugün de saygı görmekte, hakkında araştırmalar yapılmaktadır.

Ali Galip Vasfî Efendi de Uşşâkîyye meşâyihından Abdullah Salahâddîn Efendi'nin halifelerindendir. Nazilli'de medfûn Şeyh Muhammed Zühdi Efendi'nin oğludur. Nazilli'de kırk dört yıl müftülük yapmıştır. Uşşâkîlik silsilesi Ali Galip Vasfî Efendi'den sonra oğlu Şeyh Muhammed Tevfik Efendi ile devam etmiştir. Tevfik Efendi hem müftülük hem de şeyhlik makamını devam ettirmiştir. Her ikisi de ehli kerâmet ve fazilet sahibi zâtlar olup, Yeşil Türbe de medfûndurlar.

Silsilede, Şeyh Muhammed Tevfik Efendi ile akran olan Şeyh Ömer Hulûsi Efendi ve damadı Şeyh Fahreddin Himmetî'de yer almaktadır. Bu meşâyih-ı kiramın her biri şiirler yazmış divanlar oluşturmuştur. Şeyh Ömer Hulûsi'nin divânı üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır. Diğer meşâyihın eserleri tetkik edilmeyi beklemektedir. *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Hüseyin Vassaf kitabında bu meşâyihdan uzun uzun bahsetmektedir. Şeyh Ömer Hulûsi Efendi'den sonra tarîkatın silsilesi farklı kollara ayrılmıştır. Hüseyin Vassaf'ında içinde yer aldığı bu silsile günümüze kadar ulaşmıştır.

Hüseyin Hakkı Kasabavî Efendi ise Mehmed Emin Tevfikî Efendi ve Ahmed Tâlib-i İrşâdî'yi yetiştirmiştir. XIX. yüzyılda Bektâşîliğin kapatılması sonucu Uşşâkîlik çehre değiştirmiş, Bektâşî olduğu rivâyet edilen Nazillili Hulusi Baba ile başlayan meşrep, Ahmed Talib-i İrşâdî ile günümüze kadar ulaşmıştır. Bu meşrep mensupları kendilerini “Nâzenin-i Uşşâki” diye tanımlamışlardır. Aydın'da da mensubu bulunan bu tarikat daha ziyade Çanakkale ve çevresinde yayılmıştır. Aydın'da Uşşâkîlik daha etkili olmuş ve bugün de faaliyetleri devam etmektedir.

III. BÖLÜM: NAKŞİBENDİLİK

Kurucusu Şeyh Muhammed Bahâeddin Nakşibend (v. 791/1389) olarak kabul edilen Nakşibendiye tarikatınının hem Hz. Ebû Bekir'e hem de Hz. Ali'ye ulaşan silsileleri mevcuttur.²¹⁹ Nakşibendîlik, tarihi seyri içinde her biri farklı sahaya işaret eden “Sıddıkîlik”, “Tayfûrîlik” ve “Hâcegân” gibi değişik adlarla anılmıştır. Hâce Muhammed Bahâüddin Nakşibend Hâcegan'ı takip eden dönemde tarikata ismini verip, “Nakşibendîlik” olarak meşhur olmasını sağlayan kurucu şeyhtir.

Abdurrahman-ı Câmî (v 895/1495), Bahâeddin Nakşibend'in mensup olduğu, Hâcegân denilen tarikatın silsilesini Hâce Yûsuf el-Hemedânî ile başlatmıştır. Bazı kaynaklarda ise bu silsile Yûsuf el-Hemedânî'nin halifesi Abdülhâlik Gücdüvânî'ye dayandırılmaktadır.²²⁰ Gücdüvânî, Bahâeddin Nakşibend'den iki asır önce ölmüş olmasına rağmen aralarındaki meşrep benzerliği sebebiyle üveysî yoluyla şeyhi sayılmaktadır.²²¹

Hâce Yusuf Hemedânî ile kurumsallaşan ve “*Hâcegân Yolu*” olarak da anılan Nakşibendîlik mensupları, genel olarak Abdülhâlik Gücdüvânî ile “*zıkr-i hafî*” denilen sessiz zikri benimsemişlerdir. Hâce Ahmed Yesevî'den intikâl eden ve “*zıkr-i erre*” denilen zikir usûlünü benimseyen tarikat mensupları da bulunmaktadır.²²²

Nakşibendiye Tarîkatı'nın, Abdülhâlik Gücdüvânî'nin manevî terbiyesinde yetişen Bahâaddin Nakşibend tarafından tesisi ve bu tarikatın Yesevî nüfuzu sahasında yayılması, âdâb ve erkânının da tarîkate çok benzediği göz önünde bulundurulursa, Yesevîliğin Nakşibendî Tarîkatı'ne uygunluğu dikkat çekmektedir.²²³

²¹⁹ Atâî, *Zeyli Şekâik*, s. 61-62.

²²⁰ Hâce Muhammed Bahâüddin Nakşibend, kendisinden yaklaşık iki asır kadar önce vefat eden Gücdüvânî'nin ruhaniyetine bağlanarak “Üveysî” lâkabını almış ve onun manevî etkisiyle “hafî” zikri, Nakşibendîliğin temel âyin şekli olarak sistemleştirmiştir. Tarikatın âdâb ve erkânını Emîr Külâl'den öğrenen Bahâüddin Nakşibend özellikle Kösem Şeyh ve Halil Ata gibi Yesevî temsilcilerinin etkisinde kaldığı; tarikatın tarihi boyunca taşıdığı siyâsi kimliğin şekillenmesinde bunun bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. (bkz. Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 8-19).

²²¹ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 256.

²²² Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 232.

²²³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 326.

Bu tarîkatın Anadolu ve Rumeli topraklarında genişleyip şöhret bulması, Ubeydullah Ahrâr'ın (v. 896/1490) XV. asrın ikinci yarısında hilâfet vererek Anadolu'ya gönderdiği Abdullah Simâvî (v. 896/1491) ve halifeleri sayesinde olmuştur. Ubeydullah Ahrâr Nakşibendîliği müesseseleştiren şeyh olarak tanınmış ve tarîkat onun döneminden sonra “Ahrârîlik” olarak anılmıştır.²²⁴

Ubeydullah Ahrâr'dan sonra tarîkatın yayıldığı bölgelerden biri de Hindistan'dır. Tarîkat bu kıtaya Hâce Muhammed Bâkîbillah (v. 1012/1603) ile girmiş, “İmâm-ı Rabbânî” diye anılan Ahmed Farukî Sirhindî (v.1034/1624) döneminde yaygınlık kazanmıştır. Sirhindî, Nakşibendîliğin Müceddidîlik kolunun kurucusu olmuş ve tarîkat ondan sonra “Müceddidîlik” adı ile anılmıştır.²²⁵

Kültürümüzün ve Nakşibendîliğin önemli şahsiyetlerinden biri de Molla Câmî diye meşhur olan Abdurrahman Câmî'dir. *Nefehâtü'l-Üns (Dostluk Rüzgârları)* isimli Farsça eseri çok kısa bir süre sonra Lâmiî Çelebi (938/1531) tarafından Anadolu Türkçesine çevrilecek ve Osmanlı toplumunun hizmetine sunulacaktır.²²⁶

XVI. yüzyılda ulemânın en çok rağbet ettiği Nakşibendiyye tarîkatının da, öncelikle İstanbul'da teşkilâtlandığı, daha sonra başta Bursa olmak üzere Isparta, Kastamonu, Bolu, Akşehir, Kütahya, Amasya gibi şehirlerde faaliyet gösterdiği görülmektedir.²²⁷

XVII. yüzyılda Nakşibendiyye İstanbul'da daha önce kurulan tekkelerdeki şeyhler tarafından temsil edilmekte, Diyarbakır, Bursa, Amasya gibi Anadolu şehirlerinde faaliyetlerini sürdürülmektedir. Ahrârîyye kolu mensuplarınca devam ettirilmekte olan Nakşibendiyye, bu yüzyılın sonunda yerini, yavaş yavaş Şeyh Murad Efendi vasıtasıyla Müceddidiyye'ye bırakacaktır.²²⁸

XVIII. asır Osmanlı Devleti'nin her alanda hızla gerilediği bir zaman dilimidir. Tam elli yedi kez sadrazam değişikliğinin gerçekleştiği bir asırda siyâsette istikrarın olmaması tasavvufî hayata da yansımıştır. XIX. asırda klasik anlamda varlığını devam ettiren Nakşibendiyye; Kâsâniyye, Müceddidiyye kollarına ilâveten, Hindistanlı Abdullah Dehlevî'nin halifelerinden Muhammed Can'a müntesip

²²⁴ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 117.

²²⁵ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yay.,2003, s. 231.

²²⁶ Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, *DİA*, C. XXXII, s. 342.

²²⁷ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 190.

²²⁸ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 238.

halifeler vasıtasıyla yeniden Anadolu'ya girmiş, bir müddet sonra yerini Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye bağlı halifelere bırakmıştır. "Hâlidiyye" her sahada dönüşüm geçiren Anadolu'nun her tarafında, özellikle de ilmiye sınıfı ve medrese erbâbı arasında görünmeye başlamıştır. Hâlidîler her hangi bir mekâna bağlı kalmadan medrese, camii ve evlerinde tarîkat neşrinde bulunmuş, dinî-tasavvufî hayata canlılık getirmiştir.²²⁹

Aydın ve çevresinde faaliyet gösteren Nakşî şeyhleri şunlardır:

1- Ahmed Efendi

Güzelhisar doğumlu olan Ahmed Efendi Aydın ve Tire medreselerinde yetişmiştir. Şer'î ilimleri tahsil ettikten sonra Sultan II. Selim'in hocası Atâullah Efendi'den icâzet alarak 1592 senesinde müderrisliğe başlamıştır. Yenişehir (Karacasu) Medresesinde müderrislik yapmış daha sonra Yenişehir Müftülüğü görevini yerine getirmiştir. Bu yıllarda Nakşibendî şeyhlerinden etkilenecek tasavvufa meylenmiş, resmî görevlerini bırakarak İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Hekim Çelebi Tekkesi Şeyhi İlâhizâde Yakub Efendi'ye intisâb ederek hilâfete nâil olmuştur.²³⁰

İlk Nakşibendîlik faaliyetleri Fatih devrinde İstanbul'da Simavlı Abdullah İlâhi ile görülmeye başlamıştır.²³¹ Ahmed Efendi, Nakşibendiliğin henüz yaygınlaşmadığı dönemde bu tarîkate intisab ederek XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun ilk Nakşibendî şeyhleri arasında yerini almıştır.²³² Şeyhi'nin vefatından sonra Hekim Çelebi Tekkesi Postnişinliğini üstlenmiş, şeyhlik vazifesini ifa etmiştir.²³³ Şeyhülislâm Es'ad Efendi Leh (Hotin) seferine katılınca yerine şeyhülislâm vekilliği yapmıştır.²³⁴ Aynı zamanda silsile-i meşâyih-i selatîne²³⁵ dâhil olarak 1636 senesinde

²²⁹ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 344.

²³⁰ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 383.

²³¹ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 112.

²³² Haykıran, *Aydın'ın Kandilleri*, s. 28.

²³³ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, s. 163.

²³⁴ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, s. 211.

²³⁵ Osmanlı padişahları ve padişah hanımlarının yaptırdığı camiiler. (haz.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay.,1996, s. 967.)

Sultan Beyazıt Câmii, 1642’de Süleymâniye Câmii ve 1651 senesinde Ayasofya Camii kürsî şeyhliğine getirilmiştir.²³⁶

Ahmed Efendi zahirî ve batınî ilimlerde mamur bir zattır. Ömrünün sonuna dek Hekim Çelebi Tekkesi’ndeki vazîfesini yürüten Ahmed Efendi 1034/1624 senesinde vefat etmiştir.²³⁷ Cenâze namazını Şeyhülislâm Es’ad Efendi kıldırmıştır.²³⁸ Sicilli Osmanî kayıtlarına göre yerine oğlu İbrahim Efendi şeyh olmuştur. Müridlerinden Bosnalı Osman Efendi (v. 1074/1664) de daha sonra tekkenin şeyhliğini yapmıştır.²³⁹

2- Ömer Bâkî Efendi

Ahmed Efendi’nin kardeşi Ömer Bâkî Efendi Tire’de doğmuştur. Şer’i ilimleri birâderi Ahmed Efendi’den tahsil ettikten sonra İstanbul’a gelerek İlahîzâde Yakub Efendi’ye intisâb ederek tarîkat ehli olmuş, hilâfete nâil olmuştur. Bir ara hilâfetle Bursa’ya gönderilmiş, daha sonra İstanbul’a dönüp Eyüp Câmii’nde vâiz, muhaddis ve müfessir olarak görev yapmıştır. Hayatını ilim yolunda hizmetle geçiren Ömer Bâkî Efendi 1020/1611 senesinde vefat etmiştir. Cenâze namazı Eyüb Sultan Câmii’nde Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Çelebi (v. 1024/1625) tarafından kıldırılmıştır. Eyüb Sultan Câmii’nin mihrabı önüne defnedilmiştir. “Bâkî” mahlasıyla nât ve ilâhiler yazdığı bilinmektedir.

Ömer Bâkî Efendi’nin Nasrullah isminde bir oğlu vardır. Bu zât babası vefat ettikten sonra onun makâmına geçerek Eyüb Sultan Câmii’nde kırk yedi sene vâizlik yapmıştır. Nasrullah Efendi 1176/1754 senesinde vefat ederek, Eyüb Sultan Camii’nin mihrabı hizasında babasının yanına defnedilmiştir.²⁴⁰

3- Mustafa b. Mehmed Güzelhisârî

Nakşîbendî Tarîkatı halifelerinden âlim, abid bir zât olan Mustafa b. Mehmed Güzelhisârî Buldan’da dünyaya gelmiştir. Babasının adı Mehmed’tir. İsmi bazı kaynaklar Mustafa Hulûsi Güzelhisârî olarak kaydetmiştir. Murâdî nisbesiyle de

²³⁶ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 385.

²³⁷ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, s. 163.

²³⁸ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 384.

²³⁹ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. I, s. 163.

²⁴⁰ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 384.

anılmaktadır.²⁴¹ İlim tahsilini Konyalı fâkih Mevlânâ Ebû Said el-Hâdimi merhûmun oğlu Abdullah el- Hâdimî'den ikmâl etmiş ve Aydın'a gelip yerleşerek vefatı tarihine kadar burada ikâmet edip, ders okutmuş ve irşâd görevini burada sürdürmüştür. Tasavvuf, kelam, fıkıh usûlü alanında kendini geliştirerek âlimler arasında hatırı sayılır bir dereceye yükselerek, 1246/1830 senesinde Mevlâna Hâdimi'nin *Mecâmiü'l Hakâyık* isimli eserini *Menâfiü'd Dekâyık* adıyla şerhetmiştir. Buldan'da bulunduğu sıralarda da meşhur Halebî'ye *Hilyetü'n Nâci* adıyla bir haşiye yazmıştır. Basımıyapılan eser, âlimlerin tececcüh gösterdiği eser niteliği taşımaktadır. Bir de henüz basılmamış *Mecâmi' Şerhi* vardır. Zübdetü'l-hakâik adlı eseri Birgivî'nin bir eserinin şerhidir. Ayrıca *Mu'ribü'l-avâmil* yine Birgivî'ye ait *el-Avâmil'in* şerhidir. Kaynaklarda Güzelhisârî'nin şu eserleri de kayıtlıdır: *İ'rabü kelimeti's-şehâde ve'l-hamdele ve kavlihî te'alâ*, *Hakîkü'l-hakâik fi şehi risaleti'l-Birgivî'akaid ve'l ahlâk*, *Tuhfetü'n-nebi fi şerhi ve tercemeti'l-Fıkhi'l-ekber li-Ebî Hanife*, *Eşrefü'l-metâlib*, *Zevkü'l-visal fi rü'yeti'l-cemal*.²⁴² Buldan'da iki dönem icâzet vermeye muvaffak olmuştur. *Kadı Beyzâvi Tefsiri*'ni derslerinde okutarak bitirmiştir. Ayrıca mensubu bulunduğu Nakşibendi tarikatı'nda birçok kişiye icâzet vermiştir. Her akşam vakti fukara için medreseye yemek gönderdikleri halde kendilerinin arpa ekmeği ile yetindikleri rivayet edilmektedir. Allah korkusu ile gözyaşı döken, mücahit ruhlu bir mutasavvıf olduğu bilinmektedir. Mustafa b. Güzelhisârî 1253/1837 tarihinde Aydın'da vefat ederek Tire Kapısı Kabristanı'na defnolunmuştur.²⁴³

4- Muhammed Hakkı Efendi (Nazillili)

Aydın'a bağlı Nazilli ilçesinin Güzelhisar köyü'nden olup babasının adı Muhammed Hakkı b. Ali b. İbrâhim'dir. Memleketinde yedi sekiz yıl kadar ilim tahsil ettikten sonra Kahire'ye giderek Ezher'de uzun yıllar öğrenim görmüştür. Hac maksadıyla gittiği Medine'de birçok âlimle tanışma fırsatı bulmuş, burada Şeyh Mustafa el Hindi'ye intisâb etmiştir. 1855 yılında Mekke'de Nakşibendi tarikatı Şeyhlerinden Abdullah ed-Dihlevî'nin (v. 1240/1824) halifesi Muhammed Cân Hindi'nin halifelerinden Ödemişli Hacı Halil Hilmi Efendi'den hilâfet, ayrıca Şeyh

²⁴¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, s. 38.

²⁴² Ahmed Akgündüz, "Güzelhisârî Mustafa Hulûsî Maddesi", *DİA*, C. XIV, (1996), s. 331.

²⁴³ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşâyih*, s. 56; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 410.

Muhammed et-Tunûsi, Zeynüddin el Mekki, Muhammed es'Senûsi'den icazet almıştır. Muhammed Hakkı Efendi 1300/1884 yılında Mekke'de vefat etmiştir.

Nazillili Muhammed Hakkı Efendi'nin eserleri şunlardır:

- a. *Hazinetü'l-Esrâr ve Celiletü'l-Ezkâr*: Eserde Kur'an-ı Kerîm'in bazısûrelerinin esrâr ve havâssı, nafil ibadetler, çeşitli itikadi meseleler üzerinde durulur. Kitabın sonunda, kendisine kadar gelen Hâcegân silsilesini, Muhyiddin ibnü'l Arabî'nin *el-Tedbirâtü'l İlâhiyesi*'nin metnini, müşid-i kâmilin alâmetleri hakkında Şeyh Şehâbettin es' Sühreverdi'nin (d. 529/1144-v. 632/1234) vasiyetini ilave etmiştir. Kitap Mısırda basıldığı gibi, Türkiye'de de emekli müftülerimizden Celal Yıldırım Türkçe'ye çevirmiştir.
- b. *Nüsretü'l-Cünûd ve Uhdetü's-Şuhûd*: *Hazinetü'l-Esrâr*'dan altı yıl sonra yazılan bu eserde konu başlıkları Arapça, açıklamalar ise Türkçe'dir. Kahire'de basılmıştır. (Kahire1243,1293)
- c. *Büdürü'l-Müsriفة an Vücûhi'l-Ehâdisi fi İttisâli'l-Mağrife*: Müellifin Hicazda bulunduğu yıllarda yazdığı bu risâle, zikir, tesbihve ibadetlerin faziletleri hakkında olup, *Hazinetü'l-Esrâr* ile birlikte Kahire'de basılmıştır.(Kahire1305)
- d. *Mefzaü'l-Halâ'ik ve Menbaü'l-Hakayık*: Bu risalede iman, ibadet, ölüm, ahiret âlemi, cennet, cehennem ahvâli, tesbih ve istiğfarın faziletleri ve ashâbtan ilk Müslüman olanlar gibi hususlara temas edilmektedir.(Kahire-1293)

Müellifin ayrıca;

- a. *Es'Sünühâtü'l-Mekkiyye ve'l-Fütuhâtü'l-Hakkiyye*
- b. *Ahkâmü'l-mezahib fi etvâri'l-Lihâ ve's-Şevarib*
- c. *Tenbihü'r-Rasûl âlâ taksiri'z-Züyûl*
- d. *Tıbbü'l-Kur'an Hubbü'r-Rahman*
- e. *Tefhîmü'l-İhvan Tecvidü'l-Kur'an*, adlı altı risalesi daha yayınlanmıştır. (Kahire 1243-1299).
- f. *Esbâbü'l-kuvve min ihsâni'l-Kudre*

Bu risaleler ticaret ve kazanç âdâbı, bıyık ve sakalların düzeltilmesi, giyim kuşam âdâbı, Kur'an'nın şifa kaynağı olması, bazı rûhi bedeni rahatsızlıklar ve

bunların tedâvi usulleri, tecvit kuralları içerisinde Kur'an tilâvetinin zorunluluğu gibi konuları ihtiva etmektedir. Bu risalelerden *Esbâbü'l-Kuvve* ile *Tıbbü'l-Kur'an* risaleleri ikisi bir arada olmak üzere *Mecmüatü'r-Resâil* adıyla Kahire'de 1297 yılında basılmıştır. Nazillili Muhammed Hakkı Efendi'ye ayrıca *Hayâtü'l-Ebrâr* ve *Necâtü'l-Ahyâr* ve *Mefatihü'l-Guyub* ve *Meârifî'l-Kulûb* adlı iki eser daha nisbet edilmiştir.²⁴⁴

5- Hafız Ahmed Necip Efendi

Karacasuludur. 1280/1863-1294/1877 yılları arasında muhatap olarak huzur derslerine iştirak etmiş, 1295/1878 yılında ise derslere mukarrir olarak katılmıştır. Kendisine İstanbul pâyesi verilerek 1296/1878 yılında huzur dersleri'ndeki bu görevinden ayrılmıştır.

Ahmed Necip Efendi, 1295/1878 yılı Ramazan ayında rûûs derecesi Mûsıla-i Süleymaniye olarak tesbit edilerek, Meşihat-i İslâmiye Müsteşarlığı'na tayin edilmiştir. Bu arada Rumeli Kazaskerliği pâyesini'de kazanmış 18 Ramazan 1318/1899 yılında ise vefat etmiş olup, Fatih Türbesi Hazîresine defnedilmiştir. Mezar kitabesinde şu ibare yazılıdır.

“Hüve'l bâki

Makâm-ı celil-i meşihatpenâhi müsteşâr-ı esbâki ve

Rumeli Kazaskerliği pâyelerinden

Tarikat-ı Nakşibendiyye-i Halvetiyye hulefâsından

Ahmed Necip Efendi ruhu için el Fatiha.

*18 Ramazan 1318*²⁴⁵

6- Mehmed Emin Efendi

Vefatına kadar ilim tahsili ile meşgul olan Hafız Osman Efendi'nin oğludur. 1254/1838 senesinde Bozdoğan'da dünyaya gelmiştir. Hacı Hafız Efendi'den okuyup on bir yaşında Hafız olmuştur. 1265/1849 tarihinde İmamzâde merhûmun icazet

²⁴⁴ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 112-113; İshak Yazıcı, “Nazillili Muhammed Hakkı”, *DİA*, C. XXXII, (2006), s. 451-452.

²⁴⁵ Ebul'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951, C. I, s. 234.

verdiği talebelerden Yenipazarlı Emin Efendi'den sarf okumaya başlamıştır. Dört yıl sonra Bozkır Kaza'sına gitmiştir. Orada bulunan Hoca Köyü'nde, sonradan Konya'da bulunan Bekir Sami Paşa Hankâhı'nda postnişin olan Memiş Efendizâde, Mehmed Kudsi Hazretlerinin talabeliğinde bulunmuştur. 1271/1855 senesinde Manisa'ya gelerek Reisü'l Kurrâ Canbazzâde'den iki yıl Kur'an tilâveti almıştır. 1273/1857'de Kırkağaç'a giderek Hacı Süleyman Efendi'nin dâmâdı müftü olan İsmail Efendi ile Kayacıklı Osman Efendi'den beş sene ders gördükten sonra icâzet almıştır. 1277/1860 tarihinde İstanbul'a giderek Hasan Fehmi Efendi'nin derslerine devam ederek ondan da akaid icâzeti almıştır. Fatih'te İzzet Efendi ile muhaddis Şeyh Kasım Efendi'den de iki ayrı icâzet almıştır.

Küçüklüğünden beri ilgi duyduğu ve ihvamı olduğu Nakşibendi tarikatı'na intisâbı neticesi ve hizmetlerinin karşılığına binâen Eğribozlu Hacı Ahmet Efendi'nin emri ve Halit Hz.'lerinin biraderinin tavsiyesi üzerine Soğuk Çeşme Dergâhı postnişini Mustafa Hulûsi Efendi'den tarikat hilâfeti almıştır. 1281/1864 senesinde Bergama'ya yerleşmiş ve Mart 1292/1876 tarihine kadar orada talebe okutmuştur. *Zübdetü'l Kelâm* adında henüz basılmamış bir risâlesi vardır.

1876 Bergama Kazası İdare Meclisi fahri üyesi olmuştur. İsmailler diğer bir adıyla Hamidiye Köyü'ndeki yetmiş üç haneye bir camii, bir okul ve ayrıca imama ait bir ev ve bir sarnıç inşa ettirmiştir. 1266/1890'da fahri olarak Meclis-i Huffaz'a (Mushafların Teftiş Heyetine) seçilmiş ve ayrıca Matbaa-i Osmaniye Musahhihliğine tayin edilmiştir.

Zilhicce 1285 tarihinde Bursa Müderrisliği, Şaban 1308'de ise Altmışlıya, daha sonra Hareket-i Altmışlıya terfi ettirilmiştir. Memleketi olan Bozdoğan'da Mart 1317/1901 senesinde vefat etmiştir.²⁴⁶

7- Şeyh Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi

Nazillili Mustafa Tevfik Efendi'nin feyzine mazhar olmuş Allah dostlarından. 1208/1793-94 senesinde Aydın civarında Bozdoğan'da doğmuş, yüz otuz sene gibi uzun bir hizmet ömrü geçirmiş, 1338/1922'de vefat

²⁴⁶ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, C. III, İstanbul, 1980, s. 83-84.

etmiştir.²⁴⁷Tarikatı Nakşibendiyye-i Hâliyye'ye insisap ettiği, ayrıca Tarîk-i Uşşâkiyye'ye de halef olduğu, bir rivâyete göre de 9 Cemaziyelevvel 1341 yılında vefat ettiği söylenmektedir.²⁴⁸Asıl ismi Mustafa'dır. İlk eğitimini babası Molla Ahmet Hoca'dan almış ve daha küçük yaşından itibaren şiir ve edebiyata meyilli olduğu anlaşılmıştır. İlk eğitimini Bozdoğan'da babasının yanında tamamladıktan sonra Molla Mustafa olarak anılmaya başlanan Mustafa Fethi Aydın'daki Cihanoğlu Medresesi'nde eğitimini devam ettirmiştir. Medresedeki eğitimi sırasında Aydın'ın meşhur âlimlerinden Dutağaçlı Molla Mustafa Efendi ve Çakır Ahmedzâde'den ders alan Mustafa Fethi arkadaşlarından daha üstün özelliklere sahip olduğu fark edilmiştir.Mütevâzi ve çok çalışkan olan Mustafa Fethi, birkaç yıl içinde Arapça ve Farsça'yı, bu dillere hâkim olacak kadar iyi öğrenmiş ve sade bir dille ilk şiir örneklerini vermeye başlamıştır. İlk beyitlerinden biri şöyledir:

*“Gönül inler, gözüm ağlar durup dinlenme yok Fethi
İçelden bâde-i aşkı, nedendir kanmadım hâlâ”*²⁴⁹

Bu beyitte görüldüğü üzere Molla Mustafa kendisine Fethi mahlasını almıştır. Tasavvufa meyilli olan Mustafa Fethi daha ilk beyitlerinden itibaren tasavvufi düşüncesini göstermeye başlamıştır. Meşhur mutasavvıflara ait kitapları okuyarak kendini geliştirmeye devam eden Molla Fethi bir tarîkata girerek huzura kavuşacağına inanır ve Nakşibendilik'te karar kılar. Önce Tarîkat-ı Âliyye-i Nakşibendiyye-i Hâliyye şeyhlerinden birisine intisâb eder ve hilâfet alır. Bundan sonra o artık Şeyh Mustafa Fethi'dir. Sonra mânâ âleminde kendisine bir gece rüyasında “Nazilli'ye git orada abdest al” diye mânevi ihtarda bulunulur ve bu rüya üç kere tekrar eder. Bunun üzerine yaya olarak Nazilli'ye gelir. Muhammed Tefvik Efendi'yle görüşür, geliş sebebini anlatır. Muhammed Tefvik Efendi, “Efendim ilminiz var, hilâfetiniz var, tekrar intisâba hâcet yoktur” demesine rağmen Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi intisâb etmek için ısrar eder. Tefvik Efendi'nin “Öyle ise yeniden abdest al” diye emretmesiyle gördüğü rüyanın sırrı ortaya çıkmış olur. Şeyhine bağlanan Fethi Efendi şeyhi için methiyeler yazar.

²⁴⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 458.

²⁴⁸ Asaf Gökbel, *Bozdoğanlı Fethi, Hayatı, Eserleri ve Divanı*, Aydın: Aydın Halkevi Neşriyat, 1940, s. 3.

²⁴⁹ Yasemin Mumcu Ay, *Bozdoğan Belediyesi Kültür Yayını, Bozdoğan II*, 'Bozdoğanlı Fethi, Hayatı ve Sanatçı Kişiliği Üzerine Bir İnceleme', Lamineks Matbaa, İzmir, 2010, C. II, s. 289.

Şeyh Mustafa Fethi Efendi'yi Şeyh Ali Galip Efendi şöyle tasvir eder; orta boylu, güzel bakışlı, hoş sohbet, orta uzunlukta sakalı olan, fesinin üzerine sarık saran birisidir. Kendisi ilmi zahir de denizler gibi engin bilgi sahibi olduğu için çevresindeki insanlara maddi manevi feyz saçmıştır. Bozdoğan'da yirmi dört odalı medresenin bitişiğinde bir camii şerifi ve onun yanında da tekkesi vardır.²⁵⁰ Camii şerifin duvarları şeyhin içinden gelen âşıkâne şiirlerinden olan na't-ı şeriflerle süslüdür. İlim peşinde koşanlar her gün onun güzel ilim ve irfanından hisselerini alırlardı. Bozdoğan'a ilim irfan öğrenmek için gelenlerden; Zâhir ilmi öğrenmek isteyenler medreseye, bâtın ilmi öğrenmek isteyenler de tekkeye gelirlerdi. Dervişleriyle birlikte zikir ve âyin yaparlardı.

Mustafa Fethi Efendi, bir süre Kula Kasabası'nda, sonra da Bozdoğan'da müftülük yapmıştır. İçten gelen samimi ve âşıkâne şiirleri pek çok ve zengin olup, birkaç torba dolusu şiirleri olduğunu bizzat gören Galip Bey nakletmiştir. Bir *Âşıkın Seyrânı* diye cidden güzel bir dil ve ârifâne bir açıklıkla yazılmış risâleleri vardır. *Seyr ü Sülûka* dair ayrıca risâleleri de olduğu söylenir.²⁵¹

Şeyh Mustafa Fethi'nin iki eşinden beşi erkek üçü kız toplam sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk eşinden Tevfik, Hüseyin ve Vasfi adında oğulları Leyla ve Şehriban adında kızları vardır. Mustafa, Zühdü ve Firdevs ise ikinci eşi Gülizâr Hanım'dandır. Mustafa Sarıkamışta şehit düşmüş ve ölüm haberi ancak iki yıl sonra babasına ulaşmıştır. Kızlarından Firdevs Hanım da şeyhin sağlığı zamanında ölmüştür. İlk eşinden olan Leyla Hanım, Atatürk tarafından kurulan mecliste 1. ve 2. dönem mebusluk yapmış olan Müftü Emin Erkut Bey'in eşi.²⁵²

Torunlarının ifade ettiğine göre Şeyh Fethi, hayatının bir döneminde yedi yıl süreyle kaybolmuş, bazısına göre dağlarda gezmiş, bazısına göreyse Güneydoğu Anadolu'da dolaşmıştır. Ancak hayatının hangi yıllarında bu yedi yıllık süreyi geçirdiği bilinmemektedir.

Torunlarında Fethi Algan İmam Zühdü Efendinin oğludur. Fethi Algan'dan öğrendiğimize göre Şeyh Fethi'nin *Divân-ı* yanında başka kitapları da vardır. Bunlar arasında özellikle *Rüya Kitabı* en ilginçidir. Ancak bu kitabın nerde olduğu

²⁵⁰ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 458.

²⁵¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 459.

²⁵² Ay, *Bozdoğanlı Fethi*, s. 292.

bilinmemektedir. Fethi Algan'ın babasının anlattıklarından hatırladığı kadarıyla ;
“Şeyh Fethi istirahat etmek için yatağına uzandığı bir gün düş mü hayal mi rüya mı olduğunu anlayamadığı olaylar görür. Yirmi, yirmi beş yıl önce Bozdoğan'a uğramış olan Selim Dede kendisine görünerek Okçu Babayı birlikte ziyaret etmek istediğini bildirir, yola çıkarlar. Bu yolculuk sırasında Selim Dede kendisine nefis terbiyesi ile ilgili dersler verir. Meselâ nefsi emmâre tepesine gelirler ve Fethi Efendi orada tek başına bir gece geçirir, yaklaşık beş sene kadar devam eden yolculuk sonrası uyandığında başında Gülizâr Hanımı görür ve ona ne kadar uyduğunu sorar, aldığı cevap bir saat olmuştur.” Şeyh Fethi daha sonra bu rüyada gördüklerini kaleme alır. Bu kitabın yazılış serüveni ve içinde anlatılanlar Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Amâk-ı Hayâl* adlı eserini hatırlatmaktadır.²⁵³

Şeyh Fethi'yle ilgili edindiğimiz bir bilgi de halk hekimliğine dair bir kitabının olmasıdır. Fethi Algan'ın İfadesine göre bu kitapta 250-300 hastalığın tedavisiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Bunların bazıları kendi keşfi, bazıları ise o dönemin meşhur hekimlerinden Tabib Nusret Efendi'ye aittir. Bu el yazması kitaptan babasının okuduğu bir tarifi denemek isteyen Fethi Algan saç dökülmesini kendisine sorun edenlerin ilgisini çekecek bir ilaç tarifini denediğini ve başarılı olduğunu anlatmaktadır.

Aralarında rüya kitabıyla birlikte kendi yazdıkları ve okuduğu diğer kitapların tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Halk Partisi tarafından toplandığı, Demokrat Parti zamanında da hazineye geçirildiği şimdi hangi arşivde olduğunun bilinmediği ifade edilmektedir.

Bozdoğan Şair Fethi Engelliler Okulu'nda Şeyh Fethi'nin oğlu İmam Zühdü Efendi tarafından daktilo ile yazılmış birkaç sayfadan oluşan “Birinci Ders” başlıklı bir yazı vardır. Yazının tarihi 11 Cemâziyelevvel 1320 (19.04.1928) olarak kaydedilmiştir. Babasının ders halkasına bizzat katılan İmam Zühdü Efendi yazısında, Şeyh Fethi Efendi'nin dergâhta nasıl ders yaptığı ile ilgili ayrıntılı izâhatlarda bulunmuştur.

Kendileriyle Bozdoğan'da görüşülen Turgut Akarçay ve Behçet Özbak, Kuşadası'nda görüşülen Fethi Algan, Şeyh Fethi'nin aynı zamanda bestekâr

²⁵³ Ay, *Bozdoğanlı Fethi*, s. 293.

olduğunu ve kendi ilâhilerini bestelediğini söylediler. Fethi Algan babası İmam Zühdü Efendi'nin 90 yaşındayken kaydettiği sesinden hepsi farklı makamlarda bestelenmiş bu ilahileri bize dinletme nezaketini de gösterdi.²⁵⁴

Mustafa Fethi Efendi'nin bir zamanlar yirmi dört odalı bir medresesi olduğu söylenmesine rağmen günümüzde böyle bir yapı bulunmamaktadır. Şeyh Fethi'nin ders verdiği, zikir meclisleri tertip ettiği tekke ve medresesinden bu gün eser yoktur. Medresenin yerinde bu gün Dere Camii vardır.²⁵⁵ Tekke bir ara göçmenlerin yerleştirildiği bir yer olmuş, daha sonra hapishane ve Jandarma karakolu olarak kullanılmıştır. 2008 yılında da büyük bir yangında tamamı ahşap olan binalar yanarak kül olmuştur. Tekkenin etrafında bulunan ve çocuklarının oturduğu evlerden sadece İmamlık yapan Zühdü Efendi'nin evi kurtulmuştur; o da metruk bir haldedir.²⁵⁶

Kaynaklarda yeri belirtilmeyen Mustafa Fethi'nin kabri, Bozdoğan'a yamaçtan bakan Harımağası mevkiindedir. Halk arasında "İstanbul'un fethine katıldığı" söylenen Bozdoğanlı Okçu Baba ile aynı yerde yatmaktadır. Yanında hanımı Hürmüz Gülizâr Hanım'ın kabri vardır. Beton taştan yapılmış Hürmüz Gülizâr Hanım'ın mezar taşında yazı yoktur.

Şeyh Mustafa Fethi Efendi'nin kendisine ait mezar taşında şu ibâreler yazılıdır:

Hüve dost (Dost O'dur)

Meyyitü dayfullâhi fi dârike (Ölen kişi ebedî âlemde Allah'ın misâfiridir)

Ve Ale'l Kerîmi Kirâmetü'd dayfan (Cömert olana misâfirlerini ağırlamak düşer)

Life's-seriri fi mesâhati'r Rahmân (Yatağın yumuşağı Rahmân'ın yurdundadır)

Meşâyih-i Uşşâkiye'den Fethi Baba ruhuna Fatiha

29 Kanunisani 1337²⁵⁷

Mustafa Fethi Efendi'nin şiirlerinden bazıları şunlardır:

"Ey ehl-i tâlib bak bize kim kible-nümâyız

Her kandedir ol mazhar-ı esrâr-ı Hüdâyız

Sen ben ne demek cümlesi mahv oldu serâpâ

²⁵⁴ Ay, *Bozdoğanlı Fethi*, s. 293-294.

²⁵⁵ Ay, *Bozdoğanlı Fethi*, s. 291.

²⁵⁶ Ay, *Bozdoğanlı Fethi*, s. 292.

²⁵⁷ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 318.

Her yüzde tecellisi göründükde fenâyız

*Bir aşk ile diliz-suhteleriz mezheb-i aşkta
Cemiyet idüp ders-i arefde ulemâyız*

*Hiç gayrı değil cümle odur cümlesi bizde
Biz camiul esmâ olan ol ehli âmâyız*

*Biz yek dil ü yek hâl olup sırrı ezelde
Yek haddede merbûb olan erbâb-ı safâyız*

*Nefs ile hâcet bilinir kalbe nazarda
Yekdiğerimiz rabt ile bir nokta-i bâyız*

*Ebced okuduk ahseni takvîme gelince
Bildik hele Fethi biz o mir'at-ı Hudâ'yız'²⁵⁸*

Şeyh Mustafa Fethi Efendi'nin Halîfeleri:

Şeyh Mustafa Sabri Efendi, Şeyh Mustafa Fevzi Efendi, Şeyh Hacı Süleyman Hakkı Efendi, Şeyh Muhammed Fahri Efendi, Şeyh Ali Necâti Efendi, Şeyh Ali Rıza Efendi, Şeyh Muhammed Suphi Efendi, Hâfız Hasib Seyfeddîn Efendi, Şeyh Ali et-Tevfik Efendi, Şeyh Muhammed Zühdi Efendi, Şeyh Hüseyin Cemâleddîn Efendi.²⁵⁹

8- Hacı Ali Paşa

Ünlü botanik âlimlerimizden Hacı Mehmed Ali Paşa 1253/1837 Kuşadası'nda doğmuştur. Tüfenkçibaşı İbrahim Ağa'nın oğludur. Doğduğu yer olan Kuşadası'nda ilk tahsilini (Ulûm-i İbtidâiyye) yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek 1271/1854'de Tıbbiye-i Şâhâne'ye girmiş, Askeri Tıp Okulu'ndan 1282/1864 yılında mezun olmuştur.²⁶⁰

Kuşadalı olan Hacı Ali Paşa, okulunu bitirdikten sonra, mezun olduğu okulunun, Nebatat (Botanik) ilmi bölümü muavinliğine tayin edildi. Aynı zamanda Mülki Tıbbiye (Sivil Tıp Okulu) de yine botanik hocası olarak görevlendirildi, bu iki okulun görevini bir süre birlikte yürüttü. Hayatının sonuna kadar botanik konusunda

²⁵⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 459.

²⁵⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. IV, s. 463.

²⁶⁰ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, s. 38.

araştırmalar yaptı, dersler verdi. Botanik ile ilgili ıstılahların (kavramların) açıklanması için uzun çalışmalar yaptı. Ülkemizin yetiştirmiş olduğu değerli mütehassıs botanikçilerden birisidir. Bir ara tıp fakültesinde dekan olarak da vazifede bulunmuştur.

Kuşadalı Hacı Ali Paşa Nakşıbendi tarikatına mensup, takva sahibi, sessiz ve sakin yaşayan, âlemin gürültüsünden uzak, telaşsız bir hayat sürmüştür. 1333/1917 senesinde İstanbul'da vefat etmiş olup, Kadıköy'de bulunan Kızıltoprak Zühdü Paşa Camii haziresinde medfundur.

Eserleri şunlardır: *İlm-i Nebâtât* ile ilgili iki cilt halinde bir eseri, yine iki cilt halinde *Yeni İlm-i Nebâtât* adında ikinci bir eseri daha vardır. Bir başka kitabı ise, *Rehnümâ-i Garrassin*'dir.²⁶¹

9- İbrahim Ethem Senirkendî

Nakşıbendi Tarıkâtı şeyhlerindedir. Aslen Isparta'nın Senirkent İlçesi'ndendir. İlk tahsilini doğum yerinde aldıktan sonra, Senirkent'te medfun Nakşıbendi büyüklerinden Dağıstanlı Mustafa Efendi'den ilim ve feyz olarak icazet almaya muvaffak olmuştur. şeyhi Dağıstanlı Mustafa Efendi tarafından insanları irşad etmek üzere görevlendirilerek Aydın'a gönderilmiştir. Aydın'a gelip yerleşen şeyh İbrahim Senirkendi Efendi, şimdi Hasırpazarı diye bilinen çevrede bir tekke açarak yıllarca ilim ve feyziyle insanları aydınlatmış, çok sayıda mürid yetiştirmiştir. Feyzli sohbetleri ve verimli ders halkasıyla onları manevi mertebelere ulaştırmıştır. İbrahim Senirkendi Efendi Aydın'da evlenmiştir. Hizmetle geçen bir ömrün sonunda, 1933 senesinde altmış üç yaşında iken vefat etmiştir. Kabri Ilıcabaşı mevkiinde Karaca Ahmed Türbesi'nin kuzey üst tarafındadır. İbrahim Senirkendi Efendi'nin kayınpederi tarafından yaptırılan mezarda; mezar taşlarına şöyle bir yazı yazdırılmıştır. Baş tarafındaki taşta:

“Hüve'l Bâki

1933 idi târih mâh-ı Muharrem

Âhirete intikal etti kutup yıldızı İbrâhim Ethem

Yaşı altmış üç idi misl-i Nebiyy-i Muhterem

²⁶¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, s. 202.

Dâr-ı fenâya intikâl etti bastı arş üzerine kadem

(İrci’i) emrine teslim etti mübarek cânını

(Rarziyye Marziyye)hitâbında buldu cânânını

Son deminde bir cezbe ile seyretti makamını

Bir Fatiha oku sen de fikreyle encâmını”

Ayak ucunda ki taştta da şöyle yazılıdır:

“Bulursan bir hekim-i hâzık

Eğer dilber, derdine derman alırsın

Olursun Hazreti Dâvud’a şâkirt

Ne şüphe giderekLokmân olursun” (17. 05. 1933)

Bu bilgiler Senirkendi Efendi’nin damadı merhum Nalıncı Hacı Mustafa Elbir’den alınmıştır. Kabir taşındaki yazılar Lâtin harfleriyle Türkçe yazdırılmıştır.²⁶²

10- Hacı Mustafa Efendi

Aydınlı Sarı Müftü’nün oğludur. Ramazan Paşa Mahallesi’nde ikamet etmiştir. Tahsilini Bağaralı Bahri Efendi ile birlikte İstanbul’da tamamlamıştır. Aydın’da Müftülük yapmıştır. Mustafa Efendi müftülük vazifesini kendinden önce kırkbeş yıl süreyle müftülük yapan babasından devralmıştır. Kendine bir konuda sorulan soruya kaynaklara bakmadan cevap vermemiştir. Müftülük görevini bu şekilde titizlikle yerine getirmiş, ezbere fetva vermeden vazifesini ifa etmiştir.

Hacı Mustafa Efendi, 1945 senesinde vefat etmiş ve Karacaahmet Kabristanı’nda toprağa verilmiştir. 1947 senesinde kabri buradan Tellidede Mezarlığı’na nakledilmiştir. Kendi el yazısıyla yazdığı iki Kur’an-ı Kerim’in Aydın müftülüğü Kütüphânesinde olduğu bilinmektedir.²⁶³

11- Bağaralı Ahmet Bahri Efendi

1881 yılında dünyaya gelmiştir. Aslen Köşk’e bağlı Gökkiş Köyü’ndendir. Ancak uzun süre Söke ilçesine bağlı Bağarası Nahiyesi’nde ikamet ettiğinden dolayı “Bağaralı Bahri Efendi” diye anılmaktadır. İlk tahsilinden yaptıktan sonra idadi (lise)

²⁶² Ergun, *Aydın’ı Aydınlatanlar*, s. 247-248.

²⁶³ Ergun, *Aydın’ı Aydınlatanlar*, s. 322.

yi Aydın'da okumuştur. Yüksek tahsilini İstanbul Fatih Medresesi'nde tamamlamış ve icazetini almış, İstanbul Osman Ağa ve Fatih Medresesi'nde uzun süre ders vermiştir. Tefsîr ve Hadis gibi dinî ilimlerde kendini yetiştirmiştir. Medreselerin kapatılması üzerine Dersiâmlık görevi ile Bağarası'na gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin vefatı üzerine Başbakan Adnan Menderes'in Bahri Efendi'ye Diyanet İşleri Başkanlığı teklif ettiği, ancak Bahri Efendi'nin bazı sebepler ileri sürerek bunu kabul etmediği söylenmektedir. İnsanları irşâd etmekteömrünü geçirmiş, hizmet ehli, halk tarafından çok sevilen, onlara vaaz ve nasihatlerde bulunan muhterem bir zâttır. Akıcı anlatımı, öğretici uslûbu ve toplumun her kesimini kucaklayan yapısı sayesinde kendisini dinlemek üzere çok uzak beldelerden gelerek sohbetlerine iştirak edenler olurdu.

Gerek İstanbul Medreselerinde gerekse ikâmet ettiği yer olan Bağarası ve çevresinde birçok öğrenci yetiştirmeye ve icazet vermeye muvaffak olan Ahmet Bahri Efendi, 16 Temmuz 1965 senesinde Bağarası'nda vefat etmiştir. Ehl-i keramet olarakta bilinen Bahri Efendi, Bağarası'nda evinin yanındaki camii şerifin bitişiğinde defnedilmiştir. Mezar taşında şu ibâre yazılıdır: “*Hüve'l-Baki, İstanbul Dersiâmlarından Köşk dereli Hacı Ahmet Bahri Efendi ruhuna Fatiha, d.1881-v. 1965*”.²⁶⁴

Bağaralı Bahri Efendi'nin müridiHalil Hoca Efendi, ilim ve irşad faaliyetlerinde hocasına yardım etmiştir. Bağarası civarında “Göçmen Hoca” diye bilinmektedir. Kur'an öğrenmenin ve öğretmeninin yasak olduğu yıllarda büyük fedakârlıklar göstererek talebe yetiştirmişlerdir. Bahri Efendi ve Halil Hoca Efendi'nin gayretleriyle, 1950'li yıllarda Bağarası Kasabası'nda hafızlığını ikmâl eden Adil Efendi'nin yetişmesinde büyük emekleri olmuştur. Adil Efendi eğitimini Bahri Hoca'nın tavsiyesiyle İstanbul Nuri Osmâniye medresesinde Hasan Akkuş hocayla devam etmiştir. Daha sonra İzmir Kestane Pazarında orta ve lise eğitimini başarıyla tamamlamış, Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'ne kaydolmuştur. Kayseri yıllarında Necmeddin Nursaçan Hoca'yla aynı sınıfları paylaşmış, gösterdikleri üstün başarı sonucu Bağdat'ta bir süre eğitim görmeye hak kazanmıştır. Daha sonra katıldığı mülakatla İstanbul Yüksek İslâm Ens.'ne kaydını aldırması, Selçuk Eraydın,

²⁶⁴ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 108.

Mahir İz gibi değerli hocalardan ders alma imkânı bulmuştur. Nakşibendi tarikatında seyr ü sülûkunu tamamlamıştır.

12- Ömer Lütfü Efendi

Doğum yeri olan Söke’de “Koca Müftü” olarak tanınmaktadır. Babası İbrahim Efendi, 1821 Mora katliamından sonra Söke’ye gelip yerleşmiştir. İbrahim Efendi Söke’de Zeliha hanımla evlenmiş ve Ömer Lütfi ve Cemile adını verdikleri iki evlatları olmuştur. Ömer Lütfi’nin farklı bir çocuk olduğunu gözlemleyen annesi Zeliha Hanım ve mütesellim İlyas Ağa’nın kızı Fatma Hanım onu İstanbul’daki Fatih Medresesi’ne gönderdiler. On yıl medrese eğitimi gören Ömer Lütfi, Söke’ye dönünce Kocacamii’deki külliye müderris olarak hizmete başlamıştır. Daha sonraki yıllarda Söke Müftülüğüne getirilmiştir. 1928 yılında çıkarılan şapka kanunu sonrası kendini evine kapatan ve ömrünün sonuna dek evinden hiç çıkmayan Ömer Lütfi’yi, sevenleri yalnız bırakmamıştır. Âlim bir zât olan Ömer Lütfi’nin, evinde kütüphanesi mevcuttur. Hafızası çok güçlü olup, kendisine yöneltilen sorulara; “*Şu rafta görünen kırmızı kitabın falanca sayfasını aç orada sorunun cevabını bulacaksın*” diyerek cevapları. Ömer Lütfi yalnız âlim değil keramet ehli bir kimseydi. Bağarası’nda müderrislik yapan Bahri Hoca, Söke’ye giden bir tanıdığına “*Şu iki kavunu Ömer Lütfi Efendi’ye götürüver*” diye ricada bulunmuştur. Kavunlardan biri yolda düşüp zayi olunca, adamcağız bu duruma çok üzülmüştür. Yeni bir kavun alarak Ömer Lütfi Efendi’ye teslim etmiş ve “*kavunları Bahri hoca gönderdi*” demiştir. Ömer Lütfi kavunlardan birini koklamış “*bu aynı Bahri gibi kokuyor*” demiştir. Pazardan alınan kavunu evirip çevirip koklamış “*ancak bu Bahri gibi kokmuyor*” demiştir, bu kerâmet karşısında şaşırان adamcağız ne diyeceğini bilememiştir.

Ömer Lütfi hiçevlenmemiş hacca da gitmemiştir. Ancak öğrencisi Hacı Raşit Efendi hac farızasında namaz kılarken onun silüetini gördüğünü anlatmaktadır. Ömer Lütfi 1949 yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Vefatından kısa bir süre önce aile efradını etrafına toplamış ve “beni Kadiri Mezarlığına gömün, ancak mezarlık oradan başka bir yere taşınırken üzerimi düzeltip öylece bırakın” diye vasiyette bulunmuştur. On yıl sonra mezarlık başka yere nakledilirken ailesi vasiyetini yerine getirmiş ve mezarının üstü dümdüz yapılmıştır. Mezarlığa Endüstri Meslek Lisesi

yapılmıştır. Ömer Lütfi'nin mezarının okulun batı yönünde bulunan ihata duvarının tam altında isabet ettiği görülmektedir.²⁶⁵

13- Karacasu'lu Hacı Kâmil Karasu

Aydın'ın Karacasu İlçesi'ndendir. Babası Hafız Osman Efendi, annesi Fatma hanım'dır. 10 Mart 1936 tarihinde Tire'de dünyaya gelmiştir. Henüz beş yaşındayken annesi vefat edince babasının dinî terbiyesi altında yetişmiştir. Babasının çay ocağı işlettiği dönemde ona yardımcı olmuş, daha sonra babasıyla Tire'ye taşınıp han işletmeye başlamıştır. Hanın kâtipliğini yapan Sabri Efendi adındaki bir zât Kâmil Efendi'yi tarikatle tanıştırmıştır. Sabri Efendi Zonguldak kömür ocaklarında çalışmış olup, orada Kâdiri-Rufâi üstadlarından ders almış güzel ahlaklı zâttir. Tire'de bulunan Sofu Hoca'nın sohbetlerine Hacı Kamil Efendi'yi de götürmüş, maneviyatının artmasına vesile olmuştur. Kamil Efendi'nin babası Hafız Osman Efendi de Kâdiri tarikatı müntesibidir. Hacı Kamil Efendi daha sonra Nazilli'li Hacı Ali Efendi'nin dergâhında bir süre kalmış, şeyhine hizmet etmiştir. Hacı Ali Işıtan Efendi, dört tarikatten icazetli olmasına rağmen Nakşîbendilik usulleri ile irşad görevini sürdüren dönemin önemli müşid-i kâmillereindir. Nazilli'de ikâmet eden Hacı Ali Efendi'nin Tire'de de birçok talebesi olmuş ve irşad faaliyetlerine Tire'de de devam ettirmiştir. Her sabah namazından sonra Nazillili Hacı Ali Efendi'nin halifesi Çapar Hacı Emmi "Hatm-i Hâce" yaptırmış, Hacı Kamil Efendi bu meclislerden bahsederken: "Her anı feyz içinde geçen bu zikir meclislerinde sanki Nazillili Hacı Ali Efendi'nin rûhaniyetini yanımızda hissederdik. Nakşîbendî usûlü dillerimizi üst damağa yapıştırır hafî/sessiz zikir yapardık ve çok büyük mânevi lezzet alırdık. İşte böyle gençlik yıllarımızda Nazillili Hacı Ali Efendi Hazretlerinin meclislerinde bulunarak manevi yolculuğumuzda bir terakki vuku bulmuştur." diye bahsetmektedir.

Hacı Kamil Efendi 1967 yılında hacca gitmiş, bu yolculuk esnasında Konya/Yunak Adakasım Köyü'nden Kadiri Rufâi üstadı Molla Rahim Efendi'ye intisab etmiştir. Hacı Kamil Efendi'nin bir diğer hocası da Diyarbakırlı Seyyid Zeynel Abidin Efendi'dir. Ağabeyi ile hac yolculuğu sırasında Diyarbakır'a da

²⁶⁵ Kerim Yalçinkaya, "Koca Müftü Ömer Lütfi Efendi", *Söke Exspres Gazetesi*, 19 Ocak 2016. (<http://www.sokeexspres.com/Makale/5747-koca-muftu-omer-lutfi-efendi.aspx>).

uğrayıp ziyaret ettikleri şeyhden feyz almışlardır. Hacı Kamil Efendi'nin bir diğer ustası, Çorumlu Hacı Mustafa Efendi'dir. Bu hocasından da çok istifade etmiştir. Çorumlu Mustafa Efendi'nin vefatından sonra yerine tekkede manevi irşâdı Nevşehirli Hacı Abdullah Baba devam ettirmiş ve Hacı Kamil Efendi de onun halkasına girmiştir. Hacı Kamil Efendi bu sıralarda Tire'de esnaflıkla meşgul olmaktadır. Nevşehirli Hacı Abdullah Efendi'nin vefâtından sonra irşad görevi Hacı Kamil Efendi'ye verilmiştir.²⁶⁶

Değerlendirme

Şeyh Muhammed Bahâaddin Nakşibend Hazretlerinin kurucusu olduğu Nakşibendiyye tarikatı Anadolu'da oldukça rağbet görmüştür. Nakşibendîliğin usûl ve esasları Yeseviyye'ye yakın olması sebebiyle daha sonraki yüzyıllarda Yesevilik, Nakşibendilik içinde erimiştir diyebiliriz.

XV. yüzyılda Anadolu topraklarına yeni girdiği bir dönemde Nakşibendî Tarîkatını Aydın iline getiren kişi Ahmed Efendi'dir. Dolayısıyla da Aydın'daki ilk Nakşî şeyhi olmuştur. İstanbul'da hilâfetini alan Ahmed Efendi bu tarikatın Aydın'da yayılmasını da sağlamıştır. Önce kardeşi Ömer Bâkî Efendi ve oğlu İbrâhim Efendi tarîkate intisâp ederek bu halkayı daha da büyütmüşlerdir. Nakşibendîliğin, usûl ve âdâbını benimseyen müridler Aydın ilinde birçok faaliyetlerde bulunmuşlardır. İstanbul'da eğitimlerin tamamlayan mutasavvıfların çoğu tekrar geri dönerek vaaz ve irşadlarla hem halkı bilinçlendirmişler hemde eserler kaleme almışlardır.

Aydın ilinin birçok yerine Nakşî dergâhları kurulmuş, Güzelhisar, Nazilli, Bozdoğan, Tire, Birgi gibi ilim merkezlerinde medreseler inşa edilmiştir. Buralarda verilen eğitim sayesinde toplumun kültürel faaliyetleri zenginleşmiştir. Sadece dinî tasavvufî eğitim değil fennî ilimlerin de öğretildiği bu merkezler sayesinde Aydın ili hızlı bir gelişim süreci yaşamıştır. Meselâ, Hacı Paşa Nakşibendi mensubu bir botanikçidir.

Kurulan tekke ve zaviyeler günümüze kadar korunamamıştır. Nakşî şeyhi Bozdoğanlı Mustafa Fethi Efendi, Aydın'ın Bozdoğan kazasında yirmi dört odalı medrese yaptırmıştır. Yüz otuz sene yaşayan Bozdoğanlı Fethi Efendi ömrünü ilim

²⁶⁶ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 255-256.

ve irfâna adanmış, Aydın ilinin ilmi ve manevi açıdan gelişmesine çokça katkıda bulunmuş bir şahsiyettir. Yazmış olduğu *Dîvân'ı* meşhurdur. Tıp ilmi de dâhil birçok farklı konuda telif ettiği risâleleri mevcuttur. Yine Nazillili Muhammed Hakkı Efendi Kahire'ye giderek Ezher'de uzun yıllar eğitim görmüş birçok değerli kitap telif etmiştir.

Aydın ilinde Nakşibendî Tarîkatının yansımaları dinî-tasavvufî hayata katkıları daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yoğunluk kazanmıştır. Kaynağını naslardan alan bu sünni tarîkat, medrese erbabı ile mutasavvıfları buluşturarak halkın her iki ilim yuvasından da beslenerek çok yönlü yetişmesine katkı sağlamıştır.

IV. BÖLÜM: DİĞER SÛFÎLER

Selçuklular devrinde Konya’da gelişen Mevlevîliğin, Moğol istilâsı neticesinde Anadolu Türklüğünün yeni yükselen gücü olan Batı Anadolu Beyliklerine yöneldiği bilinmektedir. Bu bağlamda Mevlânâ’nın torunu Ulu Ârif Çelebi’nin Batı Anadolu beylerinin neredeyse tamamını dolaştığı bilinmektedir. Bu çerçevede Ârif Çelebi, Birgi’ye gelmiş Mehmet Bey ile görüşmüştür. Sultan Veled’in Mehmet Bey hakkındaki ifadelerinden hareketle onun Ârif Çelebi’nin ziyaretinden öncede Mevlevîlik ile bağı olduğunu anlamak güç değildir.²⁶⁷ Keza Mehmed Bey’in oğlu ve Beyliğin ikinci beyi olan Gazi Umur Bey’in de Mevlevîliğe intisâbı olduğu yine Menâkıbu’l-Ârifin’de yazılanlardan öğrenilmektedir. Buna göre Umur Bey, rüyasında Ârif Çelebi’yi görür. Ve ona şu beyiti okur: “*Kim cübbesinin kenarında, bizim koruma beratımızı taşırsa, denizde ve karada nereye gitse kahraman olur ve saygı görür.*” Bu rüya üzerine Umur Bey’in Sakız Adası’nı fethine muvaffak olduğu da kaydedilir. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere devrin önemli tarikatları arasında sayılan Mevlevîlik ile beyliğin çok yakın ilişkileri bulunmaktadır. Yine bu bağlamda 166. Nolu Mufassal Tahrir Defteri’nden Aydınoğulları döneminde Ayasuluk, Tire ve Birgi’de Mevlevîhânelerinin açıldığı bilinmektedir.²⁶⁸

Aydın’da ayrıca Bayramîlik, Zeynîlik, Bektaşîlik tarikatları mensupları da bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda Anadolu’da yaygın olan Bayramiyye tarikatı İstanbul başta olmak üzere Çorum, Bursa, Karaman, Amasya, Kayseri, Konya, Saruhan, Aydın, Nazilli, Kestel, Köşk, Tire, Menteşe, Balıkesir ve Ankara gibi şehirlerde yayılmıştır. Bir Türk Mutasavvıfı olan Hacı Bayram Velî (v. 832/1429) tarafından kurulan bir tarikattır.²⁶⁹

²⁶⁷ Ulu Ârif Çelebi, *Menâkıbu’l-Ârifin*, (çev. Tahsin Yücel), C. II, İstanbul, 1996, s. 309, 87; Şeker, *İbn-i Battûta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal ve Kültürel Hayatı ile Ahilik*, s. 106-107.

²⁶⁸ 166 Numaralı *Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, 937/1530, Ankara 1995, s. 467.

²⁶⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. II, s. 251.

Aydın'da Zeyneddin Ebûbekir Hâfi (v. 838/1435) tarafından kurulmuş, devrin önemli tarikatlarından olan Zeynîliğin izleri görülmektedir.²⁷⁰

Anadolu'da faaliyet gösteren tarikatlardan birisi de Hacı Bektaş Velî (v. 669/1271)'ye nisbet edilen ve XIII. yüzyılda bu topraklarda kurulmuş olan Bektâşî tarikatıdır.²⁷¹ Bu tarikat Aydın ilinin tarih ve kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

1- Kasım Bey b. Mehmed Bey

Aydın ve çevresinde faaliyet gösterdiği tespit edilebilen ilk Mevlevî şeyhi Kasım Bey b. Mehmed Bey'dir. Aydınoğulları döneminde yaşayan bu Mevlevî şeyhinin faaliyetlerine ilişkin çok az bilgiye ulaşılabilmektedir. Germiyanogulları'ndan olduğu tahmin edilen Kasım Bey, Aydın'da tespit edilen ilk Mevlevî olma özelliğini taşımaktadır. Bir Mevlevîhane kurup kurmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılamayan Kasım Bey'in 748/1347 tarihinde vefat ettiği Nazilli'nin Kestel Köyünde adına inşa edilen türbedeki mezar taşından anlaşılmaktadır.²⁷²

2- İbn Melek

İsmi İzzettin Abdüllatif'tir.²⁷³ Kadı İzzettin Ferište lakabıyla da tanınmaktadır. Bu lakâbı babasına nisbetle aldığı sanılmaktadır.²⁷⁴ İbn Batuta 732/1332'de Anadolu'ya yaptığı seyahatte İbn Melek ile karşılaştığını yazmaktadır.²⁷⁵ İbn Melek, Aydınoğulları'nın en güçlü zamanında Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırılan medresede uzun yıllar ders vermiştir. Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğlu İsa Çelebi, Selim Çelebi ve Hızır Şah'ın eğitim ve öğretimleriyle de bizzat ilgilenmiştir.²⁷⁶ Tasavvuf ehli âlim bir zât olan İbn Melek Tire'de yaşamış ve burada vefat etmiştir. Vefat tarihi ihtilaflıdır. Bursalı Mehmed Tahir 1394 olarak kayda geçmişse de bu tarihin gerçekçi olmadığını Tire Necip Paşa

²⁷⁰ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 421.

²⁷¹ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 411.

²⁷² 166 Numaralı *Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, 937/1530, s. 434.

²⁷³ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşayih*, s. 25.

²⁷⁴ Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, C. XX, (1999), s.175.

²⁷⁵ İbn-i Battuta, *Seyahatnâme*, s. 217.

²⁷⁶ Sicilli Osmanî, C. III, s. 454.

Kütüphanesi'nde (nr.200) muhafaza edilen müellifin kendi hat yazısıyla yazılan *Şerhu Menârü'l-Envâr* adlı eserinden anlayabiliriz. Eserin 821/1418 yılında yazılması esas alınrsa, İbn Melek'in bu tarihten sonra vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kabri Tire'de adına yaptırılan türbededir. (bkz. Ek 16: İbn Melek Türbesi) Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'e intisaplı olduğu kaynaklarda kaydedilen İbn Melek Mevlevîdir.²⁷⁷ Tasavvuf dâhil birçok konuda ilim sahibi olan İbn Melek'in²⁷⁸ günümüze ulaşmış eserleri şunlardır:

- a. *Kitâbu mine't-Tasavvuf*
- b. *Şerhu'l-Vikâye*
- c. *Şerhu Menârü'l-envar*
- d. *Mebâriku'l-ezhâr fî şerh-i Meşâriki'l envar*
- e. *Şerhu Mecma'il-bahreyn*
- f. *Firişte oğlu lugat*
- g. *Şerhu Tuhfeti'l-mülûk*
- h. *Bedrü'l-vâ'izîn ve Zührü'l-abidin.*²⁷⁹

3- La'li Dede

Aydın'da erken Osmanlı döneminde rastlanılan bir diğer Mevlevî şeyh ise La'li Dede'dir. Doğuştan konuşma özürlü olduğu için bu isim ile anılan La'li Dede'nin kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Güzelhisar doğumlu olan La'li Dede Aydın'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği süreçte kurulduğu anlaşılan Mevlevîhane'nin bilinen ilk şeyhidir.²⁸⁰ Güçlü bir şair ve edip olan La'li Dede'nin Mevlevî olduktan sonra dilinin çözüldüğüne dair de bir anlatı bulunmaktadır. Faaliyetleri hakkında oldukça sınırlı bilgiye ulaşılan La'li Dede'nin 1572 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir.

Mutasavvıf bir şair olup Aydınlıdır. Doğum tarihi bilinmeyen La'li Dede 1572 senesinde vefat etmiştir. Doğuştan dilsizdir. Mevlevî tarikatına mensubdur. Esrar Dede Tezkiresi'nde belirtildiğine göre La'li Dede; Horasanlı Ali Dede'ye intisap etmiş hizmetinde bulunmuştur. Hatta Ali Dede'nin dua ve himmetiyle sonradan

²⁷⁷ Akın, *Aydın Oğulları Tarihi*, s. 38.

²⁷⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih*, s. 25.

²⁷⁹ Mustafa Bakır, "İbn Melek", *DİA*, C. XX, s. 176.

²⁸⁰ *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, 937/1530, Ankara 1995, s. 474.

dilinin çözüldüğü, konuşmaya başladığı rivayet edilmektedir. Şeyhinin vefatı üzerine Güzelhisar Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuştur. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Şu rubâî ona aittir:

*“Lâ’li kulunu eyledi ol lü’lü-i lâ’le
Feyz-i nefes-i himmet ile tûti-i gûya
Mir’at-ı keramettir ânın mâh-ı vücûdu
Yokluklar ile olsa nola şehe lâle”²⁸¹*

4- Lütî Lütfullah Efendi

Küçük Hocasâde, küçük Burnaz Hocasâde diye de bilinir. Divan şâiridir. 1643 ile 1701 yılları arasında yaşamış olup Aydınlıdır. Şeyhülislâm Aydınlı Mesud Efendi'nin oğludur. Tahsilini tamamlayarak Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'den mülâzim olmuştur. Mevlevî meşrebirdir. Müderrislik yaptıktan sonra Eyüp ve Bursa'da kadı olarak görevde bulunmuştur. Yazılmış birçok ilâhîleri vardır. Eyüp'te defterdâr Çelebi camiinde medfundur. Şu beyit ona aittir ve bestelenmiştir.

*“Mest-i aşkız sabrımız yok sinemiz çâk eyleriz
Derd-i aşk ile demâdem çeşmi nemnâk eyleriz”²⁸²*

5- Aysî (İsa)

1645 yılında doğmuştur. Himmetoğlu adındaki aileden geldiği belirtilmektedir. *Vekayî-ül-Füzalâ* adlı eserde Aysî için Aydın'ın “Merd-i Saadetmendi” tabiri kullanılmaktadır. Mevlevî olduğu bilinen Aysî yetmiş sekiz yaşında 1723 senesinde vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Emir Buharî türbesindedir.

Aysî zamanın âlimlerinden olan Kınalızâde Mehmet'ten ilim tahsil etmiştir. İstanbul dolaylarında bir müddet kadılık vazifesi yaptıktan sonra Manisa kadılığı için Anadolu'ya dönmüştür. Aysî aynı zamanda Vak'a-Nüvis²⁸³te olmuştur. Fakat onun en kuvvetli tarafı şiire düşkünlüğü olmuştur. Asıl adı İsa'dır. Şiirleri ile şöhret bulmaya başladıktan sonra zamanın nazım üstadları bir mahlas bulmasını tavsiye

²⁸¹ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1977, C. VI, s. 66.

²⁸² *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, s. 104.

²⁸³ Vak'a-Nüvis, Osmanlı İmparatorluğu zamanında saltanatın tarihi olaylarını kaydetmekle görevlendirdiği kişilere verilen isimdir. (haz. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1110)

etmişlerdir. Şair bunu için bir kelime düşünürken takdirkârlarından biri, senin ismin üzerine üç nokta koymakla aradığın zâhir olur demişlerdir. Osmanlıcada İsa kelimesindeki s harfinin üzerine üç nokta koyunca ş harfi olmaktadır. Böylece mahlası Ayšî olmuşve bu isimle tanınmıştır.

Şu beyitler Ayšî'nindir.

*“Rûşen eyler ehli derdin dide-i ümidini
Kopsa nageh, cünbüş-i pay-i semendinden gubar*

*Düşelden hasta diller sanki gisuy-i perişane
Anın her bir şikenci döndü bir şam-ı garîbane”*

Ravan'ın fethedildiği sıralarda, yazdığı bir manzûmeden alınan şu beyit, hamasî (yiğitlikle kahramanlıkla ilgili replik) olduğu kadar güzeldir de:

*“Şirar-ı kahr-ı cansitan-ı Şah-ı cemcahın
Ravan'ın aldı sanman canın aldı gümrahın.”²⁸⁴*

6- Şeyh İsâ

Şeyh İsâ 851/1447 yılında Saruhan Vilâyetinin Akhisar kasabasında doğmuştur. Babası Sücâ Halife, dedesi ise Taşgun Efendi diye meşhurdur. Şeyh İsâ seksen yedi yıl ömür sürüp elli beş yıl hilâfet etmiştir.²⁸⁵ Dört yaşında Kur'an ve sûre öğrenmeye başlamış ve yedi yaşında Kelâmullâh'ı hıfzetmiştir. On iki yaşında namazlarını eksiksiz kılmaya başlamış, yirmi dört yaşında zahir ilimleri tamamlamıştır. Yirmi beş yaşında tasavvufa meylederek Bayrâmîyye tarikatı şeyhlerinde Muhammed Çelebi'ye intisâp etmiştir. Bir buçuk yıl hizmet ve altı ay halvet ettikten sonra sülûkunu tamamlayıp icâzet aldıktan sonra Kayseri'ye gidip Şeyh Kasım'dan da icâzet almış ve hilâfet vazifesini üstlenerek memleketi Akhisar'a geri dönmüştür. Şeyh İsâ hilafet vazifesi gereği birçok yolculuk yapmış, gittiği her yerde müridleri olmuştur.²⁸⁶

919/1514 senesinde Aydın'a gelen Şeyh İsâ, Nazilli, Kestel, Menteşe ve Çine'de ikâmet etmiş, uğradığı yerlerde kendisine hayli kişi intisap etmiştir. Çine'de

²⁸⁴ Özkaynak, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, s. 26-27.

²⁸⁵ Ramazan Muslu-Sezai Küçük, *Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi*, Akhisar Belediyesi Kitaplığı Yay., 2010, s. 15.

²⁸⁶ Muslu-Küçük, *Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi*, s. 16.

bir hanımla evlenen Şeyh İsa, Aydın vilâyetine bağlı Köşk kazasına yerleşmiş on yıl burada irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Musul, Halep, Bedahşan, Bağdat, Hemedan ve Şam ziyaretleri esnasında tasavvuf büyüklerinden bir rivâyete göre kırklardan olan Muhammed Bedahşânî ile sohbet ve muhasebe etmiştir. Bedahşânî Şeyh İsa'ya Vefk ilmini öğrettikten sonra, ilmi cifri öğrenmesi için de onu Bağdat'ta Dicle kenarında yaşayan Baba Hamdi isminde bir dostuna göndermiştir.²⁸⁷

Ömrünün önemli bir kısmı tasavvufi irşad ve bu irşad için yaptığı meşakkatli yolculuklarla geçen Şeyh İsa 937/1531'de vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Akhisar'daki evine defnedilmiştir. Vefatından sonra kabri üzerine türbe yapılmıştır.

Şeyh İsa irşadı süresince, 910/1505 yılında Baba Ahmed Mağribî'ye, 92/1522 yılında oğlu İlyas Çelebiye, Aydın ili Kestel'de Hacı Bâlî'ye, yine aynı senede Seyikli Abdi Halife'ye hilâfet vermiştir. Çine'ye bağlı Kızıltepe'de Emice Durmuş Dede'ye, Tire'de sâkin olan Menteşeli Alâaddin'e, Mısır'da sakin olan Gördesli Muhammed'e ve daha birçok müridine icâzet verdiği bilinmektedir.²⁸⁸

İbn İsa XVI. yüzyıl Bayrâmî şeyhlerindedir. Asıl adı İlyas olup 902/1496'da Aydın Vilâyetinin Saruhan sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Akhisar'da doğmuştur. Babası Bayrâmîliğin Şemsilik kolunun halifelerinden Şeyh İsa Mecüdüddin Akhisârî (937/1530)'dir. İbn İsa medrese tahsilini tamamladıktan sonra seyr ü sülûkünü babası Şey İsa Mecüdüddin'in gözetiminde tamamlamış ve 92/1522'de hilâfete nâil olmuştur. Babasının aynı yıl Aydın'a gitmesi üzerine dergâh postnişinliğini üstlendiği ve vefâtına kadar saygısızlık olur düşüncesiyle on bir yıl kendi adına hilâfet yapmadığı kaydedilmektedir.²⁸⁹

İbn İsa'nın tespit edilmiş eserlerinden bazıları şunlardır.

- a. *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*: 1541'de telif edilen eser, “mefâilün mefâilün feûlün” vezniyle yazılmış olup 868 beyit ihtivâ eder.
- b. *Ferâhnâme*: Harflerden mana çıkarmaya dayalı bir eserdir. “Teshîrû'l-ekber fi ilmi'l-harf” adıyla da bilinir.

²⁸⁷ Muslu-Küçük, *Şeyh İsa Menâkıbnâmesi*, s. 19.

²⁸⁸ Muslu-Küçük, *Şeyh İsa Menâkıbnâmesi*, s. 20.

²⁸⁹ Vassaf, *Sefîne*, C. II, s. 269, Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 1.

- c. *Fusûl-i Aşere*: Eserde tarikat silsilesi, tarikat âdâbı, şeyh-mürîd ilişkisi, makamlar, vefk ve ilm-i havâssa dair bilgiler verilmektedir.²⁹⁰
- d. *Fusûl-i Seb'a*: Atvâr-ı seb'a ile ilgili bir eserdir.
- e. *Kavâid-i Teshîrât*: Sihrin nasıl ve ne zaman yapılacağını öğreten Osmanlıca kaleme alınmış bir eserdir.
- f. *Nutk-ı İbn İsâ*: Millî Kütüphane'dekibu mecmuada bu başlık altında kayıtlı 20 gazeli Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı tarafından yayınlanmıştır.
- g. *Rumûzü'l-künûz fi'l-cifr*: On iki fasıldan meydana gelen eser, 965/1558'de tamamlanmış olup bu tarihten hicrî 2035 tarihine kadar meydana gelecek olaylardan söz etmektedir.
- h. *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddin ve Âdâb-ı Sâlikîn*: Bu eser biyografi mahiyetindeki manâkıbnâmeler türüne örnek teşkil etmesi bakımından ilginçtir.

7- İmam Birgivî

Asıl adı Takıyyüddîn Mehmed'dir. 929/1523 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Babası Pîr Ali, Balıkesir'de müderristir. Dedesi de âlim bir zât olan Birgivî ilk tahsilini babasından almış, Kuran hıfzı olmak üzere Arapça, mantık ve diğer birçok ilimleri babasından okumuştur. Daha sonra İstanbul'a giderek önce Küçük Şemseddin Efendi'den; ardından Haseki Medresesinde zamanın meşhur hocalarından ders almıştır. İcâzetini alarak müderrislik yapmaya başlamıştır. Kanûni döneminde resmî görevler icra etmiş, halkı bid'atler konusunda uyarıcı vaazlar vermiştir.²⁹¹

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'yle fikir ayrılığına düşmüştür. Halkın bid'atleri terk etmesinden ümidini kesen Birgivî İstanbul'da Bayrâmiyye tarikatı şeyhi Karamânî'ye intisap ederek inzivaya çekilmiştir. Şeyhinin de tavsiyesi üzerine Sultan II. Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin yaptırdığı medreseye müderris tayin edilmiştir. Ömrünün geri kalan kısmını Birgi'de eserler yazarak, ders vererek, eserler telif ederek ve halkı irşad ederek geçirmiştir. 981/1573 yılında vefat eden İmam

²⁹⁰ Tijen Özbay, "İbn İsâ ve Fusûl-i Aşere Adlı Eseri" (İnceleme ve Metin) ,Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016.

²⁹¹ Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. IV, s. 121.

Birgivî'nin kabri Aydın ve çevresindeki halk tarafından çokça ziyaret edilen meşhur makamlardandır.²⁹² (bkz. Ek 17: İmam Birgivî Türbesi)

Birgivî son derece dürüst ve tavizsiz bir ilim adamıdır. Ehl-i Sünnet esaslarına bağlı tasavvuf erbâbını değil, tasavvuf adına bid'at ve hurâfe çıkararak sözde mutasavvıfları şiddetle tenkit etmiştir. Birgivî'nin Arapça gramer, sarf, nahiv üzerine yazdığı eserleri meşhurdur. Tasavvuf üzerine *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ve *Cilâ'ül-kulûb* adlı eserleri telif etmiştir. Ayrıca fıkıh, akâid, tefsir, kıraat, hadis ilimlerinde yazdığı birçok eseri bulunmaktadır.²⁹³

8- Abdullah Kestelî

Tam olarak künyesi; Abdullah b.Yusuf b. Mehmet b. Yahşi-i el-Kestelî dir.²⁹⁴ Aydın İli'nin Nazilli İlçesinin Kestel köyündendir. Abdullah Kestelî'nin doğum tarihi bilinmemektedir.²⁹⁵ Bazı kaynaklar ise Tire'de kadılık görevi yaptığını ve 1038/1638 yılında Tire'de vefat ettiğini belirtmektedir.²⁹⁶ Abdullah Kestelî, Arapçaya ve Farsçaya hâkim, özellikle lügat sahasında geniş bilgi sahibi bir zâttır. Bu dillerin gramerine dair araştırmalar yapmıştır.²⁹⁷

Kestelli Abdullah Efendi'nin, ilim dünyasında tanınmasına sebep olan eseri *Mirkâdü'l Lügat* kitabıdır. Yazma bir nüshası Selânik'te Saatli Câmii Şerifi Kütüphanesi'ndedir.²⁹⁸ *Mir'at-ı Kestelî* adı ile de meşhur olan bu eser 1533-1534 yıllarında yazılmış olup, Arapçadan Türkçeye bir lügat olarak tertip edilmiştir. Büyük bir cilt tutan bu lügat otuz bin kadar kelime ihtiva etmektedir. Müellif bunlardan on dört bin tanesini Cevherî'nin *El Sıhâh fi'l-Lügat* adlı eserinden, onaltı bin adedini Firzâbâdi'nin *El Kâmûsu'l-Muhit* adlı eserinden aktarmıştır. Eser Arapça kelimelerin Türkçe karşılığı verilmek sûretiyle meydana getirilmiştir.²⁹⁹

²⁹² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 253.

²⁹³ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 25; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 191-192.

²⁹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 34.

²⁹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 34; Özkaynak, *Aydın Şair ve Müellifleri*, s. 11.

²⁹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l Müellifîn*, C. II, s. 358.

²⁹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 34; Özkaynak, *Aydın Şair ve Müellifleri*, s. 11.

²⁹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 34.

²⁹⁹ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 104; Yüce, "Abdullah Kestelî", *DİA*, C. I, s. 112.

Abdullah Kestelli'nin *Mirkatü'l-Lügat*'ındaki kullandığı Türkçe, XVI. yüzyıl Türkçesidir. Eserdeki Türkçe metin fonetik ve morfolojik özellikleriyle, kelime hazinesi, o devir batı Anadolu Türkçesinin dili hakkında bilgi vermektedir. Kestelli Abdullah Efendi'nin *Mirkatü'l-Lügat*'ı hakkında 1983 yılında bir doktora tezi hazırlanmış fakat henüz yayınlanmamıştır.³⁰⁰ Lügat ilmine dair yazılmış bu eserin değerini anlatmak ve tarif etmek mümkün değildir.³⁰¹

9- Kayıkçı Kul Mustafa

Kayıkçı Kul Mustafa,³⁰² XVII. asrın şöhretli şairlerindedir. Kul Mustafa, şairlerinin güzelliğinin yanısıra, yaşadığı devrin tarihi, içtimai mevzularını işleyişi bakımından mühim bir şahsiyettir. Gençliğinde meşhur denizci Murad Reis'in maiyetinde Cezayir'de bulunduğu anlaşılan Mustafa'nın Kayıkçı ünvanını da bu sırada aldığı sanılmaktadır. İran Şahı Abbas'ın, Bağdad'ı zaptetmesi dolayısıyla söylediği şiirleri vardır. Sultan IV. Murad'ın Bağdad seferi hakkında söylediği şiirleri, Türk halkı arasında hâlâ meşhur olan Genç Osman Hikâyesi'nin doğmasında ve yayılmasında tesirli olmuştur. Meşhur “Genç Osman Destanı” ile anılan Kayıkçı Kul Mustafa Bektâşîdir. Şiirlerinde Hacı Bektaş-ı Veli'den bahsetmektedir.

*“Hazır ol vaktine Nemçe kralı!
Yer götürmez asker ile geliyor!*

*Patriklerin inmiş tahttan diyorlar
Bir halife kalmış o da geliyor!*

*Gelen Ahmed Paşa'n kendidir kendi
Altmış bin dalkılıç küsuru cümdi*

*Kaçma kâfir kaçma ölümün şimdi
Hacı Bektaş Veli kalkmış geliyor!”*

İşte Kayıkçı Kul Mustafa'nın, savaşlar için söylediği bu yürüyüş destanları; düşman üzerine yürüyen, imparatorluğun her tarafından kopup gelmiş, yaşayan

³⁰⁰ Nuri Yüce, “Abdullah Kesteli”, *DİA*, C. I, (1988), s. 113.

³⁰¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih*, s. 34.

³⁰² Kayıkçı Kul Mustafa için bkz. Köprülüzade Mehmed Fuad, *Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi Hakkında Vesikalar*, İstanbul, 1930, s. 8-20.

ordularla beraber, şehid olup şimdiruh orduları haline gelmiş erenlerin, evliyaların isimlerini anmak suretiyle, savaşa bir heybet ve orduya büyük gayret vermiştir.³⁰³

Doğum ve ölümüyle ilgili net bir bilgi olmamasına karşın, ilmi kaynaklarda 1658’de öldüğü rivayet edilmektedir. Nerede doğduğu hususunda da yeterli bilgi yoktur. Ancak “Genç Osman Türküsünün” Osman Şevki Uludağlar tarafından Aydın çevresinde derlenmesi, şairin dilinde görülen “bencileyin, sencileyin” gibi arkaik kelimelerin bütün Nazilli ağzında hala kullanılması, şairin hayatının ilk dönemlerini bahriyeli olarak geçirmesi (Aydın eski bir denizci beyliğidir), gibi bilgileri birleştirdiğimizde, Kayıkçı Kul Mustafa’nın Aydın Nazilli çevresinde doğmuş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca sanatsal olarak büyük ölçüde etkilediği Âşık Ömer’in de aslen Aydınlı olması bu görüşleri önemli hale getirmektedir. Aydın yöresinden derlenen türkünün sözleri şöyledir:

*“Genç Osman dediğin bir küçük uşak,
Beline bağlamış ibrişim kuşak
Askerin içinde biricik uşak
Allah Allah deyip geçer Genç Osman*

*Eğerleyin kırımın ikisin
Fethedeyim düşmanlarım hepsin
Sabah namazında Bağdat kapısın
Allah Allah deyip, açar Genç Osman*

*Sultan Murad eydür gelsin göreyim
Nice kahramandır ben de bileyim
Vezirlik isterse üç tuğ vereyim
Kılıcından al kan saçtı Genç Osman*

*Kul Mustafa karakolda gezerken
Gülle kurşun yağmur gibi yağarken
Yıkılası Bağdat seni döğerken
Şehidlere serdar oldu Genç Osman.”*

Kayıkçı Kul Mustafa IV. Murad’ın Bağdat Savaşı’nda bulunmuştur. Bu şiir, Genç Osman’ın dillere destan olan bahadırlığını gösteren ve fethedilen Bağdat

³⁰³ Nihat Sami Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 728.

surlarına Türk bayrağını diktikten sonra şehid olan Türk kahramanı Genç Osman'ın yiğitliği ve ölümü hakkında yazılmış güzel, manzum bir hikâyedir.³⁰⁴

10- Ahmet Behçet Efendi

Atçalı Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin oğludur. 1275/1859 yılında İzmir'de doğmuştur. İzmir'de ilk, Midilli'de orta tahsilini yapmıştır. Arapça ve Farsça'yı husûsi surette öğrenmiştir. 1309/1893 senesinde İzmir'de Rûsemât memurluklarıyla devlet hizmetine girmiştir. Bir süre sonra yine rûsemat memurluğu ile görevi İstanbul'a nakledilmiştir. Yazdığı bir manzûme dolayısıyla tevkif edilerek Yıldız'da sorguya çekilmiştir. Sonuçta yine rûsematmemurluğuyla doğum yeri olan İzmir'e gönderilmiştir. 1324/1908 Temmuz İnkılâbından (İkinci Meşrutiyet) sonra yaş haddine tabi tutularak emekli olmuştur.

31 Ağustos 1331/1915 tarihinde vefat etmiştir. “Koca Behçet” namıyla tanınmaktadır. Bir manzumesi aşağıdadır.

*“Pirimiz Hacı Bektâş-ı Veli
Teslim olduk aldık mürşitten eli
Bağladık dil ile el ile beli
Behçet neşimizi kıranlardanız”*

Elli iki yaşında Bektâşi olduğu anlaşılan Ahmet Behçet Efendi, bir Yahudi kadar Musevice, bir Ermeni kadar Ermenice ve bir Rum kadar da Rumca bilirdi. “*Alacaklı ve Borçlu*” destanı ile şöhret bulan Behçet Efendi'nin 130 parça destan ve bundan fazla koşma semâî, mâni, ilâhi, mersiye, nefes, nât gibi basılmamış manzûmeleri vardır.³⁰⁵

11- Bedri Noyan

Asıl ası Salih Bedreddin olup şiirlerinde “Âşık Noyan” mahlasını kullanmıştır. 1912 yılında Serez'de dünyaya gelmiştir. Subay olan babası İsmail Hakkı'nın görevi dolayısıyla sık sık yer değiştirmiş, ilk eğitimin çeşitli illerde tamamladıktan sonra ortaokul ve liseyi Samsun'da okumuştur. Samsun Lisesi'nin ilk

³⁰⁴ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 706.

³⁰⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicil-i Osmâni Zeyli*, C. IV, Ankara: TTK. Yay., 2008, s. 41-42.

mezunlarındandır. 1931 yılında Ankara Numune Hastanesi'nde ihtisasını tamamlamış, 1946'da doçentlik imtihanını kazanarak akademik hayata geçiş yapmıştır. 1951 yılına kadar sürdürdüğü akademik hayatından sonra eşinin memleketi olan Aydın'a yerleşmiş serbest hekimlik yapmaya başlamıştır. 1997 yılında vefat eden Bedreddin Noyan Aydın Telledede Kabristanında defnedilmiştir. Tıp öğrencisi iken bir aile dostları vesilesiyle Bektâşi tarikatıyla tanışmış, dönemin dedebabası olan Ali Naci Baykal Dede Baba'ya (v. 1960) intisap etmiştir. Kırk sekiz yaşında Bektaşiliğin Babağan kolunun postnişini olmuştur. 1992 yılında da hilafeti Arnavutluk'tan kendisini ziyarete gelen Yaşar Sina Vardi'ye vermiştir. Onun vefatından sonra Bektâşiler arasındaki birlik sona ermiştir.³⁰⁶

Eskilerin “hezarfen” olarak nitelendirdikleri, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar gelen ender münevverlerdendir. Usta bir hattat, ressam şair ve müzisyendir. Musikiye gençliğinde önce keman çalmakla başlamıştır. Kemandan bağlamaya geçmiştir. Ney üflemeye başladığında kullanacağı enstrumanı bizzat kendisi kamaştan yapmıştır. İlahi ve nefesler yazmıştır. Sevenlerinin dilinden düşmeyen “kemanımla sana bir ses verebilseydim eğer” isimli şarkının sözlerini kaleme almıştır. Eski harflerle yazılmış matbu ve el yazması metinleri okumadaki vukufiyetini hat sanatında da göstermiştir.³⁰⁷ Uzun ömrü boyunca yurt içinde ve yurt dışında tıbbi, Türkoloji ve halk bilimi sahalarında kongrelere katılmış, tebliğler okumuştur. Birçok eser ve makalesi mevcuttur. Eserlerin bir kısmı şunlardır.

- a. *Enel'aşk*: Müellifin 1942-1951 yıllarında kaleme aldığı tasavvufi nitelikli manzumelerinden oluşur. Kitabın ilk bölümünde şiirler, ikinci bölümünde nefesler bulunur.
- b. *Aşk Risalesi*: Daha çok Bektâşi geleneğinde sevgi ve onun yoğun hali olan aşkla ilgili açıklamaların yer aldığı bir eserdir.
- c. *Hacıbektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri*
- d. *Bektâşilik Alevilik Nedir*: Bektaşiliğin tarihi gelişimi, Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatı ve eserleri, temel inanç konuları, yolun âdâb ve erkânı ile bazı Bektaşî büyüklerinin hayatları hakkında bilgiler içerir.

³⁰⁶ Bedri Noyan, *Enel'aşk*, Gayret Basımevi, Aydın 1955, s. 3.

³⁰⁷ Ergun, *Aydın'ı Aydınlatanlar*, s. 185-186.

- e. *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*: Müellifin yarım asırlık çabalarının ürünü olan ansiklopedik bir çalışmadır. Dokuz cilt halinde neşredilmiştir³⁰⁸.

12- Şihâbüddin Ahmed b. Mahmud Sivâsî

XV. yüzyılın başlarında kurulan yayılan Zeyniyye tarikatının kurucusu Şeyh Zeynüddin el-Hâfî (v. 838/1435)'dir. Zeynüddin el-Hâfî'ye nispet edilen Horasan kökenli Zeynîyye tarikatı Aydınöğulları'nın son dönemlerinde bu muhitte görülmüş ve sonrasında da etkinliğini belli bir süre devam ettirmiştir.³⁰⁹ Halifelerinden Ayasuluklu Şeyh Mehmed Efendi vasıtasıyla Ayasuluk'a gelen Zeynüddin el-Hâfî ve Şehâbeddin Sivâsî Aydınöğulları'nın önemli kentleri arasında olan Ayasuluk'a gelip yerleşmişler ve ilmî faaliyetlerine devam etmişlerdir. Devrin önemli müfessirleri arasında yer alan Şemseddîn Sivâsî ve hocası, XV. yüzyılın başlarında Aydınöğulları'nın önemli kentleri arasında olan Ayasuluk'a gelip yerleşmişler ve hayatlarının sonuna kadar burada yaşamışlardır. İlmî faaliyetlerle dolu bir ömür geçiren Şehâbeddin Sivâsî, 1456 yılında vefat etmiştir.³¹⁰ Ayasuluk'ta medfun olan Sivâsî, Zeynîliğin Aydınöğlü topraklarında yayılmasını sağlayan mutasavvıf ve müfessirlerdendir.

Şihâbüddin Sivâsî genelde Zemahşerî ve Beyzavî tefsirlerinin özetlendiği, bunların üzerine şerh ve hâşiyelerin yapıldığı bir dönemde Kur'an-ı Kerim'in tamamını tefsir eden nâdir müfessirlerden biridir. Ayasuluk'da te'lif ettiği eserleri şunlardır.

- a. *Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fudalâi's-Semâsîr*: Tefsîru's-Şeyh diye de bilinen eserin işâri yorumlar içermemesi müellifin eseri tasavvufa girmeden önce yazdığını düşündürmektedir.
- b. *Risâletü'n-necât min şerri's-sıfat*: Zeyniyye tarikatının âdap ve erkânına temas etmiştir.³¹¹

³⁰⁸ İlyas Üzüm, "Noyan Bedri", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 214-215.

³⁰⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 31; Hoca Sâdeddin, *Tacü't-tevvarih*, C. II, s. 415.

³¹⁰ *Osmanlı Müellifleri*, C. I, s. 91.

³¹¹ Fatih Çınar, "Şihâbüddin es-Sivâsî'nin 'Risâletü'n-Necât' Adlı Eseri Bağlamında Nefsin Islahına Dair Görüşleri" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C. XVIII, S. 2, s. 19-44.

- c. *Cezzâbü'l-kulûb ilâ tarîkı'l-mahbûb*: müellif tasavvufa dair bu eserinde önce ilim ve irfan konularına yer vermiş, ardından tasavvufî konulara geçmiştir.³¹²
- d. *Riyâzü'l-ezhâr fî cilâ'il ebsâr*
- e. Şerh'ale'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye
- f. *Şerhü'l-misbâh*³¹³

Değerlendirme

Bu bölümde Aydın ilinde etkili olan her biri tek başına ele alınması mümkün olmayan Mevlevilik, Bektâşilik, Bayrâmilik ve Zeynîlik mensubu sufileri ele alınmıştır. Konya merkezli bir tarikat olan Mevlevîlik, daha kuruluş aşamasında bölgeye ulaşmıştır. Devlet idarecilerinde ilgi odağı olan Mevlevîlik yörede hızla yayılmış ve halk tarafından da benimsenmiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin oğlu Sultan Veled ve torunu Ulu Ârif Çelebi'nin bizzat Aydın'ı ziyaret etmeleri, Mevlevîliğin Aydın'da yayılmasında etkili olmuştur.

Bayramîliğin Aydın'daki en meşhur şahsiyeti hiç şüphesiz İmam Birgivî'dir. Büyük bir âlim olan İmam Birgivî hem kendi döneminde hem de Osmanlılar döneminde kabul görmüş, eserleri medreselerde okutulmuş, sadece âlimler nazarında değil halk tarafından da saygı görmüştür. Dolayısıyla İmam Birgivî ilim ve irşad faaliyetleri, eserleri ve hizmetleriyle Aydın'ın ilmi ve tasavvufî hayatında çok etkili olmuş bir şahsiyettir.

Tespitlerimize göre Bektaşîlik daha çok XVII. yüzyıllarda Aydın'da görülmeye başlamış ve müntesipleri sayesinde faaliyetlerde bulunan bir tarikat olarak göze çarpmaktadır.

Yine Zeynîliğin izlerini, Şihâbüddin Ahmed b. Mahmud Sivâsî ve hocasının Aydın'a gelip yerleşmesi ile Zeynî dervişlerin faaliyetlerinde görmekteyiz. Pek çok tarikatın bu topraklarda hizmet etmesi ve varlığını devam ettirmesi Aydın'ın ilmî ve tasavvufî yönünün gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Telif edilen eserler ve

³¹² Fatih Çınar, "Bir Mutasavvıf Olarak Şihâbüddin Es-Sivâsî Ve 'Cezzâbü'l-Kulûb' İsimli Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Görüşleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/I, S. 37, s. 239-266.

³¹³ Murat Sülün, "Şehâbeddin Sivâsî", *DİA.*, İstanbul: 2010, C. XXXVIII, s. 418.

kurulan medreseler sayesinde dinî ve ilmî hayat canlılığını günümüze kadar muhafaza etmiştir.

SONUÇ

Aydın ili tarihine baktığımızda Aydınoğullarından günümüze kadar ilmî, dinî, tasavvufî olayların her yüzyılda kendine has bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Toplumun dinî ve tasavvufî hayatının yansımaları siyasî, askerî, ticarî, içtimaî her hadiseye etki etmiş dinî tasavvufî kültürün oluşmasını sağlamıştır.

Aydınoğullarının kuruluş aşamasında XIV. ve XV. yüzyıllarda Yesevî dervişlerinin faaliyetleri göze çarpmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'nin öğretileri; XII. ve XIII. yüzyılda göçebe hayatına sahip halk kitlelerinin sade yaşayışlarına uygun bir meşrep olan Yesevîliği benimsemelerini sağlamış, Yesevîliği hayatlarının merkezine yerleştirmiş olan bu Türkmen göçebe topluluklar, Aydınoğullarının Batı Anadolu kıyılarını yurt edinmesi aşamasında büyük katkılar sağlamışlardır. Anadolu'ya göç eden bu topluluklar arasında sayısız derviş vardır. Bu Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan önce fütûhata çıkmış ve bu toprakları mânen fethetmişlerdir. Yine bu dervişler Allah yolunda savaşılan kimseler olarak düşmana karşı çıkan, uçlarda fetihler yapan, el emeği alın teriyle geçinen topluluklardır. Kurdukları zâviyeler, yerleşim ve teşkilatlanma için birer merkez olmuş, bu merkezlerde insan ruhuna hitap ederek eğitim ve öğretim hizmeti vermişlerdir. Ulaşabildiğimiz kaynaklardan toplayabildiğimiz bilgilere dayanarak Aydın iline hizmet eden Yesevî dervişleri; Alihan Baba, İbrahim Baba, Ahî Bayram, Ahî Sinaneddin Yusuf, Karaca Ahmed Sultan, Sinan Dede, Baltalı Dede, Dedebağ Dede, Yaren Dede, İman Baba Sultan, Madran Baba, Bayraklı Dede, İlyas Dede, Sarı Sultan, Çiçek Dede, Okçu Baba ve Horosanlı Mehmed Efendi'dir. Aydın ilinde bu saydığımız dervişlerin dışında haklarında az da olsa bilgi sahibi olduğumuz daha birçok erenin varlığı da tespit edilmiştir.

Anadolu'da, XIV. yüzyıl öncesi tasavvufî hayata; Ahiyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm ve Abdalân-ı Rûm diye adlandırılan ahî kuruluşlarında tesir ettiği görülmektedir. "Fütüvvet teşkilâtı" diye adlandırılan bu gruplar toplumda birlik beraberlik, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerini vererek Aydın ilinin kuruluş aşamasında toplumun temelini sağlam atılmasını sağlamışlardır. "Horasan Erenleri" de denilen Abdalân-ı Rûm, Baba İlyas'a nisbetle "Babaîler" adı ile meşhur olmuş, abdal ve baba isimleriyle de anılmışlardır. Bu

zümre daha sonra, XIII. asrın ikinci yarısında vefat etmiş olan Hacı Bektâş-ı Veli'ye nisbet edilmiştir. Bu sebepten dolayı kaynaklarda Horosan kökenli olduklarını tespit ettiğimiz bu dervişleri her ne kadar Yeseviyye başlığı altında toplasak bu dervişler, bazı araştırmacılara göre ahî ya da Bektaşî dervişi olarak da kabul edilmektedir.

II. Murad devrinde Osmanlı hâkimiyetine giren Aydınoğulları Beyliği, Osmanlı'nın bir vilâyeti olarak "Aydın Eli" adıyla anılmaya başlamıştır. Aydınoğulları zamanında başlayan ilmî ve kültürel çalışmalar, Osmanlı Devleti zamanında da hızla devam etmiş, XV. ve XVI. yüzyıllarda Mevlevîlik ve Halvetîlik Aydın ilinde etkisini arttıran tarikatlerden olmuştur.

Mevlevîlik, daha kuruluş aşamasında bölgeye ulaşmış bir tarikattır. Devlet idarecilerinin de ilgi odağı olan Mevlevîlik yörede hızla yayılmış ve halk tarafından benimsenmiştir. Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi'nin faaliyetleri Mevlevîliğin Aydın'da yayılmasını sağlamıştır. İbn Melek, Lütfullah Efendi, Aysî, La'li Dede ve Kasım Bey gibi âlimler eserleriyle tasavvuf kültürüne katkı sağlamışlardır.

XVI. yüzyılda Anadolu'da en yaygın tarikatın Halvetiyye olduğu görülmektedir. Devlet ricâlinin de büyük rağbetine mazhar olan bu tarikat, yetiştirdiği dirâyetli şeyhler ve bu şeyhler tarafından kurulan şübeleriyle Anadolu'yu bir ağ gibi sarmıştır. Dede Ömer Rûşenî Halvetî tarikatının büyük şeyhlerindedir. Halvetîliğin Rûşenî kolunun kurucusu'dur. Dede Ömer Rûşenî, Aydın'ın aydınlı olmasına ve aydınlı anlamına gelen "Rûşeni" mahlasının kullanması Aydın ilinin tasavvufî yönüne dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bahsi geçen tarikatların mensupları, Asya, Afrika ve Avrupa'nın ortasında hâkimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti'nde ilim, irfân ve sanatın peşinde ilden ile dolaşmışlar, yaptıkları yolculuklarla bir kültür alışverişi başlatmışlardır. Bu yolculuklar ilim, fikir ve sanat dünyasını canlı tutarken, Osmanlı topraklarında ortak bir kültürün oluşması ve yaşamasını da sağlamıştır. Nitekim Aydın'ın Dede Ömer Rûşenî'nin tekkesini Tebriz'de kurması buna güzel bir örnektir.

Halvetiyye'den Kuşadalı İbrâhim Halvetî'ye nisbet edilen Kuşadaviyye, hilâfet sistemiyle kültürünü Anadolu'ya yaymıştır. Halîfelerine gönderdiği irşad mektupları tasavvufî hayata canlılık getirmiştir. İstanbul'da kurulan, Batı Anadolu ve özellikle de Aydın'da neşv ü nemâ bulan Halvetîliğin Uşşâkîlik kolu ise müntesipleriyle tasavvufî hayatın en parlak dönemleri yaşanmıştır. Özellikle Nazilli ve çevresinde

faaliyet gösteren mutasavvıflar yazdıkları eserler ve kurdukları zaviyelerle Aydın ilinin kültürel gelişimine katkı sağlamışlardır. Aydın ilinin kazaları olan Nazilli, Kestel, Karacasu, Bozdoğan, Kuyucak dolaylarında yaygın olarak görülen Uşşâkîlik kolu, uzun yıllar silsilesi kesilmeden hizmet veren bir tarikat olmuştur. Şeyh Muhammed Zühdî Efendi ile Nazilli’de neşvü nemâ bulan Uşşâkîlik halk tarafından da kabul görmüş, benimsenmiştir. *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Hüseyin Vassaf kitabında Uşşaki meşâyihından ve Aydın’a hizmetlerinden uzun uzun bahsetmektedir.

Şeyh Muhammed Bahâaddin Nakşibend Hazretlerinin kurucusu olduğu Nakşibendiyye tarikatı Anadolu’da oldukça rağbet görmüştür. Nakşibendî Tarikatını Aydın iline getiren kişi Ahmed Efendi olmuştur. Dolayısıyla da Aydın’daki ilk Nakşî şeyhidir. İstanbul’da hilâfetini alan Ahmed Efendi kardeşi Ömer Bâkî Efendi ve oğlu İbrâhim Efendi’nin de tarîkata intisâp etmesiyle bu halkayı daha da büyötmüştür. Aydın ilinin birçok yerine Nakşî dergâhları kurulmuş, Güzelhisar, Nazilli, Bozdoğan, Tire, Birgi gibi ilim merkezlerinde medreseler inşa edilmiştir. Buralarda verilen eğitim sayesinde toplumun kültürel faaliyetleri zenginleşmiştir. Sadece dinî tasavvufî eğitim değil fennî ilimlerin de öğretildiği bu merkezler sayesinde Aydın ili hızlı bir gelişim süreci yaşamıştır. Aydın ilinde Nakşibendî Tarikatının yansımaları dinî-tasavvufî hayata katkıları daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yoğunluk kazanmıştır. Kaynağını naslardan alan bu sünni tarikat, medrese erbabı ile mutasavvıfları buluşturarak halkın her iki ilim yuvasından da beslenerek çok yönlü yetişmesine katkı sağlamıştır.

Bektâşîlik, Bayrâmîlik ve Zeynîlik mensubu sufilerin tasavvufî hayata etkileri yazdıkları eserler ve yaptıkları faaliyetlerle günümüze kadar uzanmaktadır. Bayramîliğin Aydın’daki en meşhur şahsiyeti hiç şüphesiz İmam Birgivî’dir. Büyük bir âlim olan İmam Birgivî hem kendi döneminde hem de Osmanlılar döneminde kabul görmüş, eserleri medreselerde okutulmuş, sadece âlimler nazarında değil halk tarafından da saygı görmüştür. Bektaşîlik daha çok XVII. yüzyıllarda Aydın’da görölmeye başlamış ve müntesipleri sayesinde faaliyetlerde bulunan bir tarikat olarak göze çarpmaktadır. Yine Zeynîliğin izlerini, Şihâbüddin Ahmed b. Mahmud Sivâsî ve hocasının Aydın’da yaptıkları ilmi faaliyetleri, eserleri ile görölmektedir.

Halvetiliğin, Nakşibendîliğin, Mevlevîliğin ve diğer tarikatların kurmuş olduğu medreseler ve zaviyeler yöreyi ilim merkezi haline getirmiştir. Telif edilen eserler

sayesinde sadece Aydın ilinin kültürel gelişimi sağlanmakla kalmamış; tasavvuf tarihi açısından zengin bir literatür oluşmasına katkı sağlamıştır.

Aydın'da tekkeler, zaviyeler ve medreseler manevî eğitimin yanısıra güzel sanatların öğretildiği bir akademi, bilgi ve iletişim merkezi olmuştur. Bu yapılar siyasî, askerî, içtimâî ve iktisâdî ahlâkın, birlik ve beraberlik ruhunun canlı tutulduğu merkezler olarak asırlarca hizmet görmüştür. Birçok meşâyih medrese tahsili görmüş, bir bölümü müderrislik ve kadılık gibi pâyeleri hak etmekle birlikte İslâmî ilimlerin her alanında eserler ortaya koymuşlardır.

Yaptığımız çalışmanın neticesinde Aydın'da güçlü bir ilim geleneğinin oluşmasında sufilerin büyük katkı sağladığını gördük. Bunun en açık delili nice âlimler yetiştirmiş Hocasâdeler, Çeşmizâdeler, Kuyucaklızâdeler gibi pek çok ailenin varlığıdır. Bu aileler çok uzun yıllar boyunca âlim ve mutasavvıfların yetişmesine katkıda bulunmuşlardır. Aydın uleması ve mutasavvıflarında dikkat çeken bir unsur da doğu dünyası ile canlı bir bağlantısının olmasıdır. Özellikle İran ve Azerbaycan beldeleri ile Aydın arasında Osmanlı tarihi boyunca canlı bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Pek çok Aydınlı âlim ve mutasavvıf İran ve Azerbaycan'a giderken, bu beldelerden de pek çok ulema ve mutasavvıfın Aydın'a geldiği görülmektedir.

Aydınoğulları döneminde ve sonraki asırlarda tarikat ve tasavvuf çevrelerince meydana getirilen eserler; ilmî, dinî ve tasavvufî hayata canlılık getirmiş, günümüz Türk kültür tarihi ve içtimâî hayat doğrudan bu gelişmelerden ve eserlerden etkilenmiştir. Tasavvuf ve tarikatların toplumsal gelişime olan bu katkısını dikkate alarak, tasavvufî ilmî çalışmaları desteklemek büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmed, “Güzelhisârî Mustafa Hulûsî”, *DİA*, XIV, (1996), s. 331.
- Akın, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, III, İstanbul, 1980.
- Algar, Hamid, “Nakşibendiyye”, *DİA*, XXXII, s. 335-342.
- Alpbaz, Salih, *Koca Rüşdî*, Özel Yayın, 1989.
- Altıntaş, Emine, *Hulusi Ömer Aydınî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Kütahya 2007.
- Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri Leipzig, İstanbul: 1929.
- Aydın il Yıllığı, (haz. Turgut Eğilmez), Aydın: Aydın Valiliği Yay. , 1967.
- Aydınoğulları Tarihi, Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I, Ankara: TTK, 2013.
- Ay, Yasemin Mumcu, “Bozdoğanlı Fethi, Hayatı ve Sanatçı Kişiliği Üzerine Bir İnceleme”, *Bozdoğan Belediyesi Kültür Yayını*, II, İzmir, 2010, s. 287-307.
- Azamat, Nihat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, *DİA*, XXVI, (2002), s. 468-470.
- 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, 937/1530, Ankara 1995.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâü'l-Müellifin*, MEB, haz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Kilisli Rifat Bilge-Avni Aktuç, Ankara 1951, C. I.
- Baktır, Mustafa, “İbn Melek”, *DİA*, XX,(1999), s.175-176.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, C. I, İstanbul: İFAV Yay., 2005.
- Banarlı, Nihat Sami, *Türk Edebiyatı Tarihi*, II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), s. 279-386.
- Baş, Mehmet Şamil, *Aydınlı Bir Uşşâkî Şeyhi Ömer Hulûsi ve Dîvân’ı*, İstanbul: Okur Akademi Yay., 2014.

- Bozdoğan Belediyesi, *Aylık Dergisi*, Mart, İstanbul 1989, S.23.
- Bulut, Ali, “Hamza b. Turgut Aydınî”, *DİA*, Ek-1, (2016), s. 528-529.
- _____ “Hamza b. Turgut el-Aydınî ve el-Hevâdî fi Şerhi’l-Mesâlik Adlı Eseri”, *Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 24-25, (2007), s. 273-278.
- Bursalı Mehmet Tahir b. Rifat, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, (haz. M. Akif Erdoğan), İzmir: Akademi Kitabevi Yay., 1994.
- _____ *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), I, İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1972.
- Ceyhan, Semih, *Türkiyede Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İstanbul: İsam Yay., 2015.
- Çavuşoğlu, Raşit, “İrşâdiyye’nin Kurucusu Ahmed Tâlib-i İrşâdî ve Dîvânî”, *Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. XIX, İstanbul 2017.
- Çınar, Fatih “Bir Mutasavvıf Olarak Şihabüddin Es-Sivasî Ve ‘Cezzâbü’l-Kulûb’ İsimli Eseri Bağlamında Bazı Tasavvufî Görüşleri” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, C. I, S. 37, s. 239-266.
- Çınar, Fatih “Şihabüddin es-Sivasî’nin ‘Risaletü’n-Necât’ Adlı Eseri Bağlamında Nefsin İslahına Dair Görüşleri” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C. XVIII, S. 2, s. 19-44.
- Dikmen, Gani, *Nazilli Tarihi ve Coğrafyası*, Nazilli: Efe Matbaası, 1952.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay.,1996.
- Durmuş, İsmail, “Adalı Şeyh Mustafa”, *DİA*, I, (1988), s. 347.
- Eflâkî, Ahmed *Menâkıbü’l-Ârifîn*, (çev. Tahsin Yazıcı), II, İstanbul, 1973.
- Emrullah Yüksel, “Birgivi”, *DİA*, VI, (1992), s. 191-194.
- Enveri, *Düstûrnâme*, I. Melikoff Sayar, *Le Destan Dümur Pache*, Paris:1954.
- Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî 19.ve 20. Kitaplar Osmanlı Tarihi*, (haz. Necdet Öztürk), İstanbul: Çamlıca yay., 2012, s. XXX-XXXVIII.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İfav Yay., 2014.
- Ergun, Ramazan, *Aydın’i Aydınlatanlar*, Aydın: Başkar Ofset, 2018.

- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bektâşî Şairleri*, İstanbul: Devlet matbaası, 1930.
- Evlîyalar Ansiklopedisi*, (editör: Enver Ören), (haz: Kemal Yavuz, Ramazan Ayvalli, Ethem Levent) İstanbul: Türkiye Gazetesi Yay., 1992.
- Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), IX, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2005.
- Gökbel, Asaf, *Bozdoğanlı Fethi, Hayatı, Eserleri ve Divanı*, Aydın: Aydın Halkevi Neşriyat, 1940.
- Gökbel, Asaf-Şölen, Hikmet, *Aydın İli Tarihi*, Aydın: Ahmed İhsan Basımevi, 1936.
- Güz, İbrahim, “*Gayb-ı Hayat*”, İstanbul: 2007.
- Haykırın, Kemal Ramazan, *Aydın’ın Kandilleri*, Aydın: Tuna Matbaacılık, 2014.
- Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, (haz. Mehmet Serhan Tayisi), İstanbul: Semerkant, 2013.
- İbn-i Battûta, *Büyük Dünya Seyahatnâmesi*, (Edisyon), (çev. Muhammed Şefik Paşa), İstanbul: İmajYay., 1999.
- İbn-i Battûta, *Seyahatnâme*, (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yay.,2004.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Kalafat, Yaşar, “Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre)”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XIV, (2003), s. 177-186.
- _____ “Anadolu’da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnanışları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, X/32, (2004), s. 37-54.
- Kara, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yayıncılık, 2008.
- _____ *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yay., 2005.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara: Buluş Kitabevi, 1955.

Konur, Himmet, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî ve Kuşadası ve Civarında Tasavvufî Hayat*, İzmir: Tibyan Yay., 2016.

Köprülü, Fuad, *Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi Hakkında Vesikalar*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1930.

_____ *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul: Alfa Yay., 2014.

Kuruüzüm, Hüseyin, *Yemenzâde Süleyma Rüşdî*, İzmir: Ajans Basım, 2007.

Kut, Günay, “Ahmedî”, *DİA*, II, (1989), s. 165-167.

Küçükkaya, M. Askeri “Evliyya Çelebi’nin Seyahatnâmesinde Tasavvufî Kültür” Harran Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Doktora Tezi, Şanlıurfa 2002.

Noyan, Bedri, *Enel’aşk*, Gayret Basımevi, Aydın 1955.

M. Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, T.T 0001/1 M.Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme), Ege Üniv. Yay., İzmir, 2005.

Mardin, Ebul’ulâ, *Huzur Dersleri*, I, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951.

Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

_____ Muslu-Sezai Küçük, *Şeyh İsâ Menâkıbnâmesi*, Akhisar Belediyesi Kitaplığı Yay., 2010.

Nev’izâde, Atâî, *Şakâik-ı Nu’maniye Zeyyilleri*, (haz. Abdülkadir Özcan), II, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Özcan, Abdülkâdir, “Düstûrnâme-i Enverî”, *DİA*, X, (1994), s. 49-50.

Öngören, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

_____ *Osmanlılar’da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

_____ “İshak Hocası”, *DİA*, XXII, (2000), s. 533-534.

Özkaynak, Kemal, *Aydın Şairleri ve Müellifleri*, Aydın: C.H.P. Basımevi, 1944.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrâhim Halvetî*, İstanbul: Yeni Boyut Yay., 2013.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: MEB Yay., 1983.

- _____ *Sicil-i Osmânî Zeyli*, IV, Ankara: TTK Yay., 2008.
- Sarı, İbrahim, *Anadolu Evliyaları*, Antalya: Net Medya Yay., 2016.
- Sarıköse, Barış, "Ahî Sinaneddin Yusuf", *Ahîlik Ansiklopedisi*, I, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yay., 2014, s. 37.
- Sülün, Murat "Şehâbeddîn Sivâsî", *DİA*, XXXVIII, (2010) s. 418-420.
- Sehi Bey, *Heşt Bihşt*, (haz. Günay Kut) Harvard, 1978.
- Sofuoğlu, Nesrin, *İshak Hocası Ahmed Vahdetnâme-i Âlem-engîz*, (*İnceleme Metin*), Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniv Sosyal Bilimler Ens., İzmir 2012.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, (haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyyid Ali Karaman), IV, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.
- Şeker, Mehmet, *İbn-i Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal ve Kültürel Hayatı ile Ahilik*, Ankara: Yorum Matbaası, 2001.
- _____ *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul: Ötüken Yay., 2006.
- _____ "Aydinoğulları Beyliği ve Ayasuluk", *Geçmişten Günümüze Selçuk*, (1998), s. 265-274.
- Taşköprülüzâde Ahmed İsamuddîn, *eş-Şekâikun Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l- Osmâniyye*, (nşr. Ahmed Suphi Furat), İstanbul, 1985.
- Topal, Ahmet, Ahmedî (İshak Hocası) Vahdetnâme-i Âlem-engiz (İnceleme-Metin), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Erzurum 2011.
- Topaloğlu, Fatih, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti- Madran Baba Örneği", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, V/1, (2012), s. 67-93.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yay., İstanbul 1977.
- Türker, Ömer, "Nûh b. Mustafa", *DİA*, C.XXXIII, s. 230-231.
- Uludağ, Süleyman, "Halvetiyye", *DİA*, XV, (1997), s. 392.

Ulupınar, Hamide, "Habîb-i Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı I*, Amasya Ün. Yay., Amasya: 2017.

Uzun, Mustafa, *Dede Ömer Ruşenî Hayatı, Eserleri ve Miskinlik-nâme Mesnevîsi (Edisyon Kritik)*, Doktora Tezi, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul1982.

_____ "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, IX, (1994), s. 81-83.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yay., 1988.

_____ *Kitâbeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

_____ *Karasi Meşahiri*, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, 1999.

Ünver, A. Süheyl, "İlimler Tarihimizde Aydınöğlü İsa Bey'le Şahsına ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Belleten*, XXIV/95, (1960), s. 447-451.

Ünver, İsmail, *Ahmedî İskender-nâme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1983.

İlyas Üzüm, "Noyan Bedri", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2007, s. 214-215.

Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan-Oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara: Atatürk Ün. Yay., 1974.

Vassâf, Osmânzâde Hüseyin *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), III, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015.

Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (Tarikatler ve Silsileleri)*, (haz. İrfan Gündüz), İstanbul, 1995.

Yalçınkaya, Kerim, "Koca Müftü Ömer Lütü Efendi", *Söke Exspres Gazetesi*, 19 Ocak 2016 (<http://www.sokeexspres.com//Makale/5747-koca-muftu-omer-lutfi-efendi.aspx>).

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk: Oğuzname-Selçuklu Tarihi*, (haz. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca Basım, 2009.

Yazıcı, İshak, "Nazillili Muhammed Hakkı", *DİA*, XXXII, (2006), s. 451-452.

Yınanç, Mükrimin Halil, *Düstûrnâme-i Enverî*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Tahsin Yazıcı, “Menâkıbü’l Ârifîn”, *DİA.*, Ankara, XXIX, (2004), s. 114-115)

Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994.

Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul: Enes Matbaacılık, 2007.

Yüce, Nuri, “Abdullah Kestelî”, *DİA*, I, (1988), s. 112-113.

Yücer, Hür Mahmud, *XIX. asırda Anadolu’da Tasavvuf*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2001.

EKLER

EK 1: Aydın ili haritası (Aydıneli XIV. - XV. Yüzyıllarda) ³¹⁴

EK 2: Aydın İli Günümüz Haritası

³¹⁴ Himmet Akın, *Aydınöğolları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, s. 206.

EK 3: Aydın Bey Türbesi

EK 4: Aydınolu Mehmed Bey Türbesi

EK 5: Selçuk İsâ Bey Camii

EK 6: Alihan Baba İsmail Türbesi

EK 7: Ahî Bayram Türbesi

EK 8: Sinan Dede Türbesi

EK 9: Dedebağ Dede Hayrı

EK 10: Madran Baba Türbesi

EK 11: İlyas Dede Türbesi

EK 12: Sarı Sultan Türbesi

EK 13: İmam Baba Türbesi

EK 14: Adalı Şeyh Mustafa

EK 15:Şeyh Muhammed Zühdi Efendi Türbesi

EK 16: İbn Melek Türbesi

EK 17: İmam Birgivi Türbesi

